

forrás

SZÉPIRODALOM, SZOCIOGRÁFIA, MŰVÉSZET

Tóth Krisztina, Buda Ferenc,
Markó Béla, Izsó Zita versei

Acsai Roland drámája

Lengyel András,
Patak Márta, Doncsev Toso prózája

Fogarasi György, Takáts József tanulmánya

Molnár Péter grafikái Jász Attila versével

2021

JANUÁR

forrás

53. ÉVFOLYAM 2021. 1. SZÁM

<i>Tóth Krisztina</i>	3	Hol (vers)
<i>Acsai Roland</i>	4	A múlttaurusz (dráma)
<i>Markó Béla</i>	23	Életcél; Esővíz (versek)
<i>Buda Ferenc</i>	25	Kórházi tollpróbák; Disztichon; Egy légy; Java oda; Bolondnóta (versek)
<i>Patak Márta</i>	27	Asszony az esőben
<i>Aczél Géza</i>	32	(szino)líra (versciklus)
<i>Izsó Zita</i>	34	Karantén; Ébredés; Ima (versek)
<i>G. István László</i>	37	A medve; A tuatara (versek)
<i>Doncsev Toso</i>	39	Jótét lélek; Kotori kandúrok; Tolmács; Gombakrémleves; Ajándék; Fiatalság
<i>Maurits Ferenc</i>	42	Mediterrán versek (vers)
<i>Lengyel András</i>	52	Jamina (Jegyzetek a betegágyból)

Jász Attila	71	Mesefordítás (<i>Molnár Péter ajándék grafikájához</i>) (<i>vers</i>)
Orosz István	89	Emlékek apámról III.
Takáts József	105	Három bolond nap (<i>Fazekas Mihály: Lúdas Matyi</i>)
Fogarasi György	112	Fikció és tanulság: Wordsworth anekdotája a nem-morálisan felfogott hazugságról
Svébis Bence	126	Felesleges férfiak (<i>Tóth Krisztina: Fehér farkas</i>)

Molnár Péter munkái

forrás

SZÉPIRODALMI, SZOCIOGRÁFIAI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT •
Megjelenik havonként • Főszerkesztő: Füzi László • Kecskemét
 Megyei Jogú Város és a Katona József Társaság folyóirata •
 Kiadja a Kecskeméti Kortárs Művészeti Műhelyek Nonprofit Kft.;
 Felelős kiadó: Füzi László • **A szerkesztőség címe:** 6000 Kecskemét,
 Kápolna u. 11.; **Telefonszáma:** 76/482-223; Honlapcím: www.
 forrasfolyoirat.hu; E-mail cím: forras@forrasfolyoirat.hu • Tördelés:
 VideoPix Bt., Kecskemét; Tel.: 76/508-160; videopix@fibermail.hu •
 Nyomdai kivitelezés: Print2000 Nyomda Kft., Kecskemét, Nyomda u. 8.;
 Tel.: 501-240; Felelős vezető: Szakálas Tibor

A szerkesztőség tagjai: **Buda Ferenc** (főmunkatárs), **Füzi Péter**, **Pál-Kovács Sándor Attila**,
 (szerkesztő) **Bosznay Ágnes** (szerkesztőségi titkár). A szerkesztésben közreműködnek: **Bahget**
Iskander, **Komáromi Attila**, **Pintér Lajos** • Szerkesztőségi órák munkanapokon 10–12 óra között. •
 A borítón Benes József Forrás című munkája • A borítót és a tipográfiát tervezte: Zalatnai Pál • Kéz-
 iratot nem örzünk meg és nem adunk vissza! Terjeszti a Lapker Zrt. 1097 Budapest, Táblás u. 32. •
 Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendel-
 hető az ország bármely postáján, és a kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban ([https://](https://eshop.posta.hu/storefront/)
eshop.posta.hu/storefront/), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu, telefonon 06-1/767-8262,
 levélben a MP Zrt. 1900 Budapest. Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-
 nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest,
 06-1/767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu. Belföldi előfizetési díj: 4800,- Ft • Index:
 25947 • HU ISSN 0133-056X

Tóth Krisztina

Hol

*Nem ott, ahol kanyarodik a műút,
ahol néha kisodródznak az autók,
főleg télen, de soha sincs halott,*

*nem ott, ahol már zöldebbek az utcák,
nyírott sövény van, kutya is a kertben,
és a családfő éjjel jár haza,*

*és nem is ott, az iskola előtt, hol
reggelenként egy férfi álldogál,
és nem is bent, a betonudvaron,*

*nem az elhagyott, kiszáradt mezőkön,
ahol az eldobott csikk földet ér és
felparázslík, nem ott indul el,*

*az erdőszélen, a rohadt humuszban,
ahol valakit még élve elástak:
ott kezdődik a vers.*

Acsai Roland

A múlttauros

Szereplők:

Férfi (F)

Nő (N)

Réka (R)

Dédmama (D)

(Réka, a dédmama és a Múlttauros csak hangokként, árnyakként és fényekként vannak a színen, nem szereplők játsszák őket, bár egy harmadik női szereplő is játszhatja őket esetleg, ugyanaz mindkettőt vagy mindhármat)

Helyszín: lakások

I.

Nő: *(nézi a férjét, aki szappanbuborékokat fújva az ablak mellett áll)* Olyan vagy most, mint egy buborékfészket építő sziámi harcoshal.

Férfi: Csak egy kicsit békésebb. Nem véletlen, hogy az őseim Békésről származnak. De tényleg, mint Réka régi sziámi harcoshala! Milyen szép buborékfészkeket épített! Várta a nőtényt, pedig egyedül élt egy akváriumban. Elég rosszak voltak az esélyei, de ő született optimista volt. Reménykedése szerintem még őt is túlélte. *(leteszi a buborékfúját)*

N: Mekkora csend! Eltűntek a repülő az égről, kondenzcsíkok sem szabadlák az eget. Néha keresztalakot írtak le odafönt. Ilyenkor maga az ég vetett keresztet. Nincsenek repülő, amik úgy fúrták magukat az égbe, mint vakondok a földbe. A vakondok alagutakat ásna, a repülő meg fellegutakat, nem?

F: Ez az otthonmaradás ideje. A belső világoké. A lakásoké. A múlté. Valószínűleg ezért kezdtem el gyerekkori helyszínekkal dolgozni az általam tervezett számítógépes játékokon. Az ember rájön, hogy voltaképpen a lakása is egy külön világ, és hogy eddig, a járvány előtt, feleslegesen szaladozott annyit odakint.

N: Egy hónapja vagyunk itthon. Amikor kifelé nem mehet az ember, befelé nyílik meg a tér. Amikor a jövő homályos, kiélesedik a múlt.

F: Tudod, én egyáltalán nem csodálom, hogy a rabok megérnek a börtönökben.

N: De ez nem börtön.

F: Tisztában vagyok veled. Az itthonmaradás számomra nem probléma, tudod. Amúgy is otthonról dolgozom. Neked nagyobb kihívás itthonról

melózni Réka mellett. A laboratóriumi munkát könnyebb bentről végezni. De azért még én is meglepődtem magamon, hogy egyáltalán nem vágyom ki a lakásból. Máskor mentem ide-oda. Sőt olyan is előfordult, hogy közösségi irodában dolgoztam egy időben, emlékszel? Örület! Amikor itt volt a kényelmes dolgozószobám... Az ember rá tud szokni a karanténra, mint a közösségi oldalakra, vagy a like-okra, és utána már ki sem vágyik. Belegondoltál már abba, hogy eddig csak a művészek vágytak a közönségsikerre, ők voltak rászokva erre a „drogra”? Most meg egy átlag nagymama sem bír ki egy napot sem anélkül, hogy ne tegyen ki valamilyen posztot, hogy jöjjenek a like-ok. A like ma a taps, ami nélkül nem csak a művészek, de az egyszerű emberek nagy része sem tud már élni.

N: A böjtben is bent lehet ragadni. Hallottam olyat, hogy valaki a böjti időszak után sem tudta abbahagyni a böjtölést. Nem akart húst enni. Vissza kellett magát szoktatni rá.

F: Így van ez sok mindennel. Amikor hosszú idő után újrakezded a cigizést, nem esik jól, vissza kell rá szoktatnod magad. Egyébként most kezdődik a nagyhét. Érdekes lesz. A nagyhetet kicsiben kell megélnünk, a lakásainkban. A templomok is zárva lesznek.

N: De minden lakás templom lehet egy kicsit...

F: Ha író lennék, nem mernék még írni a járványról. Még túl friss. Nem tudjuk, valójában mit jelent. Csak akkor, ha vége lesz. Visszatekintve. Hogy fogunk emlékezni ezekre a napokra? Ki így, ki úgy, mint mindenre a világon. Attól függ, kit mennyire érintett.

N: De szerencsére videojáték-tervező vagy, nem író.

F: Mi lesz ebédre?

N: Rendeljük pizzát! Vagy mégse. Tegnapelőtt kihagyták belőle a halat. Be fogok telefonálni.

F: A pizzafutár meg rám állt a múltkor. Nem igaz, hogy nem lehet tartani azt a másfél métert! Bezeg a csomagkihordó, ő tartotta! Én már aszerint rangsorolom az embereket, hogy mennyire tartják a kötelező távolságot.

N: Én nem szívesen fujkálnék szappanbuborékot. A cseppfertőzésre emlékeztem. Mintha egy óriás nyálbuborékai szállnának a levegőben... Brrr!

F: Az eső is cseppfertőzéssel fertőzi meg a földeket.

N: De abból élet nő ki.

F: A jégcsap meg tavasszal fertőzi meg a telet.

N: Te nem szereted a tavaszt.

F: Fogalmazzunk úgy, hogy nehezen viselem az allergiám miatt. Kijön tőle az asztmám is. Azért nem szeretem, ha virágot hozol haza, vagy barkát. Az ablak előtti tujafa olyan, mintha füstölne, amikor fújja a szél. Úgy áradnak belőle a pollenek, mint a fekete füst, mintha el akarna égni láng nélkül.

N: Lassú égés.

F: Az embernek kialakul egy napirendje. Azzal kezdi a napot, hogy megnézi a hírekben, hányan kapták el megint a vírust, és ha nem olyan sokan, akkor könnyebb lesz a lelke. A napirend nagyon fontos. Azt mondják.

N: A gyerekeknek főleg.

F: Réka olyan érzékeny korban van most. Kicsit félek tőle, hogy ebben a nagy bezártságban antiszociálissá válik. Nem is tudom, mit fog kezdeni más gyerekekkel, ha egyszer vége lesz ennek.

N: Amit a többiek. Ne felejtsd el, hogy más is ebben a cipőben jár!

F: Délelőtt online oktatás, délután meg a barátnőivel csetel a tabletjén vagy videótelefonozik. De még így is sokat unatkozik. Régen soha nem unatkozott, emlékszel?

N: Ja, másfél évesen. Abban a korban még nem tudnak unatkozni.

F: Lassan venni kéne neki egy mobilt, hogy elérjük, ha nincs itthon. A tabletet nem viszi ki magával.

N: Most elég, ha bekiabálsz neki a szobájába. Úgysem mehet nagyon sehova.

F: Egyébként hová lett Réka? Az előbb még itt fújta velem a szappanbuborékokat.

N: Talán elment azzal a régi játékkal játszani, ami a rendrakásnál került elő. Tudod, azzal az izével, ami még a tiéd volt. Az most valamiért érdekesebb számára a tabletnél is.

F: Arról a kis labirintusról beszélsz?

N: Nem tudom, mi a pontos neve. Golyóvezető játék, vagy mi.

(visszatérünk a múltba, néhány órával azelőttre)

F: Nézd csak, Réka, mit talált apa! A karantén arra is jó, hogy az ember rendet rakjon a dolgai között, meg talán az életében is. Ez a kamra is kincseket rejt! Például itt ez a játék... még az enyém volt gyerekkoromban.

Réka: Mi van a közepére festve?

F: Egy lény, egy szörny. Félig bika, félig ember. Egy mitológiai alak.

R: Elmeséled a történetét?

F: A Minótauroszt egy labirintusban élt, amit egy Daidalosz nevű férfi épített neki. De jött egy hős, Thészeusz, akinek az volt a feladata, hogy megölje ezt a lényt. Szerelmes lett a király lányába, Ariadnéba, aki egy fonalat adott neki. Thészeusz végzett a szörnyel, és a fonal segítségével kitalált a labirintusból. Szóval az ott a Minótauroszt. *(a játék közepére mutat)*

R: Hol van Thészeusz?

F: Mondjuk, hogy Thészeusz ez a kis fémgolyó. Ha nagyon közelről megnézed azt a kis fémgolyót, láthatod, hogy ott tükröződünk a felületén, mintha mi lennénk bezárva ebbe a régi játékba, mintha mi lennénk Thészeusz. Az a játék neve, hogy *Labirintus*, látod, rá van írva! Még a nagymamámtól kaptam. Azt mondta, csak egyetlenegy ilyen játék van a világon, de nem hittem el neki.

R: Tényleg. Ha az a fémgolyó mi vagyunk, akkor mi a szörny?

F: Jó kérdés!

R: Hogy kell játszani vele?

F: Mozgatnod kell a kezeddal, hogy a golyó a labirintusban eltaláljon a szörnyig, és belepottyanjon abba a lyukba a közepén.

R: Mi történik a golyóval, ha átpottyan a másik oldalra?

F: Ott egy új játék kezdődik. A golyóval ki kell találnod a labirintusból, ahol aztán megint átesik a másik oldalára, és így tovább a végtelenségig...

R: A végtelenségig...

F: Tudod, én régen ezt a játékot nagyon titokzatosnak éreztem, mert a közepe hasonlított a szobámhoz. Meséltem már róla, hogy furcsa gyerekszobám volt? Egy lyuk volt a közepén.

R: Egy lyuk?!

F: Szerencsére volt rajta tető. Meg egy szőnyeg is takarta. A szüleim azt mondták, pince. De soha nem jártunk lent, és soha nem használtuk semmire. Ez még titokzatosabbá tette, még ijesztőbbé. Néha titokzatos hangokat is hallottam lentről. Motoszkálásokat. A képzeletemben az az ajtó egy másik világra nyílt, és mindig kikerültem, sosem léptem a fedelére, nehogy beleessek. Szóval ez a játék egészen megbabonázott.

R: Nekem adod?

F: Hogy neked adom-e? Persze, tessék!

(visszatérünk a jelenbe)

F: Órákat elszórakozik veled. Nekem az az érzésem, hogy egy kicsit többet lát bele, mint ami valójában. Ahogy én is régen.

N: Talán az tetszik neki, hogy a tiéd volt gyerekkorodban.

F: Az valószínűleg kölcsönöz számára némi többletvonzert. Addig, amíg nem kamaszodik. Utána már ellentétes hatása lesz ennek. Közhely, de tényleg olyan gyorsan megnőnek.

N: Mi is gyorsan felnőttünk. Az előbb még gyerekek voltunk, most meg... Nekünk van gyerekünk.

F: Réka! Réka! Hol ez a lány?

N: Réka! Gyere elő, szívem!

F: Biztos elbújt. Olyan helyekre el tud bújni a lakásban, hogy az ember alig találja meg. Emlékszel, a múltkor is meddig kerestük!

N: Van hozzá érzéke.

F: *(keresni kezdik, szaladoznak ide-oda)* Nincs a fürdőben!

N: Megnézem a hálót! Ott sincs!

F: A dolgozószobában... Nincs itt!

N: *(egyre kétségbeesettebben)* A nappali ajtaja mögött?

F: Talán kiment a lépcsőházba... Pedig nem örülök neki.

N: Résznyire nyitva a bejárati ajtó. Itt a labirintusjátéka! Lehet, hogy elejtette. *(a nő felveszi a földről a golyóvezető játékot, a férfi megnézi)*

F: Megrepedt az üvege. Olyan pókhálós lett, hogy alig látni át rajta. És egy helyen ki is lyukadt. *(sajnálkozva megforgatja, koppanás hallatszik)* Hopp, kiesett belőle a golyó! *(el akarja kapni)*

N: Most meg mit csinálsz?

F: Csak meg akarom találni a golyót.

N: Minek?! A játék már úgymint használhatatlan.

F: Begurult az ajtó alá. *(teljesen kitarja az ajtót)* Hát ez meg?! Mi történik itt?!

N: Mi az?

F: Ez valami trükk?! Valaki szórakozik velünk?! Valaki egy tükröt tett ide, ami a mi előszobánkat tükrözi!

N: Ha tükör lenne, mi is látszódnánk benne. Hacsak nem lettünk láthatatlanok. Amit kételek, mert én látlak téged. Te is látsz engem?

F: Ühüm.

N: Ez nem tükör! Nézd! *(benyúl a másik szobába, hogy megmutassa, nem üveg van előttük)*

F: A kijáratú ajtó mögött nem a lépcsőház van, hanem egy másik lakás. Te érted ezt?! A mi lakásunk tükörképe. Egy újabb előszoba. *(belép a másik lakásba)* Gyere! Valószínűleg Réka is erre ment.

II.

N: Azt hiszed, hogy kiment az ajtón, és...

F: És átjött ebbe a másik lakásba. Ugyanolyan az asztal, a mikró...

N: Csak a mosogatóban kevesebb valamivel a mosatlan...

F: És ez is más! Ez a virág! Emlékszem, hogy mára kinyílt az asztalon, de ez még nem bontotta ki a szirmait.

N: Réka, kislányom!

F: Nincs ebben a lakásban sem. A kamraajtó nem a kamrába nyílik, hanem egy másik, ugyanilyen lakásba!

N: Akkor ez egy... labirintus. Hogy fogjuk itt megtalálni?

F: Talán minden a középpont felé tart. Valamiféle gravitáció szerint. A labirintus közepe felé.

N: Reméljük, a közepén nem a Minótauros vár bennünket! Hogy akarsz engedelmeskedni annak a bizonyos gravitációnak?

F: A függőleges gravitáció a testre hat, a vízszintes gravitáció talán a lélekre.

N: Nem gondolod, hogy ez egy kicsit így túl elvont?

F: Ez egy elvont világ. A megoldása sem racionális válaszokat igényel. *(a férfi a padlót kezdi fürkészeni)*

N: Mit csinálsz már megint?

F: A golyót keresem. *(a férfi a zsebébe dugja a játékot)* Eltűnt.

N: Kell valaminek lennie, ami... Nézd! A fürdőszoba ajtaja nyitva van. Mi mindig be szoktuk csukni. Talán Réka hagyta úgy, hogy követhessük.

F: Igazad van, menjünk! Okos lány. A fürdőszobaajtó is egy másik lakásba nyílik. Erre ment. A nyitott ajtó lesz a mi Ariadné-fonalunk, ami segítségével visszatalálunk majd. Mi is nyitva hagyjuk őket magunk mögött.

N: Reméljük, nem jön egy huzat, hogy becsapja őket! A bútorok...

F: Ezek a régi bútoraink. A lakások egyre régebbiek. Mintha visszafelé haladnánk az időben.

N: Emlékszel arra az időszakra, amikor Réka elalvás előtt mindig arra kért, hogy mesélj a gyerekkorodról?

(a múltban vagyunk, a férj este a gyerekkoráról mesél a kislányának, a férj ül, a kislány nem látszik, csak a takarója)

F: A Fácános egy erdőfolt volt a szántóföld közepén, amit mezőgazdasági út vágott ketté. Alatta keskeny árok futott vízzel. Az erdőfolt jobbára gesztenyefákból és akácákból állt. Nevét onnan kapta, hogy itt tenyésztette a helybeli vadász-társaság a fácánokat, amiket később kilőttek.

A fácánnevelését oldalról kerítés fogta körbe, felülről zöld műanyag háló fedte. A Fácános körül mindig sok volt a fácán, és sok színes és üres sörétes hüvelyre bukkant az ember. Sokszor kibicikliztem a Fácánoshoz. Az is előfordult, hogy

vadászokba botlottam. Ilyenkor megpróbáltam minél több fácánt elriasztani a környékről. A vadászok nem értették az igyekezetemet. Azt mondták, hogy számukra a fácán olyan, mint nekem a csirke. Én viszont az ő logikájukat nem értettem. Miért nem esznek ők is csirkét?

De azon a napon nem a fácánok érdekeltek, hanem az egyik öreg gesztenyefa, aminek a törzsén egy odú sötétlett. Nem nagy odú, csak akkora, hogy egy gyerekkéz, vagyis egy olyan, mint az enyém, éppen beférjen rajta. Arra készültem, hogy kifosszak egy seregélyfészket. Mert az odú jogos tulajdonosai a seregélyek voltak.

Megálltam a fa alatt, és kisvártatva meghallottam a halk csivogást, mintha a seregélyfiókák két etetés között álmukban beszélnének. A fatörzsnek támasztottam a biciklit, felálltam a nyeregre, és mászni kezdtem. Mivel az odú nem volt magasan, hamarosan elértem.

A fiókák a fa legfelső évgyűrűinek közepén kuporogtak. Úgy éreztem, mintha évtizedek választának el tőlük – mintha az időbe nyúltnék vissza, amikor bedugtam a kezem az odúba.

Lehunytam a szememet: először a nagyapámat láttam meg, ahogy sok évvel azelőtt hazafelé tartott a kubikostalicskájával, azzal a talicskával, ami jóval később az udvarukon rozsdásodott, és néha tologattam. Aztán még beljebb toltam a kezem az üregben, és dédapám képe jelent meg előttem, ahogy a tehenével szántott. Aztán a következő pillanatban megérintettem az egyik tollasodó madarat.

De mintha nem is egy madárfiókát, hanem magát a fa szívéét érintettem volna meg. Ott dobogott a kezemben.

És a szívem is együtt kezdett dobogni vele.

Együtt dobogni a fa szívével, a fácánokéval, a vízben lapuló törpeharcsáéval... és itt a vége.

(megint visszatérünk a jelenbe)

N: Arra kért, hogy mesélj a gyerekkorodról, aztán meg azt mondta, hogy most ő fog mesélni az ő gyerekkoráról.

F: És elmondta ugyanazt a történetet, amit az előbb én meséltem neki. Csak úgy, mintha ő lett volna a főszereplője.

(megint a múltban vannak, a kislány hangja hallatszik)

R: Amikor kicsi voltam, nem városban laktam, hanem vidéken, mint a nagymamáék, és kimentem egy helyre, amit Fácánosnak hívtak, mert sok volt ott a fácán. Biciklivel mentem, és megálltam egy fa alatt, amin volt egy lyuk, egy odú, és csipogott benne valami. Én felmásztam a fára, nagyon magas volt, de nem féltem. Nagyon ügyesen tudtam fára mászni. Aztán beledugtam a kezem az odúba, és megérintettem a nagyapát, meg a dédapát, és nagyon örültek neki, hogy az unokájuk megsimogatja őket. Aztán kivettem a nagyapát is meg a dédapát is az odúból, meg a dédpapa tehenét is, és hazavittem mindhármat. Otthon egy cipősdobozba tettem őket, amit papírral béleltem ki, és mindennap megettettem őket szöcskével.

F: Szöcskét ettek?

R: Igen. Meg tésztát. Feltét nélkül, ahogy én szeretem.

F: A tehen is?

R: Az is.
F: És mi lett a seregélyfiókával?
R: Azt az odúban hagytam, azt nem szabad kiszedni, mert szomorú lesz az anyukája. Nem tudtad?
F: De tudtam. De te még nálam is többet tudsz.
R: Ezért vagyok itt neked.
F: Miért?
R: Hogy megtanítsalak erre-arra.
F: Mikre?
R: Dolgokra.
F: Milyen dolgokra?
R: Hogy a fiókákat nem szabad kiszedni, és hogy a nagypapáék szöcskéket is esznek.
F: Ezek fontos dolgok.
R: A legfontosabbak. De most már menj aludni, jó éjt!
F: Megyek. Eddig azt hittem, hogy én altatlak téged, de ez úgy látszik, hogy nem így van. Te altatsz engem.
(*visszatérnek a jelenbe*)
N: Mi van, ha Réka most is ezt csinálja?
F: Mit?
N: Meg akarja ismerni a múltat. A múltunkat.
F: Nem tudom, hogy örüljek-e ennek. Egy ember életében olyan dolgok is akadnak, amik nem kisgyerekeknek valók.
N: Enyhén szólva. Honnan tudja Réka, hogy merre kell mennie? Nem értem.
F: Talán rájött valamire.
N: Mire?
F: Hogy ez a labirintus kicsit olyan, mint egy fatörzs gyűrűi. Koncentrikus körökből áll, és minden lehetőségnél egy belsőbb körre kell csatlakozni. Mint abban a labirintusjátékban. Addig mozgatod a kezeden ide-oda, amíg a golyó el nem éri a célt, ami egy lyuk. Akkor a golyó átesik a másik oldalra, és máris egy másik játékban vagy.
N: Menjünk tovább!
F: Egy újabb lakás.
N: Odanézz, ott van Réka, megtaláltuk!
F: Psz!
N: (*suttogva*) Mi az?
F: (*az ajtófélfa mögül leskelődnek*) Az nem ő. Vagyis ő, de egy régebbi énje.
N: Tényleg. Itt még kisebb. Abban a cuki kis ruhájában van, amit úgy szeretünk.
F: A sziámi harcoshalát eteti, amit tőlem kapott az egyik májusi délután. Emlékszem, ahogy ott ült az autó hátsó ülésén, és boldogan szorongatta a vízzel teli zacskót, amiben az a kékeslila, fátyolfarkú hal lebegett. Alkonytak nevezte el. Egy darabig megvolt. Aztán elpusztult szegény.
N: Mint az én gyerekkori halaim, amikor leszakadt alattuk a polc. A sziámi harcoshalnak is volt valami köze a labirintushoz, ha jól emlékszem...

F: Tényleg. Igazad van! Ezek szerint nem véletlenül került hozzánk az a hal. Ez a labirintusdolog már régen kísértett bennünket.

N: Mi köze is van hozzá a halnak? Te vagy a nagy zoológus, ezt te jobban tudod.

F: Attól, hogy én ütöm le a lakásba repült bogarakat, még nem vagyok zoológus...

N: Szóval, hogy jön össze a sziámi harcoshallal a Minótauroszt?

F: Úgy, hogy a labirintkopolytús halak közé tartozik.

N: A kopolytújában egy labirintus van?

F: Valahogy úgy, és abban bolyong egy oxigénbuborék-Thészeusz.

N: Eléggé felfuvalkodott lehet, és az egész ember egy lufi. Kipukkad és kész.

F: De hol vagyunk mi?

N: Hol lennének? Hát itt.

F: Mármint a mi régebbi énjeink. Biztosan nem hagytuk csak úgy magára a lányunkat.

N: Réka idenézett! De nem vett észre bennünket. Számára valamiért nem lát-szunk.

F: Odanézz, ott jössz te!

N: Kevesebb ősz hajszálam volt.

F: Én szeretem az ősz hajszálaidat. És ott vagyok én! Szokás szerint dolgozom. Egy régi játékomon. Ezt mennyire szerettem!

N: Te mit mondanál a fiatalabb énjeinknek?

F: Nem tudom. Miért, szerinted mi bölcsebbek vagyunk, mint ők?

N: A tapasztalat csak számít valamit, nem? Már többet tudunk náluk. Tudjuk, hogy mi van még előttük.

F: Ők meg ahhoz vannak közelebb, ami mögöttünk van. A múltunkhoz. Frissebben emlékeznek még rá. Szóval egy-egy az állás. Vagyis nagyjából ugyanannyit tudnak, mint mi. Jobban emlékeznek még arra az időre is, amikor megismerkedtünk. Az első közös éjszakákra. A csókokra. Beszélgetésekre. Különben sem mondhatnánk nekik semmit. Ugyanis nem látnak és nem hallanak bennünket. Gyere, sok lakás van még előttünk! Mi az, nem jössz?

N: Olyan jó nézni őket. Akarom mondani, magunkat.

(megfogja a nő kezét, és továbbmennek)

F: Egy egészségügyi maszk. Még a műtősruhához kaptam, amit a szüléshez kellett volna felvennem, de nem került rá sor a császármetszés miatt. Később kidobtam. Még nem gondoltam rá, hogy szükségünk lehet rá. Elvisszük magunkkal, most jól jöhet. De egy darab kevés lesz...

N: Megnézzük a szomszédos lakásokat is! Olyan furcsa azt mondani, hogy szomszédos, hiszen azok még mindig a mi lakásaink... na, mindegy! Réka visszafelé halad az időben, de mi lenne, ha mi szétnéznénk a környéken kicsit? Ha ezen a gyűrűn maradnánk egy darabig? Mennyi idő múlva dobtad ki a műtősruhát?

F: Már nem emlékszem. Pár hét, azt hiszem.

N: Annyi elég lesz. A környező lakások még azt az állapotot őrzik.

F: Azt akarod, hogy ne kövessük Réka nyomait, hanem szedjük össze előbb pár maszkot?

(a nő bólint, elindulnak, szaladgálnak egyik lakásból a másikba)

N: Látod, mondtam, itt is van egy! (továbbmennek)

F: És itt is! (továbbmennek)

N: Ez az!

F: Megvan!

F: Mennyi maszkunk van?

N: Négy.

F: Annyi elég lesz. Ne menjünk tovább, hogy el ne tévedjünk... Azt hiszem, már késő, eltévedtünk. Erre kell menni, vagy erre?

N: Amikor régen... na jó, egy hónapja... autóba ültünk, mindig én navigáltalak az utcák között. Nekem jobb a tájékozódási képességem. Kitalálunk. Én leszek a GPS-ed. Azt hiszem, hogy... arra kell menni.

(némi tévelygés után visszatérnek oda, ahonnan elindultak a maszkkeresésre)

F: Innen indultunk a maszkkeresésre. Kövessük tovább a nyitva hagyott ajtókat!

(a férfi egy zárt ajtó előtt áll, és azt rángatja, a feleségét nem látni)

F: Jól vagy? Beszorult ez a rohadt ajtó! Megpróbálom kinyitni. Hé, mondj már valamit! Úristen, mi történhetett velem?! Nem válaszol. Egyedül maradtam?! (végül kirántja az ajtót, magához öleli a feleségét) Bementél a kamrába, aztán nem jöttél ki. Én vártam egy darabig, aztán elkezdtelek szólongatni, de nem feleltél. Aztán meg rángatni kezdtem az ajtót, de mintha belülről húzta volna valaki.

N: Nem, pont fordítva történt. Te mentél be a kamrába, hogy megnézd, ott van-e a régi játékod, és te nem jöttél ki onnan. Én kiabáltam, és te nem válaszoltál.

F: De én a folyosón állok?

N: Most már igen. De az előbb még én voltam a folyosón és te voltál a kamrában. Én rángattam az ajtót, és nekem tűnt úgy, mintha belülről húzná valaki.

F: Akkor... én húztam az ajtót, mert azt hittem, hogy te szorultál a kamrába, és ki akartalak menteni?

N: Attól tartok, valahogy így történt...

F: De én megesküdnék rá, hogy...

N: Gyere, utol kell érniük Rékát, mielőtt valami baja történik!

(folytatják az utat)

N: Hallod ezt?

F: Suttogás. Szerinted van itt valaki rajtunk kívül?

N: Ezek a mi hangjaink. A mi suttogásaink. (hallgatóznak) Azaz a suttogásaink visszhangjai. Itt pattognak a falak között. Nélkülünk is. Akkor még milyen szerelmes dolgokat mondtál nekem.

F: Tényleg. Miért, most már nem?

N: Hát nem annyira.

F: Tudod, a gyerek meg a munka. Annyi minden veszi el a figyelmet. Meg az energiát. De igazad van, jó lenne megint így beszélni egymással. (megint megfogja a felesége kezét)

N: Nézd csak, árnyékok! A mi régi árnyékaink. Összebújva csókolóznak. Mintha ráfestette volna valaki őket a falra. Furcsa freskó.

F: Hogy maradtak meg? A testünk már eltűnt előlük.

N: Talán valami a falra égette őket. Hallottam már ilyesmiről. A hirosimai árnyékok. Az atomtámadás után. Az emberek árnyékai ott maradtak a falakon. Persze a mi árnyékainkat nem bomba festette oda. Talán az erős érzelmek égették őket a falra, amik akkor bennünket körbevettek, és kisugároztak belőlünk. Az orgazmus robbanása, nem tudom. Remélem, ezt Réka nem vette észre!

F: Menjünk a következő lakásba! Megéheztem. Megnézem, mi van a hűtőben. Nem sok minden. Akkor még valószínűleg agglegény voltam. Egy párizsi meg egy tej. Elég magányosnak érezhették magukat akkoriban az ételek.

N: De több helyük volt. Gyakorolták a „szociális távolságtartást”.

F: Kérsz?

N: Nem tudok enni.

F: Azért ez a hűtő jelképez is valamit.

N: Mit?

F: Nem akarok érzelmős lenni...

N: Ilyenkor lehet. A „lét peremhelyzeteiben” (*ironikus hangon*) talán megengedhető.

F: Szóval nekem azt jelképezi, hogy mennyivel üresebb volt az életem nélküled, és Réka nélkül, és mennyivel... hidegebb. De mit tud meg Réka ezekből a falakból? Ezekből a szobákból?

N: Mintha a levegőben nem oxigén lenne, hanem emlékek. Én is érzem őket, amikor lélegzem. Én is többet megtudok rólad... Elég sok a szennyes. Betegyek egy mosást? És visszafelé majd kiszedjük... Kazetták... Kétkazettás magnó és lemezek is! Bakelit. Miket hallgattál akkoriban? Leonard Cohen. Nick Cave. Jean-Michel Jarre...

F: 2000 körül járhatunk.

N: Gyorsan haladunk.

F: Az ember ilyenkor jön rá, hogy egy emberélet nem is olyan hosszú. Azért most jelentősen megnőtt a lakásunk négyzetméterszáma. Képzeld el, mi lenne, ha ennyi lakás után kéne fizetnünk a közös költséget!

(*megcsörren egy vonalas telefon a lakásban*)

F: A régi, vonalas telefonom cseng...

N: Ki lehet az?

F: Honnan tudjam.

N: Mit csinálsz?

F: Felveszem.

N: Remélem, nem egy régi nőd az!

F: Halló?

Tőreki: Szia! Hogy vagy?

F: Ööö... Jól, kösz, csak a kislányom most...

T: Milyen kislányod?! Nincs is kislányod. Ja, hogy ez egy vicc akar lenni! Vagy így emlegeted az új számítógépedet? Haha!

F: De nekem tényleg született egy... Bocs, igazad van, csak hülyéskedtem.

T: Programozóhumor! Holnap megyek arra az útra. Tudod, Németországba. Arra a játékefejlesztő találkozóra. Csak el akartam köszönni! Onnan nem hívlak. Drága lenne. Ha visszajöttem, majd dumálunk!

F: Jó utat... Vagyis...
(Tőreki leteszi, a férfi még a kezében tartja a kagylót, aztán ő is visszateszi)

N: Mi bajod van? Ki volt az?

F: Tőreki.

N: Tőreki, a mestered? Aki miatt te is videojáték-fejlesztő lettél?

F: Ó. De nem csak miatta lett belőlem videojáték-tervező. Sokáig azt hittem, csak miatta, de ma rájöttem, hogy elsősorban amiatt a játék miatt, amit ma megtaláltam rendrakás közben. Vissza kell hívnom!

N: Miért? Szerintem nem kéne vele húzni az időt. Tőreki már meghalt, ugye?

F: Éppen ezért kell visszahívnom. Tőreki azon az úton halt meg, amire most indul. Figyelmeztetnem kell, hogy maradjon otthon!

N: Csak bolondot csinálnál magadból, úgysem hinne neked! Azt gondolná, megőrültél, vagy ittál, vagy mit tudom én!

F: Akkor is fel kell hívnom! Mi is a száma? Megvan!
(a férfi tárcsázik)

N: Nem veszi fel?

F: Nem. Nem is kapcsolja. Azt mondja, nincs ilyen szám, próbáljam újra.

N: Emlékszel a telefonszámára?

F: Tudod, milyen jó a számmemóriám. A francba! *(lesöpri a telefont a helyéről)*

Nem tudok rajta segíteni. Holnap elutazik, és sohasem tér vissza. Menjünk!

N: Ugyanolyan lakások. Egyik a másik után. Hányadikban vagyunk már?

F: Nem számolom.

N: Megpróbálom kinyitni az ablakot.

F: A helyedben nem tenném!

N: Miért?

F: Ezért.

N: Mi ez? Mi ömlik befelé? Mindjárt betemet bennünket!

F: Gyorsan! Vissza kell zárni az ablakot! Nyomd! Erősebben! Még!

N: Hú, ez szoros volt.

F: Sikerült.

N: Mi ez? *(leguggol)*

F: Mintha hamu lenne. Az évek hamuja. A múlté. Ami a kinti fákból, házakból és égből maradt.

N: Menjünk tovább!

F: Ez már nem a mi lakásunk. Ez olyan, mint egy...

N: Hajó! Ez egy hajólakás. Felismerem. Itt laktam egy darabig, amikor Párizsban éltem. Hogy kerültünk ide?

F: Valószínűleg elértünk ahhoz az időhöz, amikor a társasház, aminek a negyedik emeletén a lakásunk is van, még nem épült fel.

N: Nemcsak a te emlékeidből áll a labirintus, hanem az enyéimből is.

F: Ahhoz képest, hogy karantén van, elég messzire eljutottunk.

N: Ráadásul úgy, hogy ki sem tettük a lábunkat az utcára. Érzed, milyen lágyan ringatózik?

F: Kicsit hűvös van.

N: Meg pára. Párás hideg. Sokat fáztam itt. Hasonló módon fejezi ki a megismerkedésünk előtti életemet, mint a te hűtőd.

N: Milyen évszak lehet? Attól tartok, tél.

F: Amikor otthon párizsit ettem a magányos konyhában, eszembe juthatott volna, hogy van egy lány, aki Párizsban él most, és egyszer majd a feleségem lesz...

N: És akivel majd együtt kell lenni egy lakásban hónapokat a járvány miatt.

F: De milyen jól jártam, hogy veled kell ezt megtennem! Amikor itt éltél volt... Ööö... barátod.

N: Nem mindegy?

F: Akkor volt.

N: Már meséltem róla. Meg különben is. Benne van minden a levegőben. Az emlékek. Szippants bele!

F: Már megtettem volna, de tudod, hogy allergiás vagyok. Alig kapok levegőt, annyira be van dugulva az orrom.

N: De most beszéltük meg, hogy tél van. Akkor nem lehet pollenallergiád. Nem lehet, hogy te az emlékekre is allergiás vagy?

F: Úgy érted, a múltra? Nem hinném. Legfeljebb a porra. Ami a múlttal jár.

N: Mit művelsz?

F: Kezet mosok. Régen mostam már kezet. Nekem nem új ez a mostani kézmosásmánia. Gyerekkoromban rettegtem a betegségektől, folyton mostam a kezemet. Anyuék mindig azt kérdezték, hogy műteni mész? A könyökömmel nyitottam ki az ajtókat. Most minden ember úgy él, ahogy én éltem régen.

N: Ez az ajtó hová vezethet?

F: Még nem jártam ebben a lakásban. Ez megint a te emléked.

N: Ez a régi otthonunk. Itt nőttem fel. Minden olyan, mint anno. Várj! Mégsem! Az akvárium lekerült a gyerekzsoba polcáról a földre. Vajon ki tehette oda? Talán Réka. Tudta tőlem, hogy mi vár a halakra, ha ott maradnak.

F: Amikor egyszer beléptél a szobádba, azt láttad, hogy az akvárium leesett a földre, mert leszakadt a polc, és összetört. Emlékszem. A halak élettelenül a szőnyegen. „A halacskaím!” – borultál le melléjük, és zokogtál. Telesírtad a szobát könnyel, és a halak feléledtek a vízben.

N: Csak a vége nem stimmel a te változatodnak. A halak sajnos elpusztultak.

F: De most már nem. Réka megmentette őket.

N: Pedig ezek nem is labirintkopolytús halak voltak.

F: Mi ez? Hallod?

N: Tapsolnak.

F: Nyolc óra. Az egészségügyi dolgozókért tapsolnak az emberek az erkélyeken.

N: A nyolcvanas években? Kizárt.

F: Nem, nem ott. Hanem a... jelenben. Valahogy áthallatszik ide. Mintha a jelennek a múlt egy másik oldala lenne.

N: Mint egy fal két oldala. Azon is áthallatszik a hang. Mi lenne, ha kiabálni kezdenénk? Ha segítségért kiabálnánk, hogy eltévedtünk...

F: Hol, a lakásban? Azt akarod kiabálni, hogy „segítség, eltévedtünk a nappalinkban”? Különbösen sem tudnának segíteni. Esetleg a hangunkat hallanák, vagy azt sem, és ha belépnének a lakásunkba, üresen fogadná őket.

N: Ez elég hátborzongató. Akkor most Nyíregyházán vagyunk.

F: Pár száz kilométerre Budapesttől, és harminc évnnyire.

N: Talán csak huszonöt. Ne öregíts, légy szíves!

F: Mennyi liszt van nálatok, és mennyi vécépapír! Már akkor is a járványra készültetek?

N: Sötétedni kezd odakint. Vedd elő a telefont! Azzal kell világítanunk! *(innen kezdve a telefontal világítanak, a színpadon félhomály)*

N: Neked ismerős valahonnan ez a lakás? Itt nem laktál, ugye? Akkor meg hogy kerülünk ide?

F: Nem laktam, de elég sok időt eltöltöttem itt. Iskola után mindig ide jöttem.

N: Nézd, egy nyúl!

F: Gyere ide! *(felveszi a nyulat és simogatni kezdi)*

N: Azon a fotón te vagy gyerekkorodban a nővéreddel, ugye? *(egy falon lévő fotóra mutat)*

F: Igen, egy fekete-fehér fotó, amit kiszíneztek. Akkoriban még így csináltak színes fotókat. Ez a nagymamám lakása. Réka dédmamájáé.

Dédmama: *(elég egy hang, színészt nem igényel, úgyis szellemszerű, legjobb lenne, ha egy fény sugar jelképezné, a hangja pedig felvételtől mehet, nem kell jelen lenni egy szereplőnek):* Hát ti meg kik vagytok, mit kerestek itt?

F: Mi vagyunk, nagymama. Az unokája, meg a felesége. *(a feleségéhez fordul, és suttog neki)* Hall bennünket. A nagymamám időskorára megvakult, de úgy lát-szik, talán éppen ezért kifejlődött valamiféle „lelki füle”, amivel hall bennünket, nem úgy, mint a fiatalabb énjeink, vagy Réka kisebb változata.

N: Lelki fül? Nem csak lelki szem van? Jó, hogy nem jössz rögtön „lelki szag-lással”, meg „lelki tapintással”, meg „lelki ízleléssel”...

F: Abbahagynád? De van egy másik magyarázat is arra, hogy miért érzékel bennünket. Ez pedig az, hogy már halott.

D: Ma olyan nagy a forgalom itt.

N: Ne állj olyan közel hozzá! Nehogy elkapjon valamit!

F: Igazad van. Nem vagyunk betegek, de sohasem lehet tudni. A legjobb, ha tartjuk az egészségügyi távolságot. *(a férfi hátrébb áll)* Ezt hogy érted, nagymama?

D: Mit?

F: Hogy nagy ma a forgalom.

D: Az előbb beállított egy kislány, és azt mondta, hogy én a dédmamája vagyok, és amikor megtapogattam az arcát, a dédunokám vonásait éreztem. Én már a kezemmel látok, az ujjaim a szemeim. De sokszor nem tudom, hogy jól látok-e velük, vagy csak azt érzem, amit látni akarok... Néha olyan vagyok, mint egy szobrász, aki az agyagot formázza. Lehet, hogy én alakítottam olyanná annak a kislánynak az arcvonását, mert azt akartam, hogy a dédunokám legyen. Mindjárt megtapogatom a te arcodat is...

F: Nem lehet. Most nincs időnk elmagyarázni, de nem mehetek közel hozzád. Puszi sincs, se ölelés, most mellőzendők az üdvözlés eddigi formái.

D: Te meg vagy fázva, fiam?

F: Tessék? Hogy? Ja, nem, csak allergia.

N: Itt van még?

D: Kicsoda? Én? Hol lennék? De miért magázol, lányom?

N: Nem te, hanem Réka.

D: Ami engem illet, nem tudom, hogy itt vagyok-e még. Néha úgy érzem, hogy már elmentem. Különös érzés. Itt vagyok, és mintha itt se lennék. Mint aki csak beugrott még valamiért, mert elindult valahová, de elfelejtett valamit. Mondjuk az ernyőjét, mert esni fog odakint, de már megy is... Különben én soha nem mentem vissza ilyenkor az ernyőért, mert balszerencsét jelent visszafordulni. Most mégis, mintha megszegtem volna ezt a szabályt, de nem a saját akaratomból. Nem ám! Ami pedig Rékát illeti, már elment.

N: Mennyi ideje?

D: Öt perce... vagy fél órája. Nem tudom, nem túl jó az időérzésem.

F: *(leteszi a nyulat)* Mennünk kell!

D: Ne arra menjetek!

F: Pedig én azt az ajtót látom nyitva.

D: Mondom, hogy éppen az ellenkező irányba ment, láttam.

F: Rendben, akkor arra megyünk.

N: Nem mond igazat.

F: Honnan veszed? De hát a nagymamám!

N: Nem hallottad, azt mondta, hogy látta. A hangja is megváltozott.

F: Ez már tényleg nem ő. Valami megszállta. Ne hallgassunk rá!

D: *(kétféle hangon)* Arra ment... Ne figyeljetek rá... Arra ment... Ez nem én vagyok.

F: Viaskodik a valamivel. Úgy segíthetünk rajta, ha továbbmegyünk.

(kimennek, csörögni kezd a férfi zsebében a mobil) Az anyám az. Nem veszem fel. Mit mondanék neki, ha megkérdezi, hogy hol vagyunk? Amíg a lakásunk különböző korú állapotaiban jártunk, addig azt mondhattam volna neki, hogy otthon, de most...

N: Furcsa.

F: Micsoda?

N: Hogy van internet, meg térerő.

F: Az is azt bizonyítja, hogy nem vagyunk messze a jelentől.

N: Ez is a te emléked. Vagy nem. Erre-arra ráismerek.

F: Mintha a te és az én emlékem lenne összekeverve.

N: Ahogy a génjeink öröksége keveredik össze Rékában.

F: Ez az a ház, ahol felnőttem, és az a ház, ahol te felnőtöttél, de egybegyúrva. Ez lehet az origó.

N: A labirintus közepe. Honnan jön ez a nagy szél?

F: Inkább huzat.

N: Mintha egy nagy szörny fújtatna.

F: Talán egy nagy bika?

N: Félig bika, félig ember. *(hangos csattanás, összerezzenek)*

F: Hallottad? Bevágta az összes ajtót mögöttünk. Fenébe!

N: Hogy találunk így vissza?! Valami van ott. (*valami nagy sötétet látnak maguk előtt, aminek szarva van, ez ki is lehet vetítve, de a színpadon is lehet díszletként, suttogva folytatják*) Ugye, ez nem a...

F: Minótaurosz.

N: Remélem, Rékát nem bántotta! Hol lehet a kislányunk? Ha ez a dög csinált vele valamit, én...

F: Mintha porból lenne, a múlt porából! Ez inkább a Múlttaurosz.

N: Mi?!

F: A Múlttaurosz. Ne engedd, hogy hozzád érjen, mert akkor megöregszel, és meghalsz.

N: Honnan tudsz ennyit róla?

F: Gyerekkoromban visszatérő rémálmom volt. Azt hiszem, ez az összecsomósodott rossz, ahogy a pormacska a szekrények alatt az összecsomósodott piszok. A félelmek és a szorongások sűrítménye, amik az életünkben kínoztak bennünket.

N: Remélem, hogy nem kapta el Rékát! Észrevett bennünket! Jön! Lassan vándoroz, mintha öreg lenne. Hová mész?

F: A régi gyerekszobámba!

N: De miért?

F: Majd később elmagyarázom!

N: Akkora a por, hogy alig látok. Nem kapok levegőt. Megfulladok.

F: Itt a szoba!

N: A maszok! Kiestek a zsebemből! Visszamegyek értük.

F: Nincs rá idő! Hagyd őket!

N: Mi az a lyuk a padlón? Mindig ott volt?

F: A menekülési útvonalunk. Meséltem már róla, nem?

N: Egy pince? Vagy mi?

F: Pince, padlás, a jelen... de előszobának is fel lehet fogni. Attól függ, honnan nézzük.

N: Követ bennünket!

F: (*keresni kezdi a lányát*) Réka! Réka! Megvagy! Végre! Nézd, ide bújt, a szekrénybe! Kislányom! Le kell ugranunk azon a lyukon! Ne félj!

N: Jön a szörny!

F: Összeesett! Mintha valaki lelőtte volna!

(*leugranak a lyukba*)

N: Ilyen a zuhanás? Inkább, mintha felfelé repülnénk.

F: (*újra világos van*) Itthon vagyunk, hazaértünk végre. Ez a régi lakásunk, pontosabban a mostani.

N: Kicsit porosak lettünk (*leporolja magát*)

F: Ez a Múlttaurosz pora.

N: Mi lett a szörnyel?

F: Mintha valami elpusztította volna.

N: Nekem is úgy tűnt, de micsoda?

F: Azt nem tudom.

N: Szóval ez volt a terved. Mi lett volna akkor, ha az a lyuk nincs a gyerekszobában? Elvégre a gyerekkori lakásod az én gyerekkori otthonommal keveredett össze. Mi lett volna, ha az a lyuk máshol van?

F: Kockázthatnom kellett. Ahogy az is beigazolódott, hogy a hely ahhoz az útkeresős játékhoz hasonlított, aminek meg kell találni a közepét a golyóval, és ha megtaláltad, a golyó átpottyan a másik oldalára, ahol folytathatod a játékot. A játék egyik fele, ahonnan ideestünk, a múlt, és a másik, ahová estünk, a jelen.

N: Miért nem függőlegesen estünk át a másik lakásba, amikor ez az egész elkezdődött?

F: Ez jó kérdés, és nincsenek rá konkrét válaszaim. Valahogy az oldalára billenhetett a játék egy pillanatra.

N: Ezek szerint abban a világban értelmét veszti az olyan fogalmak, mint a vertikális és horizontális.

F: Igen, és azt is gyanítom, hogy voltaképpen nem haladtunk, mármint térben nem, csak az időben... Azért is tudtunk a labirintus közepéből ide cseppenni vissza.

N: *Cseppenni...* erről megint csak a *cseppfertőzés* szó ugrik be, nem tehetek róla. Remélem, hogy a szüleink jól vannak, és vigyáznak magukra. Nekünk is vigyázni kell. Talán még ennél is jobban... elárulnád, hogy mit csinálsz?

F: Ki akarom nyitni az előszobaajtót.

N: Ne! Nem akarok megint a labirintusba kerülni...

F: Nem fogunk. Nyugi! Már senki sem fog átkerülni sehova, legfeljebb a... lépcsőházba. (*kinyitja az előszobaajtót*) Látod?

N: Vége megint a négy fal között. Jobb, mint a hús vagy a száz fal között...

F: (*a kislányához fordulva, előveszi a törött játékot, és odaadja neki*) Tessék! Elejtetted és összetört. A golyó meg elgurult valahová...

R: Én tudom, hol van a golyó.

F: Tényleg? Hol?

R: A Múlttauros szívében.

N: Aha. Mindig is élénk volt a fantáziád.

R: De láttam, mielőtt leugrottunk.

F: Réka biztosan sokkot kapott, nem csodálnám.

R: Valahonnan szél jött, felkapta azt a kis golyót a földről, és belefúródott a Múlttauros szívébe. Azért esett össze. Azt a kis golyót mintha egészen közletről láttam volna, és mindannyian ott tükröződtünk benne, mint egy kicsit torzító tükörben, egyszerre voltunk viccesek és ijesztők. Mi voltunk Thészeusz.

N: A Múlttauros porból volt, mégis szív dobogott benne?

R: Ez miért olyan furcsa? A Károly atya is azt szokta mondani a templomban, hogy mi is porból vagyunk. Mégis van szívünk.

F: Mindegy, a lényeg, hogy megszabadultunk attól a szörnytől.

R: Nem szörny volt, csak a múlt. Csak az emlékek. Először segíteni akartam neki, de nem engedte. Fújtatott. Ő is hozzánk tartozott.

N: Most már nem kell tőle félni.

R: Eddig sem kellett. A múlt pora a ma talaja.

F: Hogy mi? Olyan jó, hogy megint te tanítasz bennünket, kisasszony! A lényeg, hogy már elpusztult.

R: Nem pusztult el. Mivel szembenéztünk vele, megszelídült, és magunkkal hoztuk.

N: *(megint porolni kezdi magát)* Ez a sok por...

F: Ez ő...

R: Nem, ezek vagyunk mi. *(Réka a játékot nézegeti, aztán a szülei felé mutatja)* Nézzétek csak! Eltűntek a labirintus falai, és nem vár már a festett szörny sem a közepén!

III.

(néhány hónappal később)

F: Szerencsére már nincs karantén. Ha lenne, nem tudnám átvenni a Töreki-díjamat, amit a legújabb játékfejlesztésemre kaptam. Biztos örülne az öreg, ha megtudná, hogy díjat neveztek el róla. Még most is a fülemben cseng a hangja. Tudod, amikor utoljára beszéltem vele... Amikor a labirintusban felhívtál.

N: Szerinted mi lehet a nagymamáddal? Sokat gondolok rá. Sajnálom.

F: Én is. Hogy mi akarhatott eltéríteni bennünket a célunktól, és miért? De nem tudok rájönni. Szinte mindenre van valamiféle magyarázat, ami a labirintusban történt velünk, csak erre nem.

N: Azt mondják, lehet második hullám is.

F: Tudom, sajnós. De remélem, kapunk pár hónapnyi időt még előtte. Csiki-csuki helyzetben vagyunk, mint a malomban. Tudod? Hol bezár, hol kinyit. A díj után járó összegből vehetünk végre Rékának egy jó telefont, elég nagy már hozzá... És ha legközelebb nem tudjuk hol van, akkor elég lesz csak felhívni.

N: Jó ötlet! De reméljük, nem lesz legközelebb. Mármost mindig tudni fogjuk, hol van. A *Karanténlabirintus* tényleg klassz videojáték lett. Közepén a titokzatos Múlttaurosossal. Talán azért lett akkora siker, mert olyan... valószínű. Mintha jártál volna ott. Mintha már mindenki járt volna ott. *(a nő kinéz az ablakon)* Milyen üres az utca! Mintha valaki közeledne odalent. Furcsa kopogást hallok. Egy vak néni. Ez nem lehet! A nagymamád! Hogy kerül ide?!

F: *(a férfi is az ablakhoz ugrik)* Hol?

N: Nem, mégsem ő. Bocs, csak annyira hasonlított rá.

F: Most meg hová tűnt? Az előbb még ott lépegetett a járdán...

N: Biztos bement valamelyik házba. Talán... éppen a miénkbe. Úristen! Hol van Réka!

F: Nincs a szobájában! Réka! Réka! *(felforgatják az egész házat)*

N: A szívbajt hoztad rám... *(megkönnyebbülve)*

F: Megtaláltad?

N: A tükrös szekrénybe bújt be. Tudhattam volna, hogy ott lesz! Mostanában mindig azt bámulja. A tükre olyan, mintha a labirintus lenne, mintha egy ajtó lenne egy másik, ugyanilyen lakásba. Én a labirintus óta nem szeretek ránézni. Ellentétben Rékával, aki olyan vágyakozva nézegeti, mintha vissza akarna menni a tükörlakásokba. Mintha csak azokban látná igazán magát.

F: Mintha csak azokban látnánk igazán magunkat... *(a nő már majdnem meghajolna)* Még ne hajolj meg! *(a férfi lefogja)*

N: Jön még valami? Nem ez volt a végszó? Ez olyan végszavas volt.

F: Tudod, a vers, amit az utolsó próbán még benyomott a szerző.

N: Ja, tényleg! Most, hogy a karantén befejeztével már nem kell több online versmondást hallgatniuk, mert boldog-boldogtalan azt csinálta a közösségi oldalakon, megint versekkel akarod őket szórakoztatni?

F: Nem versekkel, csak egy verssel. A szerző ragaszkodott hozzá. Rövid lesz. Örülj neki, hogy ez már legalább nem online drámaközvetítés.

N: Biztos vagy benne?

F: Hát persze, itt vannak a nézők.

N: A nézők. Ők is olyanok, mint a tükrös szekrény. Tükröződik a terem a szemükben, mintha bennük folytatódna tovább. A mi szemünkben meg ők tükröződnek... Most helyet cseréltünk, én vagyok a néző, mi vagyunk a nézők. Te meg én. *(leülnek a színpadra, egy darabig, és csak a nézőteret figyelik)* Szóval nem online. De valami kamera biztos van valahol. Kamera az mindig van. Ugye, megmondtam! Ott van egy, tessék!

F: Nem tudtam, hogy már a kamerára is allergiás lettél. Eddig az volt a vágyad, hogy egy filmben...

N: Sok mindenre választ kaptunk, de a legfontosabbra nem. Hogy mi hozta létre a labirintust? Mi a labirintus?

F: Elmondjam?

N: Á, inkább ne. A nézők nem szeretik, ha megmagyarázzák nekik a dolgokat.

F: Hadd mondjam el!

N: Ne!

F: Egy metafora. Annak a metaforája, hogy a „karantén” alatt túl sokat voltunk odabent. Csak lakások voltak és szobák, és ezek lettek számunkra a világok. Meg persze mást is kifejez. Nagyobb dolgokat is.

N: Metafora volt? Akkor nem is volt valóságos.

F: De. A metaforák is valódiak. Különben... mi lesz otthon a vacsora?

N: Majd útközben veszünk valamit.

F: Megint?

N: Csak nem gondolod, hogy az előadás napján volt időm főzni? Egyébként az allergiád jobb már?

F: Sokkal.

N: De azért ma is a nappaliban alszol, oké?

F: Oké.

N: Milyen volt játéktervezőt játszani, amikor gőzöd sincs a programozásról?

F: Kezdhajolj meg a verset?

N: És Réka? Lehet, hogy ő is azt hitte, hogy vége, és már hazament.

F: Ő a szekrényből mondja.

N: Ki se jön meghajolni?

F: Nem hiszem. Kezdhajolj meg?

N: *(bólint)* Azt hittem, be akarod fejezni.

F: Mit?

N: Hát a darabot.

F: Úgy akarom befejezni, hogy el akarom kezdeni.

N: Mit?

F: A verset.

N: Ja, akkor ez egy ilyen saját farkába harapó kígyó, ahol a kezdet és a vég összeér.

N, F (közösén, Réka a szekrényből):

*Bolyongani egy sziámi
harcoshal labirintuskopoltyújában,
mint egy buborék-Thészeusz,*

*akit félt egy Ariadné-árnyék,
vagy mint bárki,
és tudni, hogy csak egy fonál van.*

*Amikor kijutsz belőle: bejutsz,
s valami vár még,
amire nem kell várni,*

és a Minótauros is csak kvázi.

F: Mondtam, hogy rövid lesz.

Függöny

Markó Béla

Életcél

Nem igaz, hogy egyformának születünk, és csak menet közben távolodunk el egymástól, mert más-más sebeket kapunk. Vagy különböző szerelmek nyomát viseljük. A rémálmaink sem ugyanazok, bár mindannyian megébredünk az éjszaka közepén, ha rosszat álmodunk, és megkönnyebbülten nézünk ki a felhős vagy csillagos égre a tetőablakon. Ez mind igaz, és mégsem. Hiszen valójában közeledünk. A szilvماغ és almماغ között sokkal nagyobb a különbség, mint a szilvafa és almafa között. Nemcsak télen, hanem nyáron is, amikor sűrű lomb borítja őket. Aztán a gyümölcs, persze, megint különbözik. Készséggel elismerem. De mégis, ha belegondolunk, a cseresznyماغ és a dió. A cseresznyefa és a diófa. Vagy akár a fenyő is. Pedig az tényleg máskor, máshonnan. Kísérlet a hasonlóságra. Az egybeesésre. A sokat hangoztatott életcél. Folytonos közeledés. Hogy másfelől, másképpen, más alakban, de végül ugyanoda. Majd amikor már teljesen egyforma, csak ág, csak túske. Csak szétszórt maszkok a földön, mint aki sok mindent kipróbált. Megnyugtató lesz, hogy történet voltunk. Nem saját test, és nem saját lélek. Esemény.

Esővíz

Hegyvidéken keményebb volt a kútvíz, még a mosószappan is rosszul habzott benne, sokkal nehezebb volt tisztára mosni a ruhát, és amikor végre eleredt a langyos nyári eső, rohantunk a mosdótálakkal és fazekakkal, hogy helyet foglaljunk az ereszcatornáknál, mert egy másfél emeletes bérházban laktunk,

*és az épület négy sarkánál többen is jutottunk
a hol bő sugárban zubogó, hol csak alig-alig
csordogáló esővízre, sorba állítottuk a földön
az edényeket, és ahogy megtelt valamelyik
a lágy, selymes tapintású mennyei ajándékkal,
máris csordult volna ki a kövekre, de rögtön
töltük oda a következő edényt is, miközben
bőrig áztunk mindannyian, azóta is ezeket a
folyamatosan zenélő ereszcatornákat látom
magam előtt, ha éppen azt a szót ízlelgetem,
hogy telik, megtelik, eltelik, kitelik, betelik,
mint az idő például, elképzelem, hogy egy
tízliteres fazék az élet, kár erre túl sok pátoszt
vesztegetni, telik az élet, és ha szerencsénk van,
tisztá esővízzel telik meg, talán áttetsző lesz
véges-végig, vagyis használható, de úgysem
tőlünk függ ez, nem tudom, milyen az enyém,
kívülről kellene nézni, vagy felülről inkább,
annyi biztos, hogy az életem lassan már
kicsordul, de üres még a halálom, csak egy
kézmozdulatba kerül majd kicserélni.*

Buda Ferenc

Kórházi tollpróbák

A delírium négysorosaiból

(Lermontov modorában)

*Hús víz fölött száll, száll egy árva lélek,
Száll tétován, ki tudja, merre tart.
Szállnék vele, de fölrepülni félek:
Sötét a víz és messzi még a part.*

(Népdal)

*Széles puszta, keskeny csapás,
Minden lépés egy harapás.
Hej, ha én még járni tudnék,
Egy egész pusztát felfalnék!*

(Mária-síralmam)

*Hány éve már, hogy hiányzol,
Hány éve, hogy szívem gyászol,
Anyám, anyám, egyetlenem,
Hány éve, hogy nem vagy velem!*

(Biztató)

*Teli vagy tűzdelve dróttal, csövekkel,
sose lesz este és sose lesz reggel,
és sose lesz reggel meg sose lesz este.
Ám akkor se légy, öreg, kétségbeesve.*

Disztichon

*Kórteremablakon át beszívárog a messzi harangszó –
Ó, nem a legvégső: még csak az éjt felezi.*

Egy légy

*Légy röpköd fejem
körül. Halálom lesi?
Várj még, barátom.*

Java oda

*Leszámláltam sok-sok napot, évet,
S alig tudom, milyen ez az élet.
Java oda – mi marad még hátra?
Uram, ugye nem éltünk hiába!*

Bolondnóta

*Hínár, iszap – telítve a holtág,
elfeledte rég a folyó-voltát:
eleven víz helyett csak morotva,
apadozik búzzal bugyborogva.*

*Hej, amikor még úgy hittük, hogy jó lesz,
sok kis érből hömpölygő folyó lesz!
Adtunk bele vért, vizet is bőven,
s taposunk egy sáros tekenőben.*

*Fehérül a fiaim szakálla,
az enyém meg hullong a pusztába.
Törődöm is azzal a szakállal:
nő belőle ezüst árvalányhaj.*

Patak Márta

Asszony az esőben

*Hová befelé –
tétovázón, ahogyan kiállt az esőre
és egyedül
egy elszabadult balkonon.*

Kiki Dimulá: A tétovázó asszony

Ahogy kinézett az ablakokon, odakint mindent olyan homályosan látott, hogy ösztönösen le is vette a szemüvegét, az inge sarkával megtörölgette, hátha bepárasodott, mint amikor a sütő ajtaját kinyitja, és hirtelen megcsapja a kitóduló gőz. Nem segített. Akkor kitárta az ablakot, mélyet szippantott az esőverte utca levegőjéből, melyben por, virágillat, ázott fű- és aszfaltszag vegyült el egymással. Körülnézett, mintha azt remélné, távoli pontként hirtelen felbukkan majd valaki a járda szélén vagy az út közepén, és kilépve a fák, bokrok, meg az eső takarásából, majd megmondja vagy legalább sugallja neki, hogy mitévő legyen. Habozott. Nem tudta eldönteni, kimenjen, vagy ne menjen. Ebben a szakadó esőben odakint minden korlátját vesztette, mintha a határvonalak eltűntek volna a tárgyak körül.

Becsukta az ablakot, körülnézett. Kapaszkodót keresett pillantásával a szobában. Nappalinak használták, mióta a gyerekek elmentek, hiszen már nem volt szükség harmadik szobára, mert ha évente kétszer hazajöttek családosul Amerikából, akár egyszerre, akár külön-külön, mindig a közeli panzióban szálltak meg. A fiúk döntöttek így, bár a két menyé nem is bánta, egymásra tromfolva sorolták kipirult arccal, hogy milyen előnyökkel jár majd nekik, ha nem náluk alszanak, mert semmiképpen sem szeretnék felborítani az otthonuk megszokott rendjét. Aztán az utolsó két évben, amióta az apjuk beteg lett, már csak a két fiú járt haza.

Nem volt felhőtlenül boldog a házasságuk. Két fiúgyerek, ikrek, nyolcvanháromban születtek, aztán, amikor letelt a gyes, óvodába adta őket, és visszament a könyvtárba, de már nem a helytörténetbe, időközben fölvettek a helyére egy fiatal kolleginát, úgyhogy ő a zenei részlegre került. Cseppet sem bánta. Aki oda bejárt, az általában minőséget keresett, és akarva-akaratlan, az ő zenei ízlése is rengeteget csiszolódott közben. Errol Garnerről vagy Miles Davisről például azelőtt sose hallott, de a legkedvesebb olvasója hatására nagy jazzrajongó lett maga is. A könyvtárban lemásolta kazettára a kedvenc darabjait, és sokszor még a fiúkat is Garner *Dreamstreetjére* altatta. Egyszer találkozott is a férfival egy

kávézóban, utána hívta, menjenek együtt koncertre, de ő két nap gondolkodás után azt válaszolta neki, hogy nem tud, mert nincs kire hagyni a gyerekeket. A férje közben rengeteget dolgozott. Kijárt az NDK-ba, vállalati szaktanácsadó-nak, de nem csak elméletben volt jó, értett minden szakmához, ami az építőiparban előfordulhatott. Végzettsége szerint magasépítő mérnök volt, ám ha kellett, a kőművesek mellé is szívesen beállt, segédmunkásnak is akár, de falat rakni vagy burkolni is tudott. A vállalatnál szerették, főnökei, beosztottjai egyaránt. Nagyon jó munkaerő volt, a megyén is respektálták, a rendszerváltás előtt azt is elnézték neki, hogy vezető beosztása ellenére sosem volt párttag, sőt egyetemista korában még KISZ-tag sem, mert mire odakerült, addigra már nem kötelezték a hallgatókat, csak a legbuzgóbbak maradtak bent, akik később aztán a leghangosabb ellenzékiekké váltak. Sokszor csóválta is a fejét, amikor volt évfolyamtársait politikusként viszontlatta. Ő viszont ameddig tudott dolgozni, végig a szakmájában dolgozott, aztán amikor már annyira beteg lett, hogy nem bírta tovább, leszázalékoltatta magát.

Az asszony pillantása a fényképre esett, melyen együtt volt a család. Ők ketten a férjével, a két fiuk feleségestül, a négy unoka, két fiú, két lány, egyiknél is, másiknál is, kívánni sem lehetett volna szebb családot. Csak hát messze voltak. Skype-on ugyan elég gyakran beszéltek, főleg az apjuk halála után, az utóbbi időkben pedig, amióta tartott ez a bezártság, felváltva hívogatták mindennap, sokszor egyszerre is, konferenciabeszélgetésen. Örült neki, videón legalább látta őket, az unokái is be-beszaladtak, megmutatták, milyen új játékot vagy ruhát kaptak, aztán szaladtak tovább. A fiúk Hogy vagy? kérdésére legtöbbször csak a vállát vonogatta, unta már, hogy mindig ugyanazt kelljen válaszolnia, Hát én csak megvagyok, ahogy szoktam, inkább ti meséljétek, ti hogy vagytok, milyen az élet nálatok?, úgyhogy hosszú ideig nem tudott velük beszélgetni.

Jó fél éve, hogy meghalt a férje. Rákos volt, nem lehetett műteni. Az orvos nem teketóriázott, kerek pereg megmondta neki, egy-két éve van hátra. Mit tehettek, tudomásul vették, aztán egy idő után már nem gondoltak rá, és ha a két év alatt eszükbe jutott is, titkon remélték, hogy az orvos tévedett. Ezer meg egy olyan esetről hallani, hogy az orvosok fél évet jósoltak neki, aztán még ma is él a páciens. Az asszony azzal áltatta magát, hogy a gyógyszerelés majd segít, örült is, hogy nem kell műteni, annyian kigyógyultak, majdcsak kigyógyul belőle ő is. Összeolvasott mindent, beszerzett minden elképzelhető táplálékkiegészítőt, gyógyteát, cseppet, a gyerekek is folyton fölfedeztek valami újat odakint, a férje alig győzte fejben tartani, mikor melyiket szedje, aztán az utolsó időkben mégis olyan erős csontfájdalmak lettek az áttétek miatt, hogy a legvégén már maga is azon imádkozott, hogy minél előbb szabaduljon meg szegény ettől a pokoli kínszenvedéstől. Éjszakákon át nem aludtak, a férje csak jajgatott, ő meg tehetetlenül tördelte a kezét az ágya szélénél, azt sem tudta, hova kapjon, mit csináljon, mivel segítsen rajta, mert hiába rakott rá erősebb tapaszt, az is csak ideig-óráig csillapította a fájdalmát. Miután elvitték, és ő az ügyeletet várta, hogy

kiállítsa a temetéshez meg a halotti bizonyítványhoz szükséges papírokat, föltette folyamatos lejátszásra Erroll Garner *Solitaire*-jét. A zenét jóformán nem is hallotta, hanem időnként érzett ott belül valami rezdülésfélélet, mintha valaki szólna hozzá egy-egy vadul megiramodó futam mögül a szaggatott zongorajátékban.

A hársfa alakját próbálta kivenni a sűrű esőfüggönyön keresztül, de csak a levelek zöld villanását látta időről időre az áthatolhatatlan szürke függönyön keresztül, úgyhogy gondolt egyet, becsukta az ablakot, belebújt a magas szárú, fűzős cipőjébe, és úgy, ahogy volt, házi köntösben kiállt az esőre. A szél is fújt, bár nem annyira, hogy erővel megcsapja, mihelyt kinyitja az ajtót, de ahhoz éppen eléggé, hogy egy-egy lökettel apró szemű permetet sodorjon arcába. A szemüvegén már szinte észre sem vette, azt hitte, ennyire elhomályosítja látását az eső.

Pillanatnyi gondolatvillanásai akaratlanul a férjével közös életük jeleneit idézték. Sokszor megfordult a fejében, akkor kellett volna elválniuk, amikor visszament dolgozni, a jazzrajongó olvasójával talán teljesebb életet élhetett volna. Nem akarta, vagy nem merte meghozni egyedül ezt a döntést, főleg a gyerekei miatt. Aztán idővel már nem bánta. Akárhogyan is, a férje nagyon jó ember, tulajdonképpen semmi hibája nincsen, azonkívül, hogy önféjű. Ha kérdeznék, nem tudna rá semmi rosszat mondani, igaz, sose hallgatott rá, ment mindig a maga feje után. Ha egyszer-egyszer elkeseredett, amiért sivár az életük, azzal vigasztalta magát, mennyivel nehezebb annak, aki magára marad, miután felnőnek a gyerekei. Neki legalább van kihez szólnia, nem egyedül kell este lefeküdnie, reggel fölkelnie. Ha boldogtalanul is, később meg betegen is, de legalább itt van.

Az elmúlt fél év alatt, amióta a férje meghalt, ritkán gondolt a fiatalságukra. A férje hangját hallotta a háta mögül, mintha ott duruzsolna vagy telefonálgatna, mint régen, amikor még egészséges volt. A konyhából nemritkán arra rezzent össze, hogy bentről kiabál, de olyan erősen, hogy sokszor abba is hagyta, amit éppen csinált, és rohant volna a szobába, hogy meggyőződjön róla, tényleg nincs odabent.

Mikor az imént elkezdett esni, éppen zöldborsót fejtett a konyhában. Maga sem értette, minek vett belőle két kilót, mikor egy darabig úgysem jönnek haza a gyerekek, neki egymagának meg egy évre is sok lenne ennyi. Aztán ahogy hirtelen besötétedett, abba is hagyta, és átment a nappaliba. Eszébe jutott, mikor egyszer Lellén elkapta őket egy nyári zápor. Koncerten voltak, a Korál és a V-Moto-Rock játszott, utána jó sokáig söröztek még a barátaikkal, nem akaródzott nekik megválni a társaságtól, aztán amikor fölkerekedtek, és indultak volna vissza gyalog Lelle-felsőre, a Vadvirág kempingbe, ahol megszálltak, útközben leszakadt rájuk az ég. Egész más volt akkor az eső, nem ilyen őszies, szürke, mint ez a mostani májusi zápor. Őrjöngtek hazáig, teli torokból, fals hangon ordították a koncertnótákat, közben ököllel csapkodták maguk előtt az esőt, mintha utat akarnának törni benne, és nevettek, meg azt gondolták, milyen jó, hogy ez nem egy-két órával ezelőtt jött. Még éppen hogy egyetemisták voltak. Így visszagondolva, mintha nem is ő lett volna, aki ott üvöltött leendő férje mellett, miközben

a régi hetes mentén hazafelé tartottak a kempingbe. Aztán mire átért a konyhából a nappaliba, ahogy jött, úgy el is mosta az eső az emléket.

Ha nem figyelt oda a gondolataira, folyton az járt az eszében, hogy milyen gyorsan elrepültek az évek. Jött egyik nap a másik után, tegnap még január volt, mára meg május lett hirtelen. Észrevétlenül felnőttek az ikrek, az unokák is hamarosan iskolába mennek. Örülni persze örült nekik, de mégis olyan megfoghatatlan volt, ha mélyebben belegondolt, nem tudott mit kezdeni az érzéssel, hogy már négy unokája van. Magában szinte tagoltan el kellett néhányszor ismételnie, hogy igen, ez én vagyok, itt maradtam egyedül, hatvankét évesen, tavaly nyugdíjba mentem, a két fiamnál van négy unokám, akiket jószerivel nem is ismerek.

Ahogy ott állt az asszony az esőben a balkonon, fel-felvillanó emlékei úgy suhantak el mellette, mintha nem is az ő fejében keltek volna életre arra a röpké pillanatra, hanem valaki a tizedikről hullajtotta volna el őket véletlenül, mint egy régi fekete-fehér fényképet, és épp az ő erkélyének kövére estek volna. Nem is időzött el mellettük, kivétel nélkül mindet idegennek érezte volna, még azoknál is sokkal idegenebbnek, amelyeket más családok életéből őrzött egyre ritkuló olvasmányélményeiből.

Már régen szerették volna felújítani ezt a balkont, lekövezni rendesen, mert még mindig az eredeti, megkopott vörös-fehér metlachi-lapokon jártak, ha kiléptek arra az alig két négyzetméternyi területre, ahonnan jó messzire elláttak, hiszen onnan a kilencedik emeletről még a szemben lévő házak sem takarták a kilátást, mert köztük volt a széles utca. Mindig csak halogatták a felújítást, hol ezért, hol azért maradt el, aztán közben a férje beteg lett, és azóta is úgy maradt. Valahányszor ránézett, óhatatlanul a férje jelent meg előtte, ahogy néz ki az ablakon, vagy kinyitja az ajtót, és dörmögve megjegyzi, majd a nyáron ezt a követ is ki kell már végre cserélni. Szinte szavajárásává lett. Ő bólogatott, egy idő után már meg sem jegyezte, hogy a cipésznek is lyukas a cipője, most pedig már biztosan tudta, ha rajta múlik, sose lesz kicserélve.

Általában nyugati szél fúj, most is onnan, a hegyek felől vert be az eső a balkonra, úgy-ahogy, csak fölülről védte a felső szomszédok erkélye. Az asszony körülnézett. Valószínűtlenül összefolyt előtte minden abban az állandósuló szürkeségben, mintha egy elszabadult csónakban vergődne a viharos tengeren. Szinte még azt is érezte, ahogy dobálják a hullámok, és ő sodródik egyre beljebb, a nyílt tenger felé.

Most már tényleg semmit sem lát, annyira behomályosodott a szemüvege. Mégsem veszi le, talán hogy minél közelebb érezze magához ezt a mindent egybemosó szürkeséget, mert ha leveszi, akkor minden olyan távolinak tűnik. Jó ez így, ezzel a közvetlen közelséggel. Átnyúl a korlátrácson, tenyerével fölfelé, az eső irányába tartja a kezét, próbálja fölfogni az egyre vadabbul zuhogó esőcseppeket. Szinte fáj neki, ahogy koppannak, mintha géppuskasorozatot eresztenének rá, már-már attól kell tartania, hogy keresztülütik a tenyerét. Maga

elé szegezett tekintettel figyel, ahogy a balkon megadón állja a pergőtüzet, és már tisztában van vele, hogy korlátjának feketén csillogó pereme nem nyújt elég fedezéket neki. Közben továbbra is erővel veri az eső a tenyerét, minden cseppet külön érez, mintha a géppuskasorozat után millió jégcsappal lyuggatnák a tenyere vékony bőrét.

Egy idő után aztán kihajol egészen, megy a keze után, mintha vakon tapogatózva próbálna elérni valamit abban a meghatározhatatlan, távoli pontban, ahol a zápor középpontját sejt, vaksi szeme vezeti a lábát, miközben utat keres magának az esőfüggöny áthatolhatatlan közegében.

Kifejezéstelen tekintettel mered maga elé. Fejéből száműzte már a gondolatokat, át-átcikázó emlékeinek gátat vetett, ha valamelyiknek mégis sikerül áttörnie, nem tartóztatja. Jobbra-balra hajlongva igyekszik kikerülni azt a megfoghatatlan valamit, ami útját állja a messzeség felé. Közben távolról hangot hall, mintha valaki biztatná, hogy ne féljen, menjen csak bátran tovább, nincs előtte akadály. Ekkor szinte kiáltva szólal meg odabentről, a lakásból az a vékonyka gyerekhang, melyet hajdani önmagának is sejthet. Nem!

Aczél Géza

(szino)líra

torzósztár

aszály

*a felhevült autó másé persze fulladozva döcögött a kánikulában és
körben perzselődött a határ
elfeketedett napraforgóerdők és pengévé száradt kukoricakaravánok
gyászosan keretezték be a kora délutánt bent a túlélőkben annyi
emberség még épp szorult hogy a mások káráért halkan
nyöszörögtek bátortalanul sivatagokról motyogtak és idézték afrikát
majd fejekben a gondolat
erőtlenül kavargott tovább milyen sugallatra fajulhatott horrorra
pár hét üdülés közben a világ a szenvedők lassan a gépkorszak oázi-
sára az olajtól bűzlő benzinkútra vágytak hol nyújtóznak
egyet az összezsugorodott lábak s a köhögő ventilátor arcukba csap-
doshat valamivel enyhébb
léghuzatot ám a verssel idáig kínlódva a panelben is kezdtek elalél-
ni az indulatok míg csak fel nem bukkant egy furcsa párhuzam
a fizikális emléket a homályos pszichébe tolvá át mivel így képes
egyetemes szorongássá válni empirikus asszociációival az aszály a
kor kiegészített szomorú
tömegeire látva mikor már nem zavaró a lét zsibbadt zsarnoksága
hol kiszáradt mederré válik
diktátorokkal s hiénákkal a víznek árja és értelmetlen előkészíteni
az egykori gerincműtétet*

aszerint

*mindegy már a história hol kezdődött hiszen ez nem egy vegyészeti
szakdolgozat csak bentről kiürülve merengeni kezdtem a ködtől
homályló ablak alatt és valami suta asszociáció mozdult
meg bennem arra mindenesetre elég hogy a végét még nem látva
botladozva nekiinduljon egy szolid reményű versem a zöldek konti-
nentális aggodalmától és hisztériájától is megtámogatva*

nemzedékem még a nejlon rabja hisz vasalatlan fehér ingükben a korszak mozijában tucatiával csapkodták elnyűtt fejüket toalettekben a sztárok majd kamasz korszakunkban a lányok színes lába köze is olykor kiviláglott és neves sportolóink kazalban hozták siker esetén a harisnyákat az itthoni jó csajoknak az első olasz orkánokba pedig ácsingózó szemünk beleroppant aszerint mérve lassan a világot menő az aki leghamarabb az új anyagra váltott később már hiába lógott az én szekrényemben is vagy húsz hónapok alatt elsárgult ingutánzat a szervetlen csoda régen populárisra váltott műanyag zacskók szatyrok poharak s még ki tudja mik lepték el a glóbuszt s egyre erősödik a sikoly mert e technikai blöff nem pótolható az okosabbja már tudja valahol

aszfalt

már nem érzem a karácsony puha illatát épül le bennem folyamatosan több mint fél évszázada először a védett családi melegségben reszketve angyalját várt a kis ostoba s bár a vak hívőkbe táplált reménykedésig sohasem ért oda a kályhameleg s a kis család még kitolta lelkéből mind a későbbi hiányt s a fogalmat ugyan még nem ismerte utószor egész lényében gazdagnak vélte önmagát majd lassan foszlásnak indult az ámulat az apró tárgyakra kezdett rátelepedni a gond hiába igyekeztem a jézuskát se találtam sehol amely családás végleg letörte bennem a vallásos várakozás zsenge hajtásait minden csúszott át egy vásári szeretetbe s noha voltunk még olykor őszinte pillanatoktól meglepve valahogy a részletekből mindig kibújt a hétköznapi monoton irama jutalomjátékként talán gyermekek fénylő szemektől szállt le a hosszú út pora fényesítve a kitalált ünnepet aztán csak a lelkiismeret-furdalás hogy vétkezél vak csatában szánalmassá válva miként a romantikus forradalmár aki zsigeri felismerésektől hajtva nyúlna le az otromba utcakőrért de csak a szennyezett szürke aszfalt bandzsít reá vissza eltaszítóan és reménytelenül

Izsó Zita

Karantén

*Azt reméltétek,
hogy ha a járványnak vége lesz,
tisztább lesz a világ,
és mintha frissen felmosott padló lett volna,
nem mertetek kimenni az utcára hetekig.*

*Ezt az időt majd úgyis elfelejtjük,
mint az édenkertben töltött napokat,
vagy a kisgyerek az első három évét.*

*Aztán eszedbe jut az újrakezdés,
hogy az iskolában
a gyerekek a nyári szünet után
elmesélték, ki hol nyaralt,
és te most már csak
arról hazudhatsz majd,
hogy mit álmodtál előző éjszaka.*

*Mire kimész, olyan leszel, mint egy isten,
akinek a világvége után
a hátrahagyott szobrok alapján
kell majd újratereimtenie az embereket*

*és nem kell megvárnod,
míg lecserélődik minden sejtéd
nemsokára olyan leszel,
mint egy feltámadott,
aki nyugodtan lehet önmaga,
mert már nem emlékszik senki sem arra,
hogy valaha élt.*

Ébredés

*Még sötét van.
A teremtés utáni első napfelkelte
olyan lehetett,
mint amikor a teremőr nyitás előtt végigmegy
a még üres múzeum folyosóján,
és felkapcsolja a fényeket.*

*Kinyitom a szemem.
Te vagy a legelső ember,
akit látok
vajon mennyi idő lesz,
amíg meg tudlak különböztetni
a többi teremtett dologtól,
hogyan nem a mohaszőnyegből nőttél ki,
amin állsz
nem a fáról lehullott gyümölcs vagy
és nem szél mozgat*

*Ehhez hosszan kellene nézzelek.
De amit most az égen látunk,
az még nem a nap,
csak egy frissen kigyúrt égitest
csak annyi ideig világítja meg a dolgokat
hogyan ne tudjuk elhinni a létezésüket.*

Ima

*Néha olyan érzés imádkozni,
mintha egy fáradt sofőrt próbálnál
magad mellett ébren tartani.*

*Már teljesen mindegy, mit mondasz,
sokszor csak dúdolgatsz,
recepteket olvasol fel hangosan,
és ha mások is ott vannak,
akkor úgy érzed magad,
mint gyerekként az iskolai fotókon
kezedben a játéktelefonnal,
amikor olyan arcot kellett vágnod,
mintha elhitted volna,
hogyan nemsokára beszél majd hozzád valaki.*

*De azért folytatod,
felsorolsz magad körül minden
fehér színű tárgyat,
eszedbe jut egy csomó
értelmetlen asszociáció,
ő pedig persze továbbra sem válaszol
az utcát nézed
odalent gyűlik a hó
mint a letörölt tábla alatt felgyülemelő krétapor.*

G. István László

A medve

*Hiányzik a magyarban a körülírás,
a fosztóképzős alak, neve
van, kimondható. És mégis tabu. Felmászni
előle fára nem lehet. Lomha arcél, ráérős,
tapintatlan tekintet. Felértékelődő
tohonyaság. Ormótlan láb egyujjas kesztyűben.
A legjobb mégis ha órás, agysebész.
Precíziós elnagyoltság. Ha medveként
nézel egy nő szemébe, nincs szükség
többé a szemedre. Tükörtelen leszél
elfogadva, nem hallod vissza már,
amit mondtál, nem látod vissza,
amit nézel – a reflexió hiánya is
erény.*

*Az, aki dalolni akart egyszer,
közönsége is volt, várt az első hangra,
úgy hordozta körbe koncert előtt a
hangját, mint a lasszót, pedig még
nem szólt, de már torkukra hurkolódott –
ha egyszer megfojtaná valakit, ha
muszáj volna, egyszer, azt csakis
medveként.*

A tuatara

*A hidasgyík felemásgyík, besorolhatatlan
hüllő, szabadon álló hasi bordája a dinoszauruszéhoz
hasonlóan nem érintkezik a gerincoszloppal – ha
Isten tudta volna, ebből könnyebb lett volna Évát
megformálnia. Csak Új-Zélandon él. Mikor
a fiatal tuatara kikel, csórt visel az orra hegyén,
ezzel vágja fel a pergamenszerű tojásbélyét.*

*A diadalmas csőr csak megszületni kell, ez az orrszáj
semmi más nem mond, csak, hogy „itt vagyok”.
Mint Éva, mikor jelenlét-száját szeretne –
a hüllőé elsorvad, rangjavesztetten hever a köveken.
A hidasgyík feje búbján tobozszem mered az égre,
félúton a két szem között. Fedetlen folt ez,
amit virágszirmokhoz hasonlóan
sugaras pikkelyek vesznek körül. A látható
harmadik szemet lótuszvirág helyett díszíti
pikkely: a kiűzetéshez használt ilyet a kígyó,
hogy akaratát a szembenézésnél hathatósabban
érvényesítse. Később a pikkelyek
fokozatosan benőtték a szemét, hogy mire az állat
fel nő, a folt már ne legyen látható. A bűnbeesésnél
nem ivarérett beszéd fűzte Évát, hanem gyerektekintet –
minden szexualitásnál ördögibb csábítással.*

Doncsev Toso

Jótét lélek

Nagyapám részt vett mindkét Balkán-háborúban és az első világháborúban is, sok ellenséget megölt számos csatában, vitézségi érmmel tüntették ki hősiességéért. Apámat nem sorozták be a bolgár seregbe, civilként úszta meg a II. világháborút, csak a bárányok torkát vágta el húsvét vasárnapján az ünnepi ebéd érdekében. Én gyerkőcként, tudásvágyból boncoltam fel békákat, gyíkokat hetven évvel ezelőtt. Ma már a légynek sem ártok. Nagyapám háborús hős, apám élelmes élelmiszer-kereskedő volt, én pedig író lettem, vagyis élhetetlen, elméleti ember. Meglehet, hogy a darazsak, a dongók meg a szúnyogok is ezért csípnek előszeretettel engem. Vagy bolgár–magyar keverék vérem ízlik nekik?

Kotori kandúrok

Kotor (Cattaro) várának ódon házai között karcsú, kecses kandúrok kóricálnak. A tengerparti kikötő jelképei ők. Őseik, a betelepített macskák mentették meg a várost a pusztító pestist terjesztő, a hajókon behurcolt patkányoktól. Ma békesség és jólét honol a virágzó településen, nem ellenséges hódítók, csak turisták hada ostromolja az ajándékboltokat és a tengerpart közelében terpeszkedő kávéházakat. A dicső hősök leszármazottjai, a mai cicák bátran állják a kíváncsi külföldiek fotós szenvedélyét, rezzenéstelenül pózolnak az objektívek előtt. A kotori őslakosok felmenőik hálájának kifejezését, a macskák etetését, láthatóan az idelátogató idegenekre testálták. Ezért soványak a hős kandúrok kései utódai. Sic transit gloria mundi.

Tolmács

A tolmácsolás akkor kitűnő és kifogástalan, ha a fordítás nem csak folyamatos, és hibátlan, de a tolmácsnak csak a hangja van jelen, ő maga észrevétlen, szinte személytelen. Szinte nem is létezik, csak beszél, nem eszik, nem iszik, nem szipog, nem krárog, nem köhög, nem fújja az orrát. Finoman jelzi, ha a magas tárgyaltó felek egyikének véletlenül nyitva maradt a slicce vagy óvatla-

nul leette a nyakkendőjét. A kiváló tolmács rezzenéstelen arccal fordítja a sértő kifejezéseket, közben tévedhetetlenül érzékeli, hogy tudatos-e a közlés vagy véletlen elszólás eredménye. A tolmács sohasem sértődik meg, és a beszélgetés folytán közölt bizalmas információkat rögvest elfelejti. A tolmács mindig tisztában van azzal, hogy ő a szükséges, a nélkülözhetetlen, de egyszersmind kellemetlen tanú, aki a saját érdekében a titkos tárgyalásokat követően a legjobban teszi, ha örökké hallgat, mint a sír, mert akkor talán hosszú életnek örvendhet a földön.

Gombakrémleves

A pincérek lesztek a terítékeket, már csak előttem párologott porcelán-csészében az illatos erdei gombakrémleves. Késlekedett a következő fogás feltalálása, ekkor vette észre Darvas József, hogy még ott árválkodik érintetlenül az étel. – Egye meg gyorsan a levest, addig nem beszélünk – buzdított az étkezésre. Huszonnégy szempár mereven figyelte, hogy mikor fejezem már be végre az evést. Amint pillanatok múltán letettem a kanalat, az udvarias pincér óvatosan kiemelte a használt edényt, és már hozták is a többieknek a tányérok. Saját bőrömön tapasztalhattam meg, hogy milyen zavaró, amikor mások azt figyelik, hogy mikor nyeled már le az utolsó falatot. A tolmács étkezése a konszekutív tolmácsolás külön fejezete. Fűzes Oszkár, a hajdani külügyi tisztviselő, majd tudósító és későbbi diplomata állapította meg egyszer, amikor küldöttségek kíséreténél párban fordítottunk, hogy a tolmács a lakáj és a kutya közötti átmenet. Egyik sem szerepel a protokollranglistán. A magas tárgyaló felek akkoriban a tolmácsokat nem vették emberszámba, jószerivel hasznos eszközökként kezelték, ezért is hasonlítottam én magunkat inkább a telefonhoz, amelyet nem szokás dicsérni, ha kifogástalanul működik, de szidják, ha egy pillanatra is elakad. A 70-es évek elején zajlott le ez az ebéd a Gundelben, amelyet a Magyar Írók Szövetsége elnöke adott a Georgi Dzsagarov vezette bolgár íródelegáció tiszteletére. Nem emlékszem az ünnepi ebéd egyéb fogásaira, mert kértem a főpincért, hogy a továbbiakban ne hozzon kellemetlen helyzetbe. Éhesen tolmácsoltam a lakoma alatt. A találkozó témáiból és eseményeiből sem maradt semmi felemelő, maradandó részlet az emlékezetemben, egyedül az, hogy Pavel Vezsinov, a jeles krim szerző Pesten új, elegáns, import olasz cipőt vett, aztán végig merev tartással, csoszogva, kibontott fűzővel járkált, mert a karcsú, divatos cipő szűknek bizonyult, és szörnyen szorította a lábát. A tárgyalások ellenben a felhőtlen barátságról, az eredményes együttműködésről és a szocialista realizmus nagyszerű vívmányairól, talán zökkenőmentes közvetítemnek köszönhetően is, gördülékenyen folytak az étteremben és a szövetség székházában egyaránt. A lógó pertliket alighanem egyedül én vettem észre.

Ajándék

Kedvenc cirmos cicám barátjának tart, ezért olykor vietnámi szomszédunk halastavából ajándékként a kosztért, kvártélyért és a kényeztetésért cserébearanyhalakat hoz nekem. Okos állat, ezért egy percig sem hiszi, hogy képes lennék halásztudományát elsajátítani. Ha ember lenne, talán pénzt kérne ezért vagy többlet szolgáltatást, jószolgálativiszonzást várna, de az is lehet, hogy szenvtelenül szemlélné, miként maradok éhkoppon nélküle.

Fiatalság

= folyamatos, fennakadásmentes fiziológiai funkciók

Maurits Ferenc

Mediterrán versek

In memoriam Gerold László

nehéz
hazajönni

a
szeretett

de
elszegényedett
agyonvert
pannoniába

*három
hetet
barangoltam*

*arany
okerben*

*tetőtől
talpig*

*a
forrón
vibráló
provenceban*

•

*a
cannesi
notre-dame
de
l'espérance
templomban
idézttem
drága*

*barátaimat
akik
nélkül
kell
élnem*

*és
egy-egy
rubinvörös
mécses
gyújtottam:*

*bányai
jánosnak,
gerold
lászlónak,
fehér
kálmánnak,
gion
nándornak,
bosnyák
istvánnak
és
utasi
csabának*

•
*arlesba
szegény
van
gogh
miatt
mentem*

*nem
találtam
róla
sajnos
semmit*

*kivéve
azt
a
sárga
kocsmát*

*ahol
gauguin
ebédelt*

•

*st. paul
de-vence
városkában*

*mesebeli
hegytetőn*

*provencei
zöld
csöndben*

*nyugszik
marc
chagall*

*a
festő*

*egy
hatalmas
szürke
kő
alatt*

•

*cézanne
hátizsákja
tele
azúr-színnel*

*lassan
bandukol
aix-en-provenceból*

*az
áldott
hegyig*

a

ste-victoireig

*majd
egy
életen
át*

*ezt
festette*

*minden
fényvel*

•
*marseilleben
egy
japán
toyoko
nevű
modern
hotelban
laktam*

*egy
hófehér
magas
kockában*

*minden
tisztá
és
japános*

*különösen
a
fürdőszoba*

*miniatűr
de
precíz*

*digitális
jelzővel
ellátva
a*

wckagyló
fedele

ha
ráültem
jelezte

•
notre-dame
de
la
garde

marseille
legmagasabb
pontja

körülvesz
a
hullámos
tenger

és
fejjel
beleszúrsz

a
kék
azúrba

az
égbe

•
a
marseillei
rég
kikötő
nyugati
részén

egy
óriási
tükört
helyeztek

oszlopokra

*szikrázik
tőle
a
tenger*

•

*lyon
szép
összetett
város*

*két
folyón
a
saônán
és
a
rhôneán
át
terpeszkedik*

*minden
irányba*

*nem
hiába
az
ismert
mondás:*

*lyon
a
kis
párizs*

•

*a
bellecour
téren*

lyonban

egy

*fehér
magas
márvány
oszlopon*

*saint-exupéry
pilóta
szobra*

*kis
herceggel
a
vállán*

*mintha
most
érkeztek
volna
a
mennyeiből*

*•
a
conde
utcában
a
belvárosban*

*pompás
piac*

*süt
húsok
sonkák
illatára*

*rögtön
megéheztem*

*végül
csak
egy
klasszikus
francia
bornyitót
vettem*

•
*jean
nouvel
híres
francia
építész*

*a
lyoni
operát*

*bukvólisan
a
timpanonnál
elvágtá*

*és
egy
félkört*

*helyezett
rá*

*nem
sikeresen*

*most
az
opera
tetején*

*fél
hordó
van*

bukvólisan

•
*az
avignoni
calvet
múzeumban*

fantasztikus

soutine
festményre
bukkantam

egy
klempa
fülű
szőke
fiú

didereg
a
mélyvörös
gyűrött
háttérben

•
a
levendula-mező
illata
felemelt

elláttam
egész
avignonig

•
avignon
maga
a
színház

a
városfalakon
belül
és
kívül

a pápák
székháza
várkastély
hatalmas
dísztermek
ebédlők
óriás

kandallók

*terek
és
parkok*

*élő
izzó
színház*

*néhány
millió
turistával*

*mindenütt
színtér*

*a
csodás
befejezetlen
híd
a
rhôneán*

*avignon
az
örök
színház*

*örök
nézőtér*

Lengyel András

Jamina

(Jegyzetek a betegágyból)

Nyolc éves koromban, 1958-ban költöztünk ki Jaminába. Addig a belvárosban, vagy ahogy akkor járta a szó: „a városban” laktunk, a Sztálin (1956 után: Tanácsköztársaság) úton, amely afféle főutca volt. (Korábban és később, így ma is: Andrassy út.) Mi a vasútállomáshoz közel, közvetlenül a laktanya mellett laktunk, egy viszonylag új – az ötvenes évek elején épült – szocreál bérházban. Masszív épület volt, lakásonként több szobával (egyet albérlőnek ki is tudtunk adni!), fürdőszoba stb. Egészeben nívós lakás volt ez, ha nem is vetekedhetett a korábbi korszak úgynevezett „polgári” lakásaival. A Jaminába való költözésünk szüleim házasságának (egyik) válságával függött össze – új hely, új élet lehetősége, vélte anyám. A lehetőséget (s a „hivatalos”, a külvilágnak szánt indoklást) az adta, hogy apám a téglagyárban dolgozott, s rá mint jó szakemberre, a gyár sokszor munkaidőn túl is számított, előny volt, ha könnyen és gyorsan el tudták érni. Az új lakás pedig éppen a téglagyár főbejáratával szemben épült: a gyárkapu az Orosházi út (voltaképpen országút) egyik oldalán, lakásunk pedig a másik oldalán volt – egy ugrás távolságra. (Amikor 1983-ban apám fiatalon, élete ötvenhatodik évében meghalt, a gyárkapunál lengő gyászlobogót én saját erkélyünkről néztem, a látványért ki sem kellett mozdulnom otthonról.)

A Jaminába való költözés mindazonáltal, ma már világosan látom és tudom, társadalmi státusunk (s környezetünk) egyféle süllyedését jelentette. Jamina – hivatalos, de senki által nem használt nevén: Erzsébethely – ugyanis Békéscsaba prolinegyede volt – hivatalosan persze csak „V. kerület”. S Jamina, mint neve is árulkodik róla, erősen „tót” dominanciájú városrész volt. Csaba, a „város” többféle hagyomány keveredését mutatta, laza eklektikában, Jamina karakterét azonban az agyagipar adta meg, centrumában a nagy és nagyon sok embert foglalkoztató téglagyár állott. A gyár neve hivatalosan Békés Megyei Tégl- és Cserépipari Vállalat volt (munkakönyvemnek első bejegyzésében is még ez a név szerepelt!), de mindenki csak *Bohnékként* emlegette. Az agyagipar csabai meghonosítója ugyanis a Bohn család volt, a gyár az államosításokig az ő tulajdonukban is maradt, s a gyár, bár 1958-ban már rég állami kézben lévő, „szocialista” vállalként egzisztált, jóval többet jelentett, mint egy átlagos gyár. S nem csak azért, mert a kerület igen sok lakójának kenyere ehhez az üzemhez kötődött, de azért is, sőt elsősorban azért, mert „Bohnék” – mindannak révén, ami a gyár köré szerveződött – életformát és kultúrát is jelentett. Az egész helyi prolivilág életformáját

és (ezt nagyon kell hangsúlyozni!) saját, ebből az életformából kisarjadó, speciális kultúráját a gyár teremtette meg. Részben a Bohn család tudatos, saját érdekeik szerint alakított „szociálpolitikája” mentén, részben s döntően a kemény szociológiai realitások ereje és dinamikája által. (Az államosított, „szocialista” vállalat léte mindezt gazdagította és – néhány lényeges ponton – finomította, de radikálisan nem változtatta meg, nem is tudta volna. Aki bérmunkás, az bérmunkás itt is, ott is, és mondjuk, a nyers téglá „elszedése” a futószalagról, vagy a kiegészített téglá kihordása a forró kemencéből, az mindig embert próbáló, s az életformát meghatározó munka. Aki e körülmények között él, az munkája végeztével, még ha érdekelné is, nem Kant vagy Hegel olvasására van kondicionálva. Ismereteit is, szórakozásait is szükségképpen más forrásokból meríti, és más tartalmaktól elégül ki. A téglagyári munkás, ellentétben a hajdani brit középosztály tagjaival, nem „szabadidős osztály” tagja.)

Magyarán: olyan világ volt ez, amely a kívülálló számára csak furcsa, „érthetetlen”, egzotikus világként mutatkozott meg, de saját, nagyon kemény törvényszerűségei határozták meg. S aki e világba belekerült (oda született, vagy csak belesöpöppent hosszabb-rövidebb időre), az nem maradt e világtól érintetlen. Egész (további) életét így vagy úgy meghatározta. Maga alá gyűrte vagy lázadását váltotta ki. Belőlem például a szolidaritás érzületét hozta fölszínre. Az odatartozás föl nem számolható élményét – jóllehet én osztályt válthattam, és egy ismeretgyarapító és -továbbadó professzió életformáját élhettem felnőtt élettem csaknem egészében. (Lelkiekben ma, öregen és betegen, ismét „jaminainak” érzem és tudom magam, bár ha Csabára látogatok, Jamina „határánál”, a vasúti sínek innenső oldalán, a vasúti temetőnél, ahol szüleim sírjai vannak, megállok. Már nincsen hová „hazamennem”, az én Jaminám már a múlté...)

*

Lakásunk egy kéteemeletes, ugyancsak masszív szocreál bérház első emeletén volt: Orosházi út 43. I. emelet 16. (A cím később, amikor házunk és az országút közé utólag egy új épületet emeltek, megváltozott, a ház az országútról nyíló kis utca, a Toldi utca nevét kapta meg.) A ház, amelyben mi is laktunk, nem spórolt az anyaggal: erős, masszív falak, s mivel ezt a téglagyár a saját dolgozóinak építtette, a tervezés igyekezett „korszerű” lakásokat kialakítani: másfél szoba, konyha, vécé, fürdőszoba, sőt viszonylag nagy spájz, a villany és a víz bevezetve. A konyhában sparihert, a szobákban cserépkályha, mindkettő jó, de munkaigényes tüzelési forma. (Később mindez gázfűtésre lett kicserélve.) Egyszerre jelentette a „modern” igényekhez való alkalmazkodást, a civilizatorikus előrelépést és a szűkösség tudomásulvételét. (Nem ártott volna például, ha egy vagy két szobával nagyobb lett volna a lakás – de ez az építetőnek jelentős többletkiadásként jelentkezett volna.) Mi, a lépcsőházba feljőve, a lépcsőházból nyíló folyosó végén kaptunk lakást. A folyosón négy lakás helyezkedett el, négy téglagyári dolgozó és családja számára. Sorrendben: Piatkóék, Domokosék, Dudásék és mi. A négy család négy különböző társadalmi képlet megtestesülése volt, a négy családot csak két dolog kapcsolta össze: a téglagyárhoz való tartozás és valami ki nem mondott, de mégis létező privilegizáltság: Piatkó tisztviselő volt, Domokos

gépkocsivezető (felesége is gyári munkásnő), Dudás Gyuri exfutballista, aki a sportbeli érdemeiért kapott átképzési lehetőséget, s lett szakmunkás, apám pedig – mint sokoldalú, kitűnő szakember, afféle téglagyári munkásarisztokrata. (A ház, amelyben összesen huszonnégy lakás kapott helyet, voltaképpen a szociálpolitika gyári kirakatintézményeként szerepelt. A gyár valamennyi dolgozója számára nem tudtak volna ilyen körülményeket biztosítani. Ahhoz az erőforrások nem álltak a gyár rendelkezésére.) A ház többi lakója, mutatis mutandis, hasonló képletet mutatott. Az egyik lakó például egy Gyucha nevű, ugyancsak exfocista volt, akinek presztízséből, bár már nem játszott, egy jó új lakásra még futotta. (Lánya, Éva ugyancsak sportoló lett, magyar bajnok, és válogatott tornászként többre vitte, mint apja, aki csak NB III-as futballista volt.)

A mi folyosónk szociológiája önmagában is érdekes, és sok mindentről árulkodik. Az első lakást bérlő Piatkó, mint mondtam, tisztviselői munkakörben dolgozott, felesége egy nagy hangú és nagy fenekű cigány nő, a maga temperamentumával éles ellentéte volt magas, fess férjének. Utólag sem tudom elképzelni, hogy hogyan jöttek össze, de összejöttek. Fiuk Laci, égedelem rossz gyerek volt, „nevelhetetlen”. Gimnazista koromban, némi fizetség fejében én „korrepetáltam” – és a srác rám hallgatott is. (Utóbb versenyszerűen bokszolt, de valamiért börtönbe került. Tartósan sehová sem tudott beilleszkedni.) Domokosék más képletet mutattak. A férj, mint említettem, gépkocsivezetőként dolgozott, de rendszeresen ivott, s idővel egyre jobban és egyre többet. Részegen nagy magánszámokat adott elő, ilyenkor dőlt belőle a butaság. Felesége, Eszti, téglagyári segédmunkás volt. Lányuk, ugyancsak Eszti, már gimnáziumba járt, majd valamilyen mezőgazdasági főiskolát végzett. Inkább szorgalmas volt, mint okos, és öccse, Feri – nekem játszótársam – is nem eszével, inkább mozgékonyásával, elevenségével tűnt ki. (Később ő is gépkocsivezető lett, mint apja.) De érdekes módon nekik előbb volt tévéjük, mint nekünk. Ők ambicionálták a tévévásárlást. Jó néhány focimeccset (s néhány filmet is) náluk néztem meg. Dudásék helyileg is, érzelmileg is közelebb álltak hozzám, hozzánk. Gyuri, mint volt focista, jó néhány sporttörténeti érdekű fotót ajándékozott nekem. Az Aranycsapat, Puskásék fotóját éppúgy tőle kaptam, mint az Agyag (s Jamina) különböző korszakban szereplő csapatának sportképeit (AMTE, Agyagipar stb.) – ez utóbbiak némelyikén, játékosként Gyuri is szerepelt. Én stoplis focicipőt is nála láttam először közléről. Egy öregfiúk meccsre készülve megmutatta cipőjét, kézbe vehettem stb. Nagyon rendes, jó szándékú, kicsit naiv ember volt. Utólag tudatosult bennem, hogy felesége, Erzsi, aki a legjobb alakú, legcsinosabb nők egyike volt, akit valaha láttam, voltaképpen a focista privilégiumait jelképezte (éppúgy, mint az új lakás, a könnyen megszerezhető szakmunkás-bizonyítvány stb.) S mit mondjak? Amikor Erzsi bugyiban, melltartóban megjelent a folyosón, ez óhatatlanul mozgásba hozta a kamaszfantáziákat, izgató látvány volt. Máig őrzöm emlékezetemben. Lányuk, Cuni, akit olykor az én felügyeletemre bíztak, később, nagylányként sem volt olyan csinos és dekoratív, mint az anyja. Sajnáltam Gyurit, de érthetőnek tartottam, hogy Erzsi, amikor a kiöregedett focista varázsa és presztízse elmúlt, olykor „félrelépett”. Már nem voltak egyenértékűek. Amikor Erzsi férjhez ment, Gyuri, a focista még jó partinak számított az iskolázatlan jaminai munkáslánynak. De az érdektelenné váló,

immár semmiben ki nem tűnő férj már elvesztette vonzerejét. Ám nem váltak el, mert ez akkor s ott még nem volt divatban...

Ez az egészében véve kisszerű, csillogás nélküli, szürke élet, amely a folyosót (is) jellemezte, a mögötte meghúzódó kis privilégiumok ellenére, mind anyagiakban, mind kulturális nivóban, meglehetősen kevés változatosságot mutatott. Nem a társadalmi elit, hanem a legmélyebb szintről már fölemelkedett, de még mindenestől a „lentic” világához sorolhatók élete volt ez. S mégis: a ház a környék számára a „palota” volt! Bármily hihetetlen, a kétemeletes, minden építészeti eleganciát nélkülöző szocreál épület a környék lakói számára irigylésre méltó állapotot tükrözött, s a benne élők – árulkodó módon – a „palotabeliek” voltak, afféle privilegizált, kiváltságos réteg. Az ő szemükben én is már-már „úri gyerekek” számítottam. (Akkori és mai értékítéletem szerint is: alaptalanul. Amit ők irigyeltek, azt én szegénységként éltem meg.)

De honnan, milyen nézőpontból látszott a mi házunk „palotának”? Ami megdöbbentő: *volt* ilyen nézőpont, s ami súlyt ad e felfogásnak, a palotaálláspont megfogalmazóinak a maguk szempontjából igaza is volt. A mi házunkra merőlegesen ugyanis ott sorakoztak az úgynevezett „kislakások”. Ezeket még Bohnek építtették a munkásaiknak, a gyári, „privát” szociálpolitika jegyében. S ezek csakugyan kis, földszintes lakások voltak, komfort nélküli, nagyon „egyszerű” lakások. Téglá és cserép volt a gyárban bőven, tervezésük, ha volt, sem okozott gondot. Gyorsan föl lehetett építeni ezt az igénytelen sorlakást. Vécé, fürdőszoba persze nem volt bennük, a klozet a lakásokon kívül lett elhelyezve, és több lakás lakói jártak egyre-egyre. A Bohnek-féle szociális kislakások azonban így is segítséget jelentettek. Fedelet adtak a munkásaik fölé, s enni, inni, aludni stb. lehetett bennük. Mi több, gyerekek generációi születtek és nőttek föl itt. Tartósan éltek itt emberek. Belakták a tért, ami számukra adatott. A kötélén száradó ruha, a háztetőn sorakozó kovászos uborkás nagy üvegek, s hasonlók jelezték ezt. Annak, akinek addig nem volt hajléka, ez *otthon* jelentett. De az igényszinteket nagyon alacsonyan fixálta, s behatárolta az élet nyújtotta lehetőségekről alkotható képet. A világgép tengelyében a gyár és a kislakás helyezkedett el, minden más csak ezekhez viszonyítva formálódott ki. S ezeknek a lakásoknak a gyereknépe – az én játszótársaim – „palotának” látta és mondta a mi házunkat. Amely az ő lakásaikhoz mértén kétségtelenül nagy és magas épület volt (két emelet!) olyan infrastruktúrával (például vécé, fürdőszoba), amely nekik nem adatott meg. És amely irigylésre méltó volt. (A ház palotaként való meghatározását a gyerekek persze nem maguk találták ki, otthon, családi körben hallották: ez volt a kislakásbeliek reflexiója a földből kinövő és a környék képét automatikusan átalakító „hatalmas” építményre.)

Az egészben a legszomorúbb és leginkább szívet fájdtató persze az volt, hogy én a nyolcéves koromig tapasztaltak alapján is tudtam, a mi házunk bizony semmiképpen nem érdemelte ki a palotaminősítést. S bármennyire civilizatorikus fölényben volt is a kislakásokkal szemben, a mi körülményeink is a szűkösség jegeit mutatták. Mi is a szegénység világához tartoztunk.

S hogy ez nem utólagos visszavetítés egy későbbi, összetettebb horizontról, azt az udvari, közös térben való élet megmutatta. A „palota” mögött ugyanis egy

nagy, grundszerű szabad tér, az „udvar” terült el. Ezt a szabadságot biztosító teret a ház, a rá merőlegesen elhelyezkedő kislakások, a házzal szemben a már használaton kívüli alkalmi építmények, pl. disznóólak sorozata, a kislakásokkal szemben pedig a Toldi utca határolta be. Ez a grund – ilyesféle lehetett a Molnár Ferenc regényében életre keltett Pál utcai fiúk grundja is! – a szabadság multifunkcionális tere volt. Idesereglettek a környék gyerekei, sőt nemritkán a felnőttek is. Itt zajlottak naphosszat a focimeccsek, ha már pár gyerek összesereglett, s ha volt labda. (Nem mindenkinek volt labdája, a labda birtoklása tekintélynövelő adottságnak számított.) Olykor, tűző nyári napokon is, egész nap folyt a focizás, úgy kellett fölimádkozni bennünket egy-egy szelet zsíros kenyér elfogyasztására, majd estefelé mosdásra stb. Itt, e grundon külső tekintély nem számított, itt csak az ügyesség, mozgékonyosság, a pályán való látás, rövidre fogva, a focitudás számított. S az értékrend halálos pontossággal mindig ki is alakult. (A csapatokba való játékosválasztások során ez szépen megmutatkozott. Többen a legjobbak közül igazolt játékosok is lettek.) De nem csak fociból állt a világ, sokféle egyéb játék is folyt itt. Az alkalmi nagy eszmecserek, a trécselés éppúgy zajlott, mint – horribile dictu – a valami semmiségen összekapók testi megmérkőzése (értsd: verekedése), majd a mindig bekövetkező megbékélés rítusai. E grundon (az „udvarban”) a legteljesebb demokrácia uralkodott, az itt folyó élet „olvasztótégelyként” működött, itt akár palotabeli, akár kislakásbeli voltál, közösséggé szerveződöttél. Informális tekintélyek persze kialakultak itt is, de a tekintély, amit kivívtál magadnak, nem privilégiumszerű volt, s nem a honnanjöttségből, pláne nem családod viszonylagos tehetőségéből fakadt. A tekintélyt ki kellett érdemelni. S e közösségben hamar kiderült, azonos csónakban evezünk. Akár palotabeliek, akár kislakásbeliek vagyunk. A jobban vagy gyengébben eleresztettség nagyon viszonylagos volt. Igazi „gazdag” a gyerekek között nem akadt.

A különbségek, mert különbségek azért mutatkoztak, más természetűek voltak. (Erről később még szólnom kell.) Én igazában ezen a grundon lettem „jaminai”. Gyerek társaimon (és az ő szüleiken) keresztül ismertem meg ezt a világot a maga mélységében és emberi bonyolultságában. Mert itt, játék közben, ha sejtelemszerűen, „homályosan” is, már mindazok az alapviszonylatok érzékelhetőkké váltak, amelyeknek kemény szociológiáját csak utóbb, konkrét szituációkban tapasztaltam és értettem meg. A nagy tanulási folyamat alapjait az én életemben ez a grund rakta le. Ez adott érzelmi mélységet hosszan gyarapodó ismereteimnek.

*

Mindennek a centrumában a gyár állott. Legszívesebben azt mondanám, hogy „mindenki” a gyárban dolgozott, de ez persze ténybelileg nem lenne igaz. A gyár sok embert foglalkoztatott, s a családtagokkal ez már igen nagy populációt jelentett, de nem mindenkit. Viszonylag sok kis egzisztencia is létezett a gyáriak körül, életformában, kapcsolatrendszerben a gyáriak közé keveredve – s összefüggő tömböt nem alkotva. Játsszótársaim közül például „Réce” apja, egy Rétlaki nevű úr iparosmester volt, nekik a Toldi utca végén kis kertesi családi házuk is volt. Vagy az Orosházi út és a Toldi utca sarkán, saját házban egy fuvaroscsalád lakott. Saját lovaik, kocsijuk is volt, azzal fuvaroztak – ők úgyne-

vezett maszekoknak számítottak. A gyáriakhoz képest jelentős jövedelemmel, sőt felhalmozott vagyonnal. A fiuk korombéli, nagydarab, erős srác, hamar bevonódott a munkába. Én még tanultam, amikor ő már keményen dolgozott, s talán ezzel is összefüggött, hogy erőszakos, verekedős természete is hamar nyilvánvalóvá lett. Brutális alakként ismertem meg, a gyengébbeket megverte, engem is, szinte csak sportból. De volt a közelben egy másik gyár, a kenyérgyár is, számos dolgozóval. A téglagyár területén pedig, közel az úthoz működött egy bolt is – én oda jártam tejért. S mivel a bolti személyzet nőkből állott, reggelente a nagy alumíniumkannákban érkező tejet mi, vásárlók segítettük bevinni a nőknek. Ők azután kis alumíniummércével mérték ki a tejet a mi tejeskannáinkba. (Akkor a műanyag zacskós tejértékesítés még nem divott, sőt az üveges tej is csak később lett szokássá.) De működött a közelben kocsmá is, a *Jobb mint otthon*, saját személyzettel, csapossal stb. Mi több, a finomabb igények kielégítésére presszót is üzemeltettek arrafelé. Megint csak saját személyzettel, kávéfőző nővel, felszolgálókkal stb. Az ilyesféle kis egzisztenciákból, részletekben, összeállt egy már megfogható, nem téglagyári társadalmi csoport is. Persze, így vagy úgy, ezek is többnyire a gyáriakkal szimbiozisban éltek életüket – őket, a gyáriakat szolgálták ki. A kocsmának és a presszónak természetesen eltérő látogatóköre volt. A presszó egyik törzsvendége például egy kiöregedett zsoké volt, kövér barátnőjével. Keveset fogyasztottak, inkább csak ücsörögtek és beszélgettek, de ők „alább nem adhatták”. A régi rangot legalább így próbálták őrizni. S a gyáriak és a kisegzisztenciák közötti résekben érdekes emberek tűntek föl. Zsibrita Matyi bácsi például szobafestő volt, soha nem tudtam meg, hogy maszekként dolgozott-e, avagy csak „fusizott” gyári alkalmazása mellett. Mindenesetre ismerte szüleimet is, s ők mindig vele dolgoztattak, sok-sok éven át. Mindig a legnagyobb megelégedésre. (Lánya velem egykorú, orvosnő lett – tehetsége, szorgalma, s nem utolsósorban apja ambíciója és áldozatvállalása révén.) A kisegzisztenciák, amennyire átláttam helyzetüket, a szolgáltatóipar köréből rekrutálódtak.

A téglagyár közszájon forgó neve azonban nem véletlenül vált szimbolikussá. Amikor Bohnékként emlegetik (s csaknem mindenki így emlegette), akkor abban benne volt a gyár múltja, sokrétű – az agyagipari termelésen messze túlmutató – funkciója stb., bár az elnevezés jogilag már nem stimmel: a Bohn családnak már nem voltak tulajdonosi jogosítványai. De – s ennyiben kiérdemelt volt az elnevezés – a gyár sokrétű funkciója még a hajdani tulajdonos alatt formálódott ki és alapozódott meg. A gyárnak már akkor is volt például futballcsapata (a legenda szerint ez a csapat legyőzte például az Európában turnézó uruguayi válogatotatot!). Munkáslakásokat épített, saját szociálpolitikája volt, jelentősen befolyásolta munkásai életét. Azaz a munka mellett életforma-alakító szerepet is betöltött. S ez az életforma-alakító szerepkör az úgynevezett „szocializmus” éveiben csak tovább erősödött. A „munkásállam” legitimitása ugyanis a munkások emancipációján állt vagy bukott, s ezért valamit tenni is illett. (Természetesen sokkal kevesebbet, mint amennyit jó lett volna.)

Mindenekelőtt: a gyár sok és biztonságos munkahelyet adott. A szűkösség keretein belül a munkahelyek stabilak voltak – több, egymást követő generáció számára. S erre a stabilitásra lehetett építeni. A munka nehéz, s nem túl bősé-

gesen dotált, de létbizonytalanság, az állásvesztés réme senkit nem fenyegetett. A gyár sok és sokféle embert fel tudott szívni – különösebb szakképzettség nélkül is. Pontosabban: olyanformán, mint a paraszti élet is. A munkának természetesen voltak fogásai, amelyeket meg kellett tanulni, de ez nem a formális iskolázás eredményeként alakult ki, hanem belenevelődés során. Sokan gyerekként kezdték pályájukat a gyárban: a tréfás, ironikus mondás szerint ők a gyárban – azaz Bohnéknál – születtek. S ahogy emberesedtek, beletanultak, belenevelődtek a legkomplikáltabb, legnehezebb munkába is. A gyerek eleinte még csak pudligár volt, afféle váltóátállító, szaladgáló segéderő, majd fokozatosan ebbe is, abba is beletanult. Egyre nehezebb és egyre komolyabb munkába. Némelyik munkakör ugyan nagyon nehéz volt, elsőrendű fizikumot igényelt, de „meg lehetett szokni”. S a téglá- és cserépgyártás technológiai folyamata elég sokrétű volt ahhoz, hogy sokféle embernek, például gyengébb fizikumúaknak, nőknek, sőt akár testi hibásaknak is munkát tudott adni. Ismertem olyat, aki csípőficama ellenére is fontos feladatot látott el a kötélpálya kezelőjeként, vagy púpos volt stb. A munkakörök egy része természetesen szakképesítést igényelt (a termelést irányító mérnökök, a karbantartó szakmunkások ilyenek voltak), s bizonyos, adminisztratív gyakorlatot igénylő munkakörök esetében (irodisták, raktárosok, hasonlók) nem ártott az érettségi sem. De saját tapasztalat alapján mondhatom, hogy az egyik legjobb raktáros egy olyan ügyes, talpraesett fiú volt, aki a szíve miatt a nehéz fizikai munkát már nem bírta, ám érettségije hiányát ellensúlyozta éles, természetes esze, talpraesettsége. Patriarchális viszonyok uralkodtak, a csökkent munkaképességűek is találtak valamilyen munkát, nem eresztette el kezüket a gyár. A vezető garnitúra tagjai között voltak simlisek, akadtak stiklik is, az „irodisták” sem mindig álltak a helyzet magaslatán, de az érvényesülő patriarchális szellem sok problémát elsimított. Az én időmben a gyár élén egy munkásból lett igazgató, Berki László állt. Ő nem a téglagyártást tanulta ki, korábban szobafestőként dolgozott, és közvetlen termelésirányító sohasem tudott volna lenni. De puritánsága, erkölcsi intaktsága, embersége jótékonyan befolyásolta a gyár életét. Sokévi igazgatóság után is csak egy kis, kertes családi házra tett szert, semmi többre. Igaz, a háza körüli szerelést és más munkákat olykor a gyár szakembereivel, például apámmal is csináltatta, ám honorálta is őket. Nem nagyképűsködött, emberszámba vette őket. A modern vállalatvezetési paradigmának mindez természetesen aligha felelt volna meg, de – hogy, hogy nem – a gyár mégis meglepően hatékony tudott lenni. Nem csak *pro forma* működött, de az ország téglá- és cseréptermelésének nagyon nagy százalékát itt állították elő. A gyár életforma-alakító is tudott lenni. Nem csak munkahely volt, nem csak termelő üzem. Az élet legkülönbözőbb területein jelen tudott lenni, és lehetőségeket biztosított dolgozói, sőt Jamina lakói számára is.

A gyárban és a gyár körül kibontakozó kultúra persze úgynevezett „populáris kultúra” volt, szórakozás és szabadidő-eltöltés. Mondhatnám azt is, prolikultúra, ott s akkor. Voltak természetesen átképzési tanfolyamok, továbbképzések, munkavédelmi megfontolásokat szolgáló ügyek, de a gyár életforma- és kultúraalakító szerepe ezeknél jóval szélesebb körű volt. Néhány markáns vonulat utólag is megkülönböztetett figyelmet érdemel.

Igen fontos szerepet kapott például a sport, annak mind aktív, mind passzív („fogyasztói”) formája.

Az első számú sport természetesen a foci volt. A gyár saját labdarúgócsapatot tartott fönt, amely AMTE (Agyagipari Munkás Torna Egyesület), majd a csabai sport átszervezési kísérlete után egyszerűen Agyagipar néven működött. Amikor a gyári csapatot összevonták a város legrangosabb egyesületével, az Előrével (amely utóbb az NB I-ben is sokszor szerepelt és válogatott játékosok sorát adta a magyar labdarúgásnak), a jaminai foci egy pillanatra padlóra került. De a saját klub iránti igény oly erősnek bizonyult, hogy a gyárnak és Jaminának újra lett saját csapata is. Olyan, amilyen, de saját csapat lett. Azok az idősebb játékosok, akik már nem értek be az összevonás utáni elit csapatba, néhány, már-már visszavonult játékoskal és sok fiatallal, köztük tizenhat, tizenhét, tizennyolc évesekkel kiegészülve, újrakezdték a csapatépítést, a fölfelé kapaszkodást. A megye I-ben stabilizálták is helyzetüket. Sokunk számára ez volt „a” csapat. A pálya adva volt, az öltözőépületet, szertárat, lelátót a gyár saját anyagból (tégla) és saját erőből megoldotta. Egy szertárosi állásra is futotta, így biztosítva lett a szerelés mosása, a cipők rendben tartása, új szerelések beszerzése. (Még a női kézilabdásoknak is jutott hely a pálya infrastruktúrájában.) Jamina mindig jó tehetségnevelő volt (az én időmben két kölyökcsapatra is futotta, az érettebb ifisták pedig mindjárt az első csapat körül találták magukat), így a csapat hamar összeállt. Az öregebbek, mint például a már harminchetedik éve körül járó Bielik Jani, a valamivel fiatalabb Farkas Gabi, vagy a már visszavonult, de foci nélkül meglenni nem tudó Uhrin Gyuri, megadták a csapat gerincét. Az egyesült csapatból visszajött az idősebb Mitykó, akinek öccse is csatlakozott a társasághoz. Hozzájuk társultak nagyon tehetséges fiatalok, például Márta Patyi, Urda s mások. Összességében nagyon jó, karakteres csapat állt össze, nem véletlenül. Az „öreg” Bielik például fiatalabb korában hosszú ideig játszott az akkor még nagyon erős magyar másodosztályban, Farkas Gabi az NB I-ben is bemutatkozott, a fiatalok közül pedig Márta nem sokkal később NB I-es játékos lett. (Csabáról az akkori magyar sztár csapat, a Vasas vitte el, utóbb játszott az MTK-ban és a Dunaújvárosban is.) Kitűnő fölépítésű, gólerős játékosként már tizenhat-tizenhét évesen a felnőttek között játszott. Urda („Csubi”) afféle Sándor Csikar-alkat volt, s nem mellékesen az első békéscsabai NB I-es csapat bal hátvédjének a fia. A jaminai foci szerepe a mai szórakoztatóipari szemlélettel nem érthető meg. Az Agyagipar – „Agyag” – meccsein persze a szórakoztatás követelményének is eleget tettek – a nem túlzottan változatos hétköznapiakat színezték, gazdagították ezek a programok. De emellett sportolási lehetőséget teremtettek – ezek a játékosok még a játék örömeért játszottak (nem „meccseltek”, mint a maiak, hanem csakugyan játszották a focit), élvezték a mozgást, saját tehetségüket, magát a játékot. Pénzt nem kaptak a fociért, legföljebb némi munkaidő-kedvezményt, s azzal sem mindenki élt. S példájuk, a csapat léte vonzeróként hatott a grundok gyerekeire. Kimondva-kimondatlanul ott lebegett a srácok előtt, hogy ők is követhetik a „nagyokat”, ők is „igazolts játékosok” lesznek majd. Mindez azonban csak az egyik dimenzióját világítja meg a helyi focinak. A csapat szociológiai szempontból identitásképző közösség volt. A csapat akár győzött, akár kikapott, a „mi” csapatunk volt, min-

ket reprezentált, velünk azonosítódott. A külvilág számára is érzékelhetővé tette, hogy vagyunk, és a csapatban is, a csapat mögött is, (a nézőtérén is), a közvetlen környezetben is a „mi” közösségünk ad életjelt magáról. Itt nem társadalmi hierarchia, nem a vagyon, a „hatalom” ereje érvényesül, hanem a szabad játékba önmagát megnyilvánító tehetség hierarchiája. Rangodat az adta meg, ha jól fociztál, ha valami olyasmit tudtál a pályán megcsinálni, ami a te legszemélyesebb sajátod volt, s a csapatot, azaz minket erősített. Egy mozdulat eleganciája és/vagy hatékonysága, a gólt eredményező nagy villanás, vagy éppen a csapat érdekében végzett „robotolás”, ahogy akkoriban mondták, a „zongoracipelés” stb. tekintélyt, külső hatalmaktól független tekintélyt osztott ki közöttünk. Mert természetesen, az együvé tartozás révén, Márta Patyi gólerőssége, Molnár Lajos eleganciája, Bielik Jani jól időzített szerelése, s az azokat követő térátölelő, támadást indító, negyven-ötven méteres passzai, Karadi Feri fürgesége és óriási „lökete” stb., stb. a mi önértékünket erősítette. A csapat léte minket tett láthatóvá, minket – a mi létünket – igazolta, a mi egyediségünket, világban létünket dokumentálta. A csapat léte szociológiai realitás volt, és ugyanakkor életünket erősítő, pozitív illúziók folyamatos képződéseként írható le. Jóval több, mint „sport”, mint testedző rutin, s minősítetten több és fontosabb, mint szórakoztatóipari megnyilvánulás. A fociban nemcsak az életforma alakítóját kell látnunk, hanem a kódolt társadalmi eszmény speciális formában való kifejeződését is. Az ember – méghozzá a nehéz körülmények között élő ember – szabadságvágyának, önemancipációs kísérletének az adott körülmények között csaknem egyedüli lehetőségeként kínálkozó formája volt ez. Kollektív önmegnyilvánulás, kollektív önerősítés.

A sport és a szórakozás dimenziójában persze nem a foci említendő egyedül. Ebben a téglagyári világban volt más is – ha a foci súlyát és összetett szerepét nem is überolta egyik sem. Kettőt itt is érdemes megemlítenem, mint Bohnékhoz kötődő szórakozási formát. Az egyik a motorkerékpáros terepverseny. Ennek helyszíne a téglagyári agyagbányák voltak. A téglagyártáshoz szükséges agyag kitermelése után ugyanis nagyon sok bányató maradt vissza, s a tavak között, a tavakat egymástól elválasztó dimbes-dombos földnyelvek „ideális” körülményeket szolgáltatottak a terepversenyekhez. Ezeket a földnyelveken alakították ki a motorversenyek pályáját, terepét – nehéz, embert és gépet próbáló terep alakult így ki. A nehéz pályaviszonyok egyszerre tesztelték a motorkerékpárok teljesítőképességét és a versenyzők tehetségét, fizikai állóképességét, ügyességét, mindazt, amit egy ilyen versenyfésülés megkövetelt a versenyzőktől. Maga a verseny nagy attrakciónak számított, népes közönség előtt. S ami az egészet érdekessé tette, ez a verseny a bányagödrök körül rendszeresen ismétlődött. A regionális verseny súlyt és jelentőséget is adott az egésznek. A technika és az emberi ügyesség ilyen próbája mindig nagy érdeklődést keltett. Egy-egy sikeresebb versenyző, mint például az ide rendszeresen visszajáró „Varesz” (hivatalos neve, azt hiszem, a Varga lehetett, de mindenki csak Vareszként emlegette) igazi közönségkedvenc lett. Neki már saját legendaköre is közszájon forgott. Azt beszélték például róla, hogy az autóval is barátságban volt, s egyszer az őt valamilyen közlekedési vétéség miatt üldöző rendőrök elől két keréken szlalomozva menekült el. (NB: a két

kerék itt nem a motorkerékpár tartozékaként szerepelt, hanem a személygépkocsinhoz tartozott. Csak a négy kerékből az ő stílusa következtében kettő érintkezett egyszerre az úttal. S ami mindezt pikánsá tette, ez az üldözéses „verseny” Békéscsaba belvárosában zajlott. Maga volt az élő renitencia.) Hogy igaz volt-e ez az eset, nem tudom, a motorkerékpár-verseny iránt érdeklődők körében ez a legenda mindenesetre élt. S ami biztos, Varesz csakugyan nagyon értett a technikai sporthoz. A bányagödrök körül zajló versenyek persze nem csak az emberi ügyesség tisztelőit kötötték le – kielégítették a technikai érdeklődésű nézőket is.

S e versenyeknek volt légköre, hangulata. Máig él bennem a rítus élménye: amikor a győztes, koszorúval a nyakában, még egyszer, de immár lassan, lépésben, afféle tiszteletkört produkálva, végighajtott a versenypályán, s az egész verseny rituáléjának esszenciáját adta. Ez a győztes jutalomjátéka, a közönség előtti tisztelgése és – egyben repeta volt a versenyből. Immár harmóniába rendezett, nyugodt mozgással.

Hasonlóképpen fontos, ismétlődő esemény volt a bokszolók csapatbajnoksága is. A helyszín e vonatkozásban a gyár nevezetes (s multifunkcionális) kultúrterme volt. Ilyenkor felállították itt a ringet, az öltözőket, a kiszolgálóhelyiségeket, a közönség, a szép számú közönség elhelyezkedett, és várta az attrakciót. Egy-egy meccs háromszor háromperces menetből állt, a bokszolók nem meztelen felsőtesttel, hanem ujjatlan trikóban léptek szorítóba. A közönség nemcsak az öklözőket és a mérkőzést látta, hanem a pontozóbírókat is, nem beszélve a versenyzők körül foglalatostkodó edzőkről. Az edzők szerepéhez tartozott, hogy ha szükségessé vált, ők dobták be a mérkőzés feladását jelző törülközőt. Egy-egy ilyen törülközőbedobás, miként a pontozóbírók ténykedése is, nemritkán heves közönségreakciókat váltott ki. Az edzők, a közönség szerint, többnyire elsiették a mérkőzés feladását, a pontozóbíró pedig – mondjuk így – részrehajló volt. Érdemtelen felet hoztak ki győztesként. A bunyónak ez a változata, bár itt is igaz a tétel, hogy itt még a győztes is nagy verést kap, minden ellenkező vélelemmel ellentétben, nem volt brutális sport. A vér – például orrvérzés formájában – hozzátartozott ugyan a küzdelemhez, de maga a küzdelem inkább csak az agresszió keretek közé szorított levezetését szolgálta. A küzdelem persze olykor *kiütéssel* végződött, de nem emlékszem rá, hogy valaha is előfordult volna, hogy a vesztes nem a saját lábán hagyja el a szorítót. A sokmenetes, végsőkéig elmenő „profi” boksz kíméletlensége itt nem létezett még. De mint az agressziólevezetés domesztikált formája, ez is működött. Az emberlét általában, a téglagyári melósok léte kiváltképpen nem szűkölködött agressziót szülő mozzanatokban. Nem kell hozzá véres indulatokat, brutalitást föltételezni, hogy megérthessük a Bohnéknál lebonyolított bokszmérkőzések mögötti közönségigényt.

*

Bohnéknál persze nem csak sportrendezvények alakították a munkások életformáját. A szorosabb értelemben vett „kultúrának” is voltak intézményes pozíciói. Kettőt ezek közül is érdemes itt fölemlíteni. A gyárnak az Orosházi útról közvetlenül elérhető, még nem gyárként értelmezhető részében egy viszonylag nagy, többszörösen tagolt, épített tér helyezkedett el. Ebben sok minden elfért;

lakások, gyári konyha, kultúrterem stb. Az egyik ilyen rész a kultúrterem nevet kapta. Itt a szórakozást szolgáló részben egy komplex funkciójú, vendéglőszerűséget is kialakítottak. Itt lehetett étkezni, inni, pincérnő szolgált föl az asztalok között, és zenét is kapott a nagyérdemű. A zongoránál egy profi zenész zongorázott és énekelt, mindenféle könnyűzenét. Éppen futó dalokat, operettslágeret, egyebeket. (Ez a zenész egy időben gimnáziumi osztálytársnőm, Kóté Olga nagybátyja volt, sokoldalú, képzett, profi muzsikos. Tőle dalokat is lehetett „rendelni”.) Nem kocsma volt ez, annál egy-két fokozattal magasabb minőségű hely, kulturális beütésekkel, igényesebb formák között. Ide azok jártak, akiknek az „igazi” kocsma, például a *Jobb mint otthon* túl közönséges volt. Ide, a kocsmával ellentétben, családostól, gyerekekkel is el lehetett járni. Emlékszem egy csinos pincérnőre, kamaszként felfigyeltem rá. Sok munka, szaladgálás hárult rá, kilométerpénzt is kaphatott volna.

Szemponctomból fontosabbnak bizonyult az itt működő mozi. Nem emlékszem rá, hogy minden nap vetítettek-e itt filmet, s egy filmet hány este vetítettek, de jobb emlékeket hagyott bennem, mint a „rendes” jaminai mozi, ahol persze szintén meg-megfordultam. A „rendes” jaminai mozi is csak utánjátszó mozi volt, elég avas filmekkel. Többnyire fekete-fehér magyar és szovjet filmeket vetítettek, a legattraktívabb produkció a színes, zenés amerikai *Ének az esőben* volt, G. Kellyvel. Bohnéknál, bármilyen meglepő is, jobb filmeket lehetett látni. Emlékszem, itt láttam a *Rocco és fivéreit*, s bár a korhatárt még nem értem el, különösebb erőfeszítés nélkül belőghattam. Amikor anyám keresett, azt mondták neki, nem lehetek a nézők között, mert a film korhatáros. Természetesen ott voltam a nézőtérén, nem először s nem is utoljára, nem nekem való filmeket nézve. Az erotikus, vagy a kor normái szerint annak minősülő részletek értelemszerűen nagy, életkoromnak megfelelő figyelmet kaptak részemről. De a Bohnéknál látott alkotásokból nem csak az ilyen részletek „jöttek” át: voltaképpen a kommersz és a művészfilmek különbségére itt, a gyári vetítéseken éreztem rá. (Az olyan nagy érdeklődést keltő, közönségsikert hozó filmek, mint például akkoriban Várkonyi Zoltán Jókai-adaptációi, természetesen nem Bohnéknál voltak megnézhetőek, sem a rendes jaminai moziban. Azokért be kellett menni „a városba”, a premiermozik valamelyikébe, s meg kellett fizetni a lényegesen magasabb jegyárakat.) Így is sok mindent Bohnéknál láttam először. (Hogy ki válogatta össze a bemutatott művészfilmeket és milyen megfontolásból, nem tudtam, és ma, utólag sem tudom rekonstruálni. De tény, az egésznek volt egy kultúrára koncentráló, „népművelő” színezete. A vetítés nem propagandacélokat szolgált, s jobban ügyeltek a művészi minőségre, a művészi szempontokra, mint a rendes jaminai moziban. A gyár ilyen szempontból egyféle propagandán kívüli területként írható le.)

Itt említem meg, mert lényege szerint ide tartozik: Bohnéknál a kulturális tér egyik, nem is olyan kicsi részében egy „közösségi” tévé is üzemelt. A tévének ugyanúgy népes nézőköre volt, mint a filmeknek. Jó néhány válogatott focimeccset itt láttam, sokak társaságában. Emlékezetes az a magyar-NSZK meccs (1959-ben?), amelyet megnyertünk, s amelyen a nagyon fiatal Albert Flórián és az ugyancsak fiatal Tichy brillírozott. A négy magyar gólból, ha jól emlékszem, hármat ők ketten termeltek be a németeknek. De láttam itt szovjet–magyar meccset

is, és emlékezetem az itteni tévékészülékhez köti az olyan mérkőzéseket is, mint amikor a jaminai szlovák („tót”) fiúk nem a csehszlovák csapatnak drukkoltak, hanem – természetesen – a magyarnak. Az ilyen drukkolás biztosabb mutatója a nemzeti/nemzetiségi hovatartozásnak, mint bármilyen statisztikai fölmérés. A kérdezőbiztosnak azt mondom, amit akarok, amit célszerűnek vélek, az ilyen drukkolás azonban spontán és mélyről fakad.

*

A jaminai munkások kultúráját – a világhoz való alapviszonyulását – természetesen nem a szabadidős programok határozták meg, hanem maga a munka, amelyet önfenntartásuk érdekében végezniük kellett. Ez több vonatkozásban is tetten érhető. Idejük nagy részét, az alvás és a fizikai regenerálódás óráit leszámítva, a munkavégzés foglalta el. A kikapcsolódás, általában a szabadon fölhasználható idő ehhez képest elenyészően csekély volt. S ennek az eleve kötöttségek között megképződő viszonyulásuknak a „tartalmát” is az adott munka alakította ki. Ahhoz, amit végezniük kellett, az erő is, az idő is a munka függvényében bontakozott ki. „Fölösleges” ismeretek megszerzése az adott körülmények közt luxusnak, erőpazarlásnak számított. S a munkavégzés tapasztalatai alapján jött létre az önmagukhoz és a másokhoz való értelmező-értékelő viszonyulásuk is. Az iskola közvetítette ismeretek és eszmények, életszabályozó elvek gyorsan amortizálódtak, a vallási és belső, családi normák is csak annyiban maradtak meg, amennyiben azokat a munkavégzés tapasztalatai újra igazolták és/vagy megerősítették. Egészében tehát ez a kultúra szűkös és nyers volt, a tapasztalat disszonanciáit képezte le és/vagy azokra reflektált. Ezek az emberek inkább káromkodtak, semmint imádkoztak. S a viszonyulás szükségképpen alkotóelem lett az önbódítás is, igen sokszor az alkoholizálás vagy az élet más, mesterséges kompenzációs eszközeivel való élés. A feszültséget levezető pótcselekvés szerves részét alkotta az életnek.

Azokat, akik „nem dolgoztak” (például az „urak” vagy az „irodisták”), kevésre becsülték, olykor kimondottan megvetették. A „politika”, mint olyan, nem e világ részeként, csak valahol horizontjuk peremén létezett. Kádárnak, vagy aktív időszakában Marosán Györgynek volt bizonyos tekintélye előttük (ez alighanem a „jó király” elv szocializmuskori érvényesüléseként értelmezhető), a politika szférája azonban lényegét tekintve távoli, nem értett, s nem is becsült szféra volt körükben. Idegen, őket uraló és általuk át nem látható erő. A politikailag is értelmezhető gesztusok esetlegesen, sőt véletlenszerűen születtek meg, ha egyáltalán megszülettek. Két példa erre a mi udvarunknak a világából. Egyik legjobb gyerekkori játszótársam, Janger apja 1956 előtt ávós volt (valószínűleg egyszerű sorkatonaként), de amikor én megismerhettem, tehát 1958 után, már nehéz fizikai munkát végző melós volt, privilégiumok és előnyök nélkül, védelmező kapcsolatháló nélkül. Ma is előttem áll alakja: magas, erős férfi, klottgatyában, meztelen felsőtesttel, vastag talpú, munkájához tartozó speciális papucsban. Testén az izzadság és a por fedőrétege. Ez a kép természetesen nem egyezik meg az „elbocsátott légiőről” élő közkeletű kép ávós figurájával. Ez egy szokványos téglagyári proli képe. A másik példa: ugyancsak az egyik „kislakásban” élt a Lévai család.

Nagyhangú, kekeckedő família, a legfiatalabb – nálam is fiatalabb srác is harsány, kevés megfontoltsággal. Az egyik idősebb Lévai fiú, '56-ban maga is még tizen-nyolc év körüli fiatalember, „ellenforradalmár” lett. (Mai idiómában: „forradalmár”). Az Arad felől Jaminán keresztül bevonuló szovjet páncélos hadoszlopra rálőtt egy karabéllyal. (Állítólag vasúti sínek felszedésében is részt vett.) Mindkét akciója harcértékét tekintve jelentéktelen, inkább csak szimbolikus gesztus volt – de elítélték érte. Vagy nyolc-tíz évet kapott, ebből jó párat, öt vagy hat évet le is húzott. Amikor kiszabadult (én már szabadlábón ismertem meg), egy lényegileg megváltozott ember tért vissza. A családjára általánosan jellemző stílus már egyáltalán nem jellemezte őt. „Megkomolyodott”, visszafogott és fegyelmezett ember lett. Vigyázott minden szavára és gesztusára. Nem kétséges, büntetése semmilyen norma szerint nem állott arányban tetteivel (a tankokra lövöldözés például tipikusan gyerekes dolog volt), ám egész élete kisiklott emiatt. Az átlagos munkásokhoz viszonyítva is nehezített életpályát kellett befutnia.

A „politika” – ha tetszik, a történelem – ekkor sem, itt sem a melósoknak kedvezett.

A prolikultúra igazi vakfoltja mégsem az eddig mondottakban lelhető föl. A nagy probléma abban keresendő, hogy ez az élet igen nagy mértékben, mondhatnánk belülről blokkolta a munkások lehetőségeit. Mindaz, amit tapasztaltak, arra készítette őket, hogy önmagukat is korlátozzák, hogy a más, jobb élet lehetőségét a maguk számára az illúziók körébe utalják. Nagyon sok család már eleve blokkolta gyerekeik továbbtanulását is. A mi udvarunkban jól példázza ezt a kisebbik Kocziha fiú esete. Misi kimondottan okos, jól tanuló gyerek volt, jól is fozított (igazolt játékos is lett, szépen bontakozó labdarúgó karrierjét csak egy korai makacs sérülés törte derékba), s ez a fiú *minden* szempontból a gyerektársadalom vezéregyénisége volt. Szeretett volna gimnáziumba, majd egyetemre járni, a szülők azonban úgy döntöttek, hogy gyerekük számára a plafon csak az iparitanuló-iskola lehet. Őket „igazolta” a tapasztalatuk, az a keserű tapasztalás, hogy a munkásember ne akarjon kitörni élete adott kereteiből – úgysem sikerülhet neki ez. S Kocziha Misi élete, minden tehetsége ellenére, már akkor félresiklott, amikor igazában még el sem kezdődött. (Azt hiszem, bátyja, aki valami hasonló sorsot ért meg, nem véletlenül lett később öngyilkos.)

Ebből a nézőpontból értelmezendő az én más finalitású pályám is. Az én szüleim ugyanis azt vallották, a gyerek tanuljon, vigye többre, mint a szülei – s ezért anyám és apám mindent meg is tett. (A „palota” és a „kislakások” igazi kontrasztja itt mutatkozott meg, nem a komfortfokozatok különbségében.) Szüleim, erejükön felül is, beruháztak a jövőbe: a gyerekebe.

*

Az én sorsomat, értelemszerűen, sok minden alakította, de közülük külön kiemelendő a tudatos szülői döntések sora. 1958-tól Jaminában éltünk, ám én továbbra is a „városi”, 1. sz. Általános Iskolába jártam, amely a legjobb iskola volt Csabán akkoriban, sokkal jobb, mint a rossz híré Jaminai. A nyolc osztály elvégzése után gimnáziumba kerültem (Rózsa Ferenc Gimnázium). Tanáraink közt természetesen jók és kevésbé jók egyaránt voltak. A gimnáziumi négy év

alatt például négy történelemtanár tanított, közülük azonban három egészen kiváló: Szeberényi Lajos bácsi („Cibak”), akinek egyik, azonos nevű fölmenője Petőfi Sándor diáktársa és barátja volt – maga Lajos bácsi pedig Eötvös-kollégista volt, okos, tapasztalt, elméleti érzékenységet sem nélkülöző, kitűnő tanár. Utána Szakhmáry Gyula bácsi (ő mindig a harmadik osztályban vette át a diákokat), végül Virágh Ferenc, akitől egyebek közt kutatástechnikát is tanultam. Maga is aktív történész volt, sok fontos helytörténeti cikk és könyv szerzője. Életem egyik kritikus pontján, már az érettségi után, egy példányt személyesen hozott ki nekem új könyvéből, azzal a dedikációval, hogy „volt tanítványát”, engem, „küzdőképességében megerősítsen”. Mindegyiküktől nagyon sokat tanultam. Szemléletet, módszert is. Osztályfőnököm, Bajnok Zoltán matematikát tanított nekünk (jól), de figyelt ránk, rám is – attól kezdve, hogy jelezte, hogy ideje lenne már borotválkoznom, egészen a pályaválasztásig. Ismerve engem, és konzultálva tanárkollégáival, ő, a matematikus javasolta például, hogy a történettudomány mellett kötelezzem el magam, mert alkalomnak ez felel meg leginkább. De szólhatnék biológia tanárnőnkéről, Gyórfy Katinka néniről (a „mohász” Gyórfy professzor lányáról), aki elkötelezett pedagógus volt, életét tette föl tanítványaira és a tanításra. Vagy szólhatnék Mladonyczky Béláról, aki rajzot tanított, de szobrász, még hozzá kitűnő szobrász lévén, a képzőművészet olyan rejtelseibe vezetett el bennünket, amelyért nem lehetek eléggé hálás neki. Mellesleg: rendszeresen elvitt bennünket a csabai múzeumba kiállításokat nézni, így találkoztam például először Kass János műveivel vagy Lipták Pál újságpapírra (!) applikált képeivel. (Mladó egyébként maga faragta édesanyja sírkövét, amely egyszerűségében is a legszebb, legművészebb síremlék a csabai vasúti temetőben. Amikor szüleim sírjához látogatok ki, mindig elmegyek e sír előtt, a szobrászfiúra, tanáromra is emlékezve.) De említhetném a fanyar humorú, bölcs Nyíri Sanyi bácsit is, aki érettségi előtt megrajzolta karikatúraportréinkat. (Gimnáziumunkban ugyanis az volt a szokás, hogy a szokványos fényképes tabló mellett készült egy karikatúrákból álló tabló is – a magunkra alkalmazott Newton-parafrázis miatt ki is szerkesztett minket a helyi újság.) S a gimnázium légrétege döntő pontokon ösztönzően hatott rám.

(Csak zárójelben jegyzem meg: a gimnázium mai honlapján, a „jeles tanítványok” részben, a tíz-tizenöt felsorolt hajdani diák között ma már az én nevem is szerepel. Áchim L. András, az Adytól megénekelt „Nas Ondris”, „a nem teljesen sikerült Dózsa György” – és gyilkosa, a nácikkal azonban tűzharcot is vállaló, mártírhalált halt Bajcsy-Zsilinszky Endre [és mások] társaságában. Úgy látszik, mondhatnám némi öniróniával, a csabai gimnáziumnak a „deviánsok” jutottak.)

S érettségi után, hacsak második nekifutásra is, Szegedre kerültem a főiskolára, kitűnő társak közé. Ebből a gárdából egyetemi oktatók, muzeológusok, könyvtárosok, levéltárosok sora került ki, egyik diáktársunk – mellesleg házassági tanúnk – az akadémiusságig is eljutott. De a szegedi évek már külön történetet alkotnak, s részletes bemutatást érdemelnek majd. Jamináról és szüleim sorsomat alakító döntéseiről szólva egyebeket kell megemlítenem. Azt például, hogy már ezekben az években gyűlni kezdett körülöttem egy kis „könyvtár”. Apám ugyan morgolódtott „passzióm” miatt, de azért csinált nekem például egy fél falat betöltő

nagy könyvespolcot – vasból, hogy tartós és masszív legyen. Otthon képek vettek körül: egy nagyméretű olajcsendélet, néhány kisebb Gaburek-vázlat, jó pár rézkarc stb. Színházba jártam (szüleim ritkán jutottak el a Jókai színházba, de nekem bérletet vettek). Bérletesként operettekől Shakespeare-ig mindenfélét láttam. A színházi zenekar koncertmestere apám fiatalkori barátja volt, máig nosztalgiával gondolok vissza a hangoló zenekar sajátos, semmi mással össze nem tévesztendő hangpróbáira. Érdekes, sőt kitűnő művészek játékát is élvezhettem itt. A régi világból Csabára száműzött, hajdani filmszínész, Perényi László is szerepelt itt, de láttam a pályáját akkoriban kezdő, később a magyar kabaré emblematisz figurájává vált ifjú táncoskomikust, Sass Józsefet, vagy az egészen más karakterű Szoboszlai Sándor, vagy legnagyobb kedvencünket, Gyóry Emilt, aki azután hosszú ideig a pécsi közönség kedvenceként aratta jelentős sikereit. És a lista hosszan folytatható lenne. A soroletgatás helyett hadd utaljak arra, hogy a csabai megyei könyvtárnak is rendszeres látogatója lettem. Magát a helyet is élveztem (a belsőépítészeti megoldások java az igazgató, Lipták Pál nevéhez fűződik), s a könyvtárt, mint olyant, itt fedeztem föl magamnak. Szabad Olga, a remek ember és kitűnő könyvtáros a szárnya alá vett, sokat beszélgetett velem is, az érdeklődő gimnazistával, sőt első – sokszorosítva megjelent – írásomat is ő „rendelte meg” tőlem. S – igaz, hogy ez már az érettségi után volt – rendszeresen megfordultam a csabai múzeum munkaszobáiban is, „szakmázni”. Még az igazgató, Dér László is szóba állt velem, Gádorosi Vass Istvánnal pedig sokat beszélgethettem. (Ő kitűnő helytörténész volt, hasznos beszélgetéseket folytattunk, később, Pestre költözve, a magyar levéltárügy egyik vezető személyisége lett.)

Azaz készültem a „szakmára”, közvetlenül pedig az oda vezető útra: a felsőfokú tanulmányokra. Az, aki lettem, sok embernek köszönhető, de mindannak a *sine qua non*ja szüleim döntése volt. Ha ők másféle emberek, s másként döntenek, könnyen úgy járhattam volna, mint Kocziha Misi.

De, ma már tudható, nem így lett; én befuthattam saját pályámat.

*

Az életformát, amelynek rám kövesedését szüleim beállítódásának köszönhetően sikerült elkerülnöm, persze magam is jól ismertem. Autopsziás ismeretek alapján szólhatok róla, de már distanciálódva az egykori erőtértől. Azaz belülről ismertem ezt a világot, de kívülről, egy összetettebb, külső nézőpontból láttathatom ma.

Magam is, két szakaszban, kétféle formában is a téglagyár dolgozója voltam. Előbb csak még gimnazistaként, a nyári hónapokban. Utóbb, érettségi után, „rendes”, munkakönyves dolgozó is voltam, tizenhárom hónapig. S ekkor már azt sem lehetett tudni, hogy nem ragadok-e bele ebbe az életformába. Véletlenül is múltott, hogy végül másképpen alakult. Néha bizony rezgett a léc.

Gimnazistaként „pudligár” voltam, ami sem komolyabb szakértelmet, sem nagy fizikai erőt nem igényelt – csak éppen nyolc órán keresztül állandóan mozgásban kellett lenni. A pudligár állította a váltókat a bányá és az agyagföldolgozó üzemsz rész közt ingázó, motor vontatta csillesor előtt, olykor mögötte, kapcsolta össze és szét a csilléket, s a motor vezetőjének instrukciói szerint hol erre, hol arra

szaladt. Egyengetve a keskeny vágányú kisvasút közlekedését. A pudligár terelte be a csillét a pormalom „szája” alá, majd amikor a csille megtelt a lisztfinomságúra örölt agyagporral, ő tolta azt a drótkötélpályához, ahol a csillét rá kellett kapcsolni a fölfelé vivő drótkötélre. (Ezt az agyaglisztet aztán fönt, a tégl- és cserépalapanyag „megdolgozása” során, előzetes recept szerint belekeverték az alapanyagba.) A pormalom érdekes hely volt, de az itt előállított „liszt” mindenféle szétterült, és finom, vékony agyagréteggel borított be mindent – a pudligárt is. Az igazi élvezet akkor következett be, amikor esett az eső. Ilyenkor az agyagpor gyakran csúszós felületté változott, az ott dolgozók nagy „öröme”. Egyszer, a csúszkálás során, a lábfejem a sín és a csille alsó váza közé csúszott, és a tele csille súlya némileg átrendezte a csontokat a bokám alatti részben. Következményét máig viselem. („Sportsérülés”, szoktam róla mondani.)

Külön feladatkört jelentett a drótkötélpálya körüli ügyködés. A drótkötélpálya végtelenített rendszert alkotott, folyamatosan mozgott. Lentről a bányából beérkező csilléket egyesével rá kellett kapcsolni a drótkötélre, és föl kellett küldeni a földolgozás helyére. Fönt a kiürített csilléket rákapcsolták a lefelé mozgó kötélre – lent pedig mi lekapcsoltuk róla őket, s szerelvényvé állítottuk össze. A végtelenített, örökösen mozgásban lévő drótkötél lent egy malomkőszerrű nagy, fordítókorongon fordult meg: a lefelé való mozgás itt váltott ellenkező irányba, fölfelé való mozgásba. Ha pedig a lefelé jövő csillét nem kapcsolták le a kötélről, a továbbhaladó nehéz csille rácsúszott a „malomkőre”, s az egész rendszer egy perc alatt összeomlott. (Az egyik műszak vége felé a csipőficamos Kálmán már fáradt volt, kihagyott a figyelme, s megtörtént a baj. A rendszer helyreállítása komoly éjszakai pluszmunkát igényelt.) A bakik nem a véletlen szülőttei voltak, a fáradtság törvényszerűen hibákhoz vezetett.

Érettségi után, amikor kiderült, hogy latintudásom nem volt elég az egyetemi felvételihez, apám mindjárt munkába állított, „hadd szokjam a gyűrődést”. Arra azért vigyázott, hogy ne a legnehezebb munkák közébe csöppenjek, így raktáros lettem a gyár központi nagy raktárában. A gyár nagy gyár volt, raktára is hatalmas készletet tárolt. Nagyon sokfélélt és nagy mennyiséget egy-egy féleségből. Az apró csavaroktól a különféle szerszámokon át a több mázsás gépekig minden volt itt. Számítógépes nyilvántartás persze még nem létezett, minden információt fejben kellett tartani. Tudni kellett, mi micsoda, s az éppen keresett valami hol van. Hogy a vételezőt gyorsan kiszolgálhassuk. A totojázást itt nem díjazták, mindenki elvárta, hogy gyorsan és pontosan elégtésék ki kívánságait. Ez azzal járt, hogy a raktárosoknak elég sok mindenbe bele kellett tanulniuk, s – ettől nem függetlenül – át kellett látni, hogy milyen tevékenységi területek jellemezték a gyár munkáját. A karbantartóknak például egészen más igényeik voltak, mint a „közönséges” téglagyártó műveletek végzőinek. A raktárnak volt főnöke, egy női és egy férfi „irodistája” (ezek végezték az úgynevezett adminisztrációt), s háromnégy raktárosa. Volt egy külön épület is a nagyobb méretek, például a hatalmas acéllemezek, nagyobb gépek tárolására, ezek dolgát is külön emberek intézték, de ezek inkább csak rakodómunkások voltak, semmint ügyfélforgalmat is lebonyolító raktárosok. A nyers ugratások itt is divatoztak, légkörében ez is a gyár része volt. A helyiségeket a fiatalok takarították (így például én is), a takarítás persze

elég nagyvonalúan zajlott: az olajos fűrészport szétszórtuk, majd összesepertük, és ez az olajos fűrészpor megtisztította a járófelületeket. Időről időre számba kellett venni a készleteket, nincs-e hiány, nem keveredtek-e a forgalmazott anyagok, szerszámok stb. A készletet időről időre föl is kellett tölteni, a kifogyott alkatrészeket és szerszámokat pótolni kellett. Voltak vissza-visszatérő kuncsaftok, rendszeresen eszközigényekkel jelentkezők. A velük való érintkezés megmutatta, milyen munka folyt a gyárban, hol és milyen problémák ismétlődtek stb. Velük olykor kisebb stiklikbe is belementünk: bizonyos elromlott szerszámok, például fűrészlapok stb. mesterséges kettétörését „nem vettük észre”, s úgy tekintettük, mintha tényleg két különböző akármiről lenne szó. A vételező így nem egyet, hanem kettőt kapott a leadott rossz, elkopott, eltört szerszámja helyett.

A raktárhoz tartozott egy nagy szabadtéri üzemanyagraktár is. Drótkerítéssel körülfogva, de tető nélkül. (A tetőtlenység állítólag a robbanásveszély miatt alakult ki.) Itt nagy mennyiségű gázolaj, valamivel kevesebb benzin és fajtánként egy-két hordónyi nagyon sokféle egyéb olaj volt elhelyezve. (Utóbbiak között a közönséges repceolajtól a speciális olajokig minden megtalálható volt. Így egyebek között egy nagyon sűrű, fénylő, sötétzöld olaj is, ami már inkább valami kenőcsfélének látszott. Egyszer ebbe a zöld trutyiba beleesett a karórám. Azt hittem, az órának vége. De nem; mint kiderült, gázolajba áztatva rövid idő alatt teljesen regenerálódott az óra. Itt egyébként a nagy forgalom persze a gázolajból adódott, a keskeny vágányú kisvasút motorjai miatt. Gázolajból naponta minimum nyolc-tíz, vagy még több hordóval fogyott. A készletet sűrűn kellett föl-tölteni. Ennek az üzemanyagraktárnak én voltam a gazdája: két részletben (dél-előtt, délután), pár órát mindennap itt töltöttem. Én szolgáltam ki a motorosok üzemanyag-szükségletét. S mivel óvatos voltam, nehogy hiányom legyen, szűken mértem az olajat. Hónap végén így egy-két hordó pluszom mindig felgyűlt. Ezt persze, miután amúgy sem tudtam vele mit kezdeni, mindig szétosztottam a „normálisabb” motorvezetők között – nekik nem volt mindegy, mennyi üzemanyagot használtak el, a takarékoság/pazarlás a fizetésüket is befolyásolta. (Egy Lecsó becenevű motorvezető emlékezetes marad számomra: úgy tudott, akár egyfolytában, fél óráig is káromkodni, hogy az már maga művészet volt, a népköltészet műfaji listáján szerepelhetett volna. Cifrázta, húzta, variálta – retorikai kézikönyvek példatárába kíváncszott, amit produkált. S mindezt nem, vagy csak csekély indulatból tette. Voltaképpen maga is élvezte verbális kreativitását.)

Az üzemanyagraktár közelében, a „prérin” volt az „irodája” – valójában egy szűk bódé, kukszli, amelyben papírjaival éppen csak elért – hajdani általános iskolai osztálytársam anyjának. K-né, a hajdani szépasszony ekkor már elvirult, idősödő nő, az egyik középvezető felesége engem, mint fia volt osztálytársát, a szárnyai alá vett. Ő azonban ideális céltábla volt sokaknak. Hallgathattam a „kollegák” obszcén instrukcióit, mit kell tenni a „mamával”. Ezzel persze közvetlenül engem, a zöldfülűt ugrattak, de igazában K-né rovására élcelődtek. A hierarchia megbontása és a hozzá kapcsolódó szexuális fantázia ilyen összekapcsolódása alighanem mentalitástörténeti jelzésként is olvasható.

Az üzemanyagraktárhoz télen csak komolyabb hólapátolással jutottunk ki. S a téli hideg gondot okozott az üzemanyag-hordók pumpájának ismétlődő átsze-

relésekor. A hideg fémhordókat és a szintén fémpumpát újra és újra össze kellett szerelnem. Kesztyű persze volt, de kesztyűvel ez az átszerelés nemigen ment, így csupasz kézzel ragadtam meg az égetően hideg fém alkatrészeket. Mit mondjak? Nem élveztem. S ráadásul a gázolaj szaga engem is átjárt közben, belém ivódott, a műszak végén így a gyári fürdőben fél óráig ázologtam a forró tus alatt, hogy valamiképpen újra normális testszagom legyen.

Az üzemanyag-raktároskodásnak jó időben nagy előnyei is voltak. Amikor éppen nem „zavartak”, a raktárnoki asztalnál ülve olvastam. Ilyen alkalmakkor és ilyen körülmények között olvastam például Balogh László akkoriban megjelent József Attila-könyvét (élveztem és sokat tanultam belőle), és bármily meglepő, Hankiss Elemér egyik, *Elvek és utak* sorozatban megjelent kitűnő tanulmánykötetét is. (Anélkül, hogy tudtam volna róla, e gyakorlattal nagy raktáros elődömet, Hamvas Bélát „utánoztam”.) Olvasási szokásom persze kilógott a sorból, nem teremtettem divatot vele. De én már főiskolai felvételire is készültem, s általában véve is igyekeztem formában tartani magamat. A segédmunkás lét legnagyobb veszélye például nem maga a munka volt, hanem a szellemi igények spontán föladása. A körülményekbe való beleszürkülés.

Én akkor már nagyon tudatosan készültem a nagy erőpróbara, a fölvételire, semmiképpen nem akartam beleragadni a segédmunkás létbe.

A téglagyári raktárosként eltöltött tizenhárom hónapom persze nagyon sok egyéb szempontból is hasznosnak bizonyult. A minden embert megillető azonos méltóság elve itt szilárdult meg bennem végleg. A melósok lenézését, a privilégiumokba torkolló hierarchia számomra elfogadhatatlan igényét végleg elutasítottam. Nagyon mélyen belém égett ugyanis a „lentiket” sújtó diszkrimináció tapasztalata. Segédmunkásságom első napjaiban találkoztam például egy nálam alig idősebb irodista fiúval, aki engem rendszeresen Lengyel szaktársként szólított meg, ha szólnia kellett hozzám. Ám amikor pár hét múlva megtudta, hogy nekem ugyancsak érettségim van, mint neki, tehát kvázi egyenrangúak vagyunk a munkások között, elkezdett „Bandikámozni”. Ez számomra sértő és visszatetsző volt. S nem véletlenül. Mi sem jellemezte ugyanis jobban ezt a fiatalembert, minthogy a nálam sokkal jobb, fölkészültebb, de csak általános iskolai végzettségű raktáros társamat változatlanul magázta. Óhózzá nem ereszkedett le. A melósok viszont, ha olykor nyersen ugratták is egymást, vagy éppen a durvaságtól sem voltak mentesek, a társadalmi egyenlőtlenségek szokáskultúráját nem vették át. Csak azt respektálták, aki mögött tehetség és teljesítmény állt. S közülük némelyik emberileg is közel került hozzám. Volt például „buta” focistakollégám, aki ajánlatomra a már említett Hankisst is olvastatta, s izgalmas eszmecserebe tudtunk bonyolódni nagyon sok mindenről.

N. B.: főnököm egyébként a raktárban évekkel később sikkasztási ügybe keveredett. Őt is, helyettesét is el kellett távolítani posztjáról. Pedig „csak” éltek az alkalommal, a pozíció adta szabadsággal, a viszonyok részleges áttekinthetetlenségével.

Summa summarum: segédmunkásságom tizenhárom hónapja megerősítette, megszilárdította jainai szociológiai tapasztalataimat. Korolláriumát adta valaminek, aminek átlátása, megértése nélkül jóval lassabban és nehezkesebben

történhetett volna meg. Javamra vált, noha olykor érzékenyen érintett, sőt fáj ez a tapasztalat.

*

Nyolcéves koromtól tizenkilenc éves koromig, vagy ha a négy szegedi főiskolai évemet is ideszámítom, csak huszonhárom éves koromig éltem Jaminában. Nem nagy idő, de számomra sorsfordító, egész további életemet meghatározó évek voltak ezek. Ma, öregen, persze már nem csak a szociológiai tapasztalatok miatt érzem ezeket az éveket fontosnak. Maga a látvány, a látvány emléke is nosztalgiával tölt el. A prolinegyed, középpontjában a gyárral, úgy tartozott össze a természettel, ahogy csak a patriarchális emberi közösségek kapcsolódtak a természethez. Jamina – építészetiileg – nem volt „szép”, karaktere inkább, az itt domináló ipari tevékenység ellenére, *rusztikusnak* mondható. Rusztikusnak, mert az építészeti elegancia hiánya ellenére valami nagyon mély összetartozása volt a nagy harmóniával, a természettel. Az agyagipar, lényege szerint, a föld, azaz az agyag kitermelésére épült, azt használta föl, de a „kirabol” természet mindig azonnal vissza is vett valamit kirablójától. A kitermelt agyagbányákba föltört a víz, a bányatavakban s környékükön megpezsdült újra az élet. A növény- és állatvilág pillanatok alatt visszavette pozícióit: buja növényi vegetáció keletkezett, s a vízben halak, siklók, más élőlények bukkantak föl. Ahogy a házak, kertek, gruntdok, s más szabad területek egymás mellett húzódtak meg, a gyár is, a bányászattal való kölcsönhatás révén, soha nem lett homogén ipari övezet. Valahogy a természet része maradt. A város „érdes része” (ahogy egy hajdani ferencvárosi srác emlegette a pesti külvárost), jellege szerint egyszerre volt ez az ember ipari erőfeszítéseinek és a legyőzhetetlen természetnek a tere.

Jamina, hadd ismételjem meg, nem volt „szép” városrész, épületei sem egyenként, sem összességükben nem sorolhatók be valamely építészeti példatárba. De az összkép mégis, látszólagos esetlegességei ellenére, sugárzott valami mélyebb, nem felületi természetességet. A kerület fölé magasodó, füstölgő gyárképmény, az ipari termelés egyik építészeti szimbóluma, olyan térségből emelkedett ki, amelynek szabadnak megmaradó területei megőrizték az eredendő, mondjuk így, *vad harmónia* sok elemét. Talán lényegét is.

Nekem fölnevelő helyem volt ez a városrész. Léghőre, s a tapasztalat, amit adott, máig hat rám. Nekrológomban majd valaki, észrevéve ezt az összefüggést, alighanem kimondja rólam: egy jaminai, aki Szegeden lett „gyütt-maradt”.

Mesefordítás Molnár Péter ajándék grafikájához

*Ebben a képben benne van minden tévelygésem,
de honnan tudhatott minderről Lassú Viz testvérem,
aki a Vízipók-csodapók című rajzfilmsorozat
felejthetetlen háttérét akvarellezte
víz alatti álomvilággá,*

*honnan tudhatta, hogy mostanában állandóan
a felhők formáját tanulmányozom,
mit rajzolnak ki,*

*a rajzon a felismerhetetlenül apró grafikai jelekből,
melyek egykor talán betűk voltak, finom felhők ülnek
a szükséges tévelygések egymást követő
motívumainak láncolatára,*

*honnan tudhatta, hogy a sienai főtér
számára emblematisz kilenc szabálytalan cikkelye
nekem is olyan fontos, pedig a leginkább
felismerhető motívum a finoman elhalványuló
szürke grafitjelek között,*

*valaminek a lenyomatai a grafikái, mindig is ezt
gondoltam,*

*ma már tudom, a léleké, a finom lélekhártyát
hántja le barátom, és teszi láthatóvá,
már amennyire lehet,
kifeszítve,*

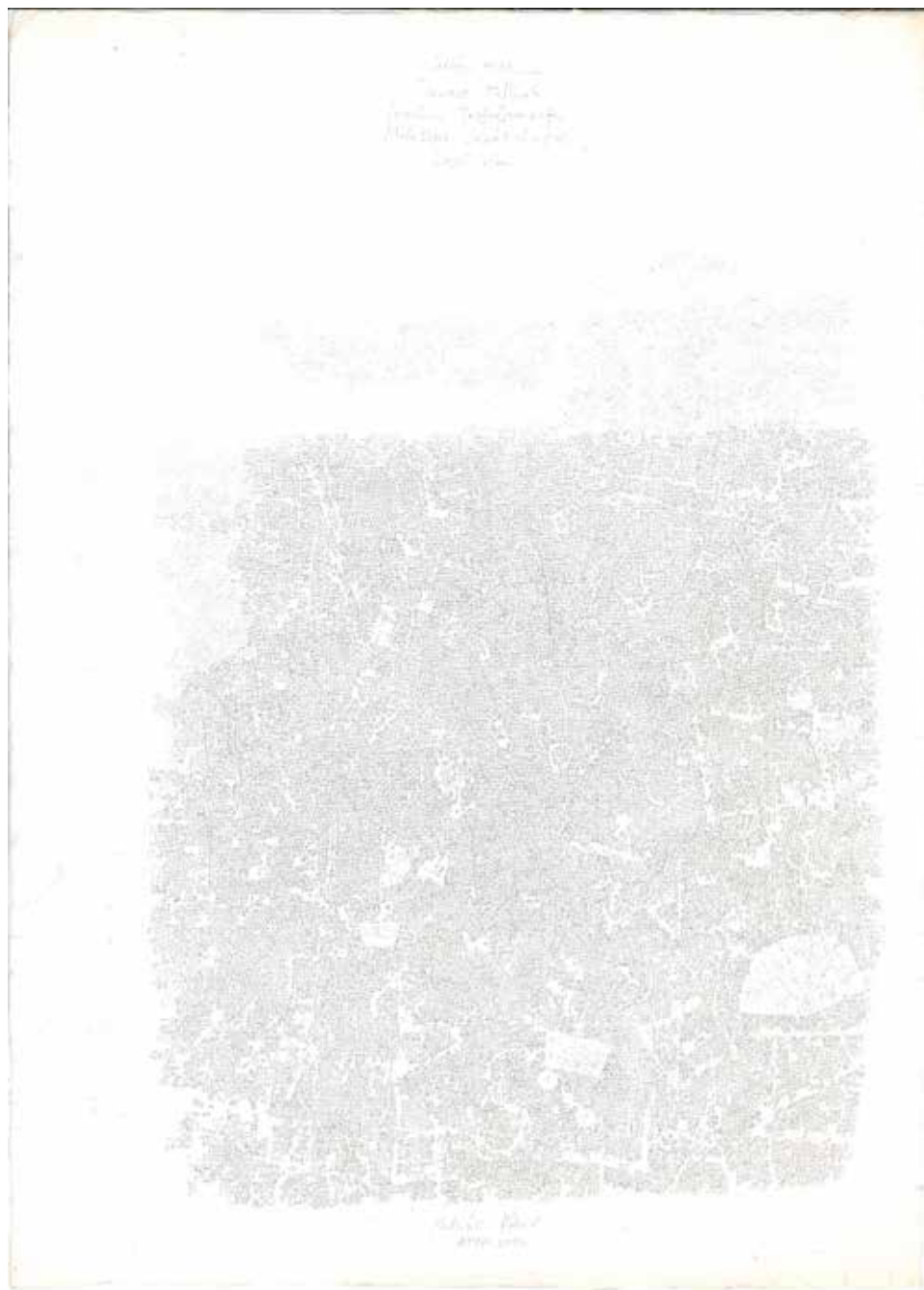
*de ott van benne minden, aki vagy, vagy valaha
voltál, az összes eddigi életed, ezért is készül olyan
sokáig egy-egy képe,*

*amúgy sem siet soha sehova, megérkezik,
teszi a dolgát, tehát imádkozik.*

Kiegészítés

*Szeretem, ha a mindennapok összekeverednek,
másik jön az egyik után, tegnapok a holnap után,*

*ha rajzolok, nincsen idő, ne otthon keressetek,
hunyd le a szemed, a kép előtt mindig
megtalálasz.*

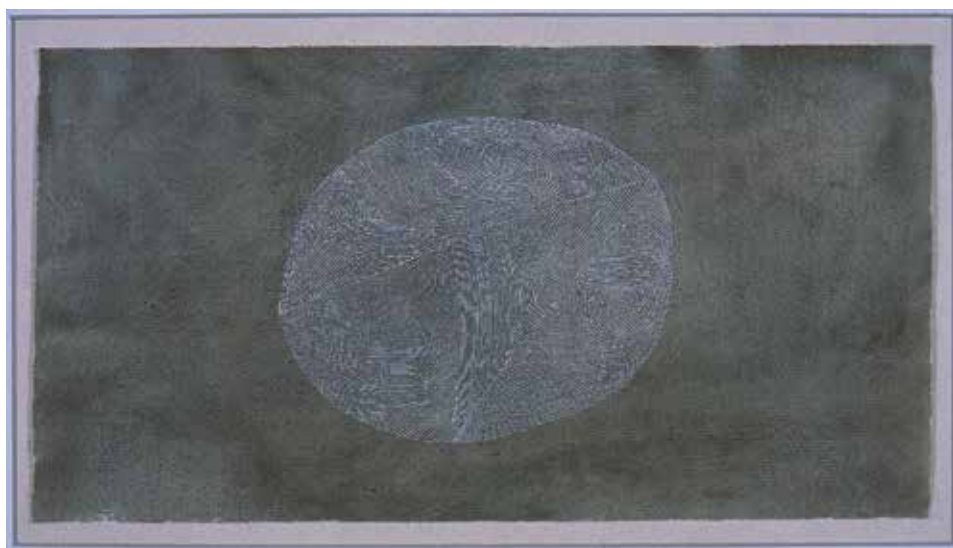
Indián mese – Csendes tollnak lassú víz, 2019–20, 30×41 cm, papír

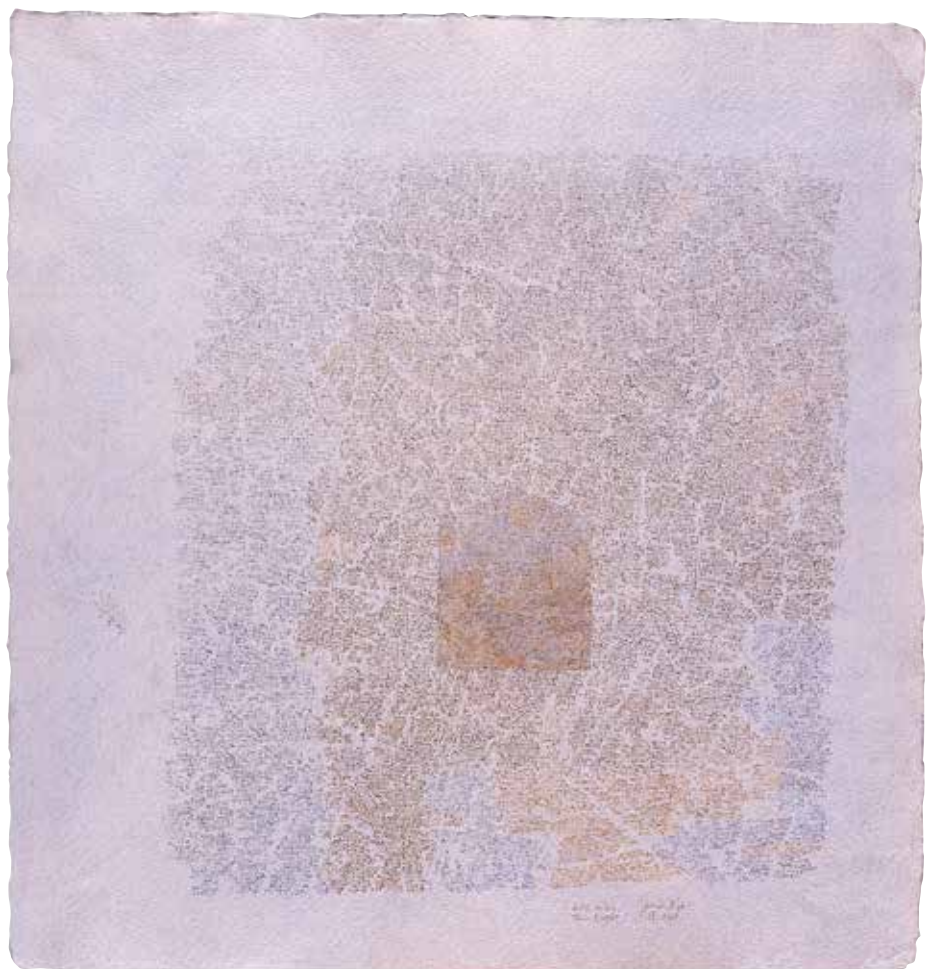
Egy táj emléke, 1970, 20×17 cm , fa, vászon, olaj

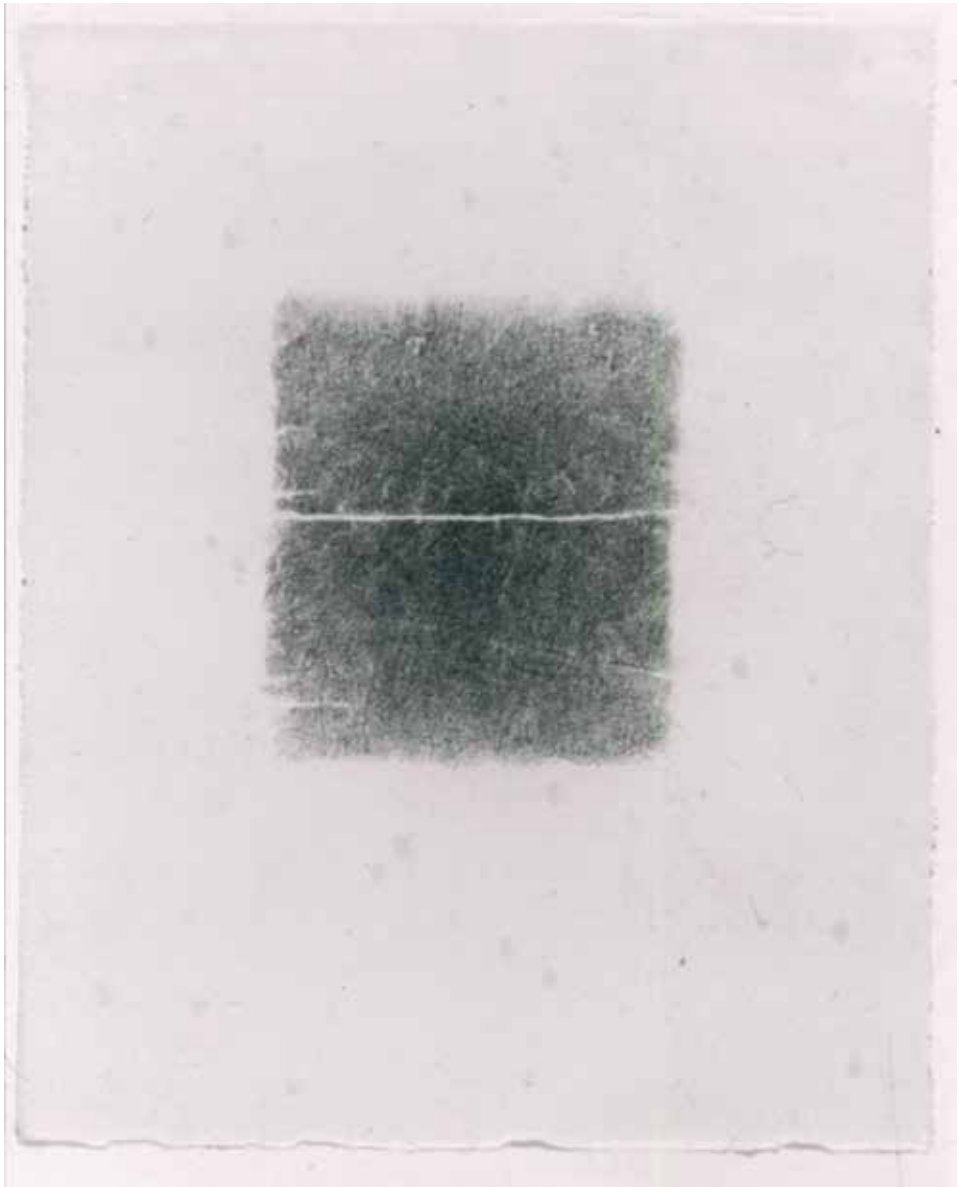
Hold, 1968, 20×23 cm, fa, olaj

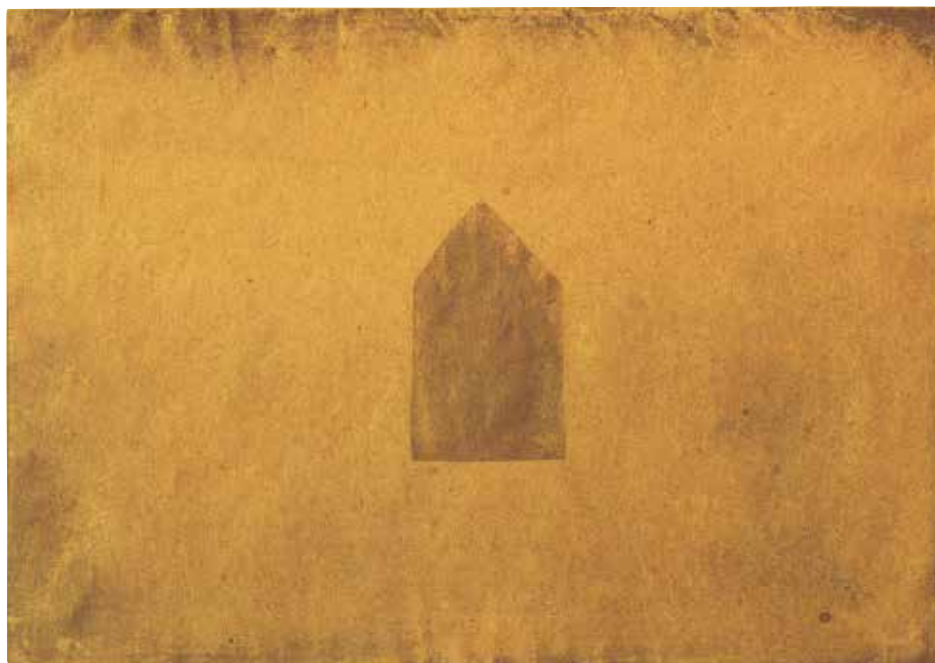
Kezdet, 1967, 17×32,3 cm, papír, vízfesték, tempera

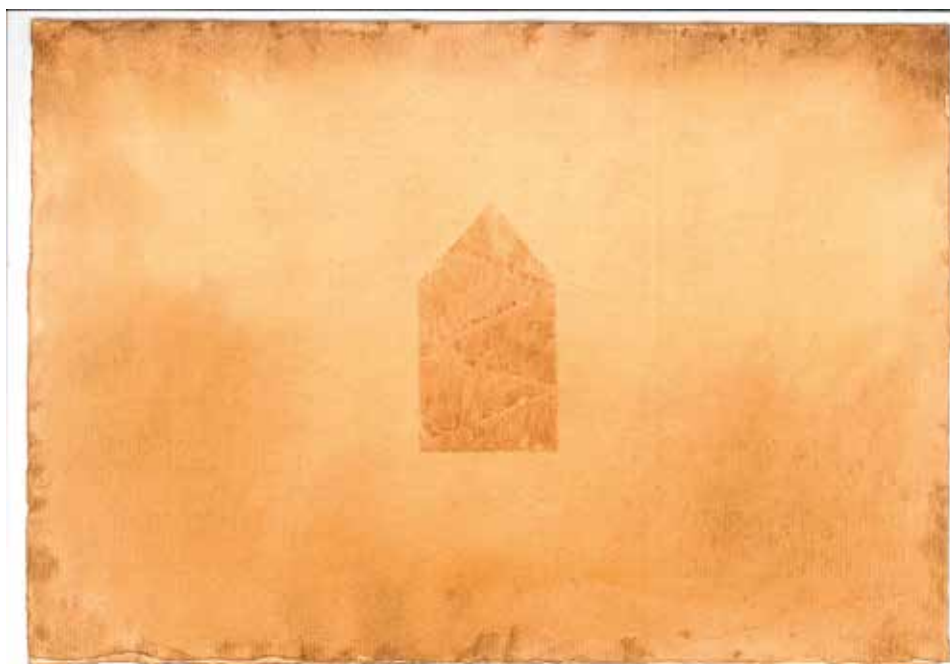
Holdneszek, 1997–98, 37×35 cm, merített papír, vízfesték, toll

Szürke táj

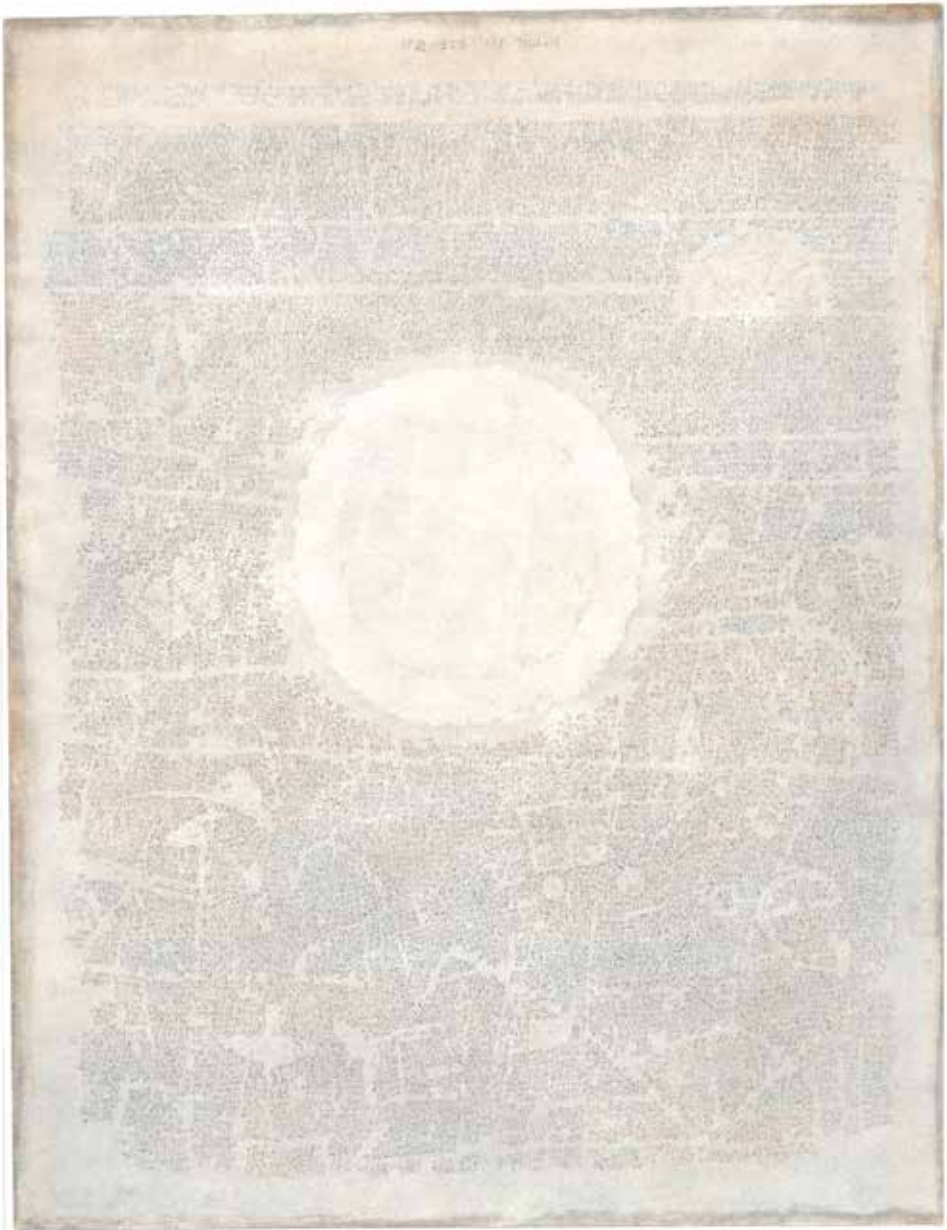
Lao-ce álma 1966–67, 15×21 cm, tempera, papír

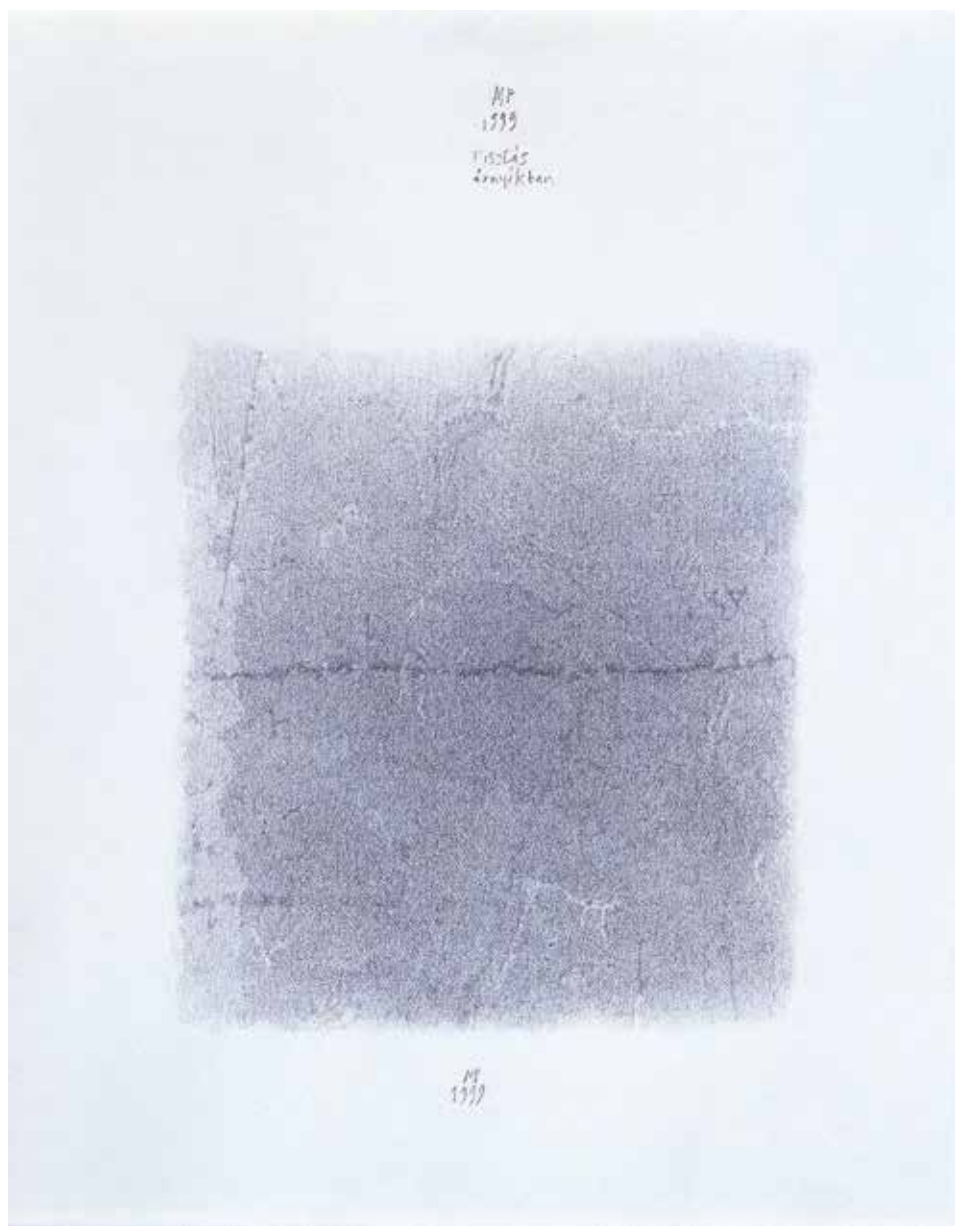
Utak a Házhoz, 2020, akvarell, papír, 20×29 cm

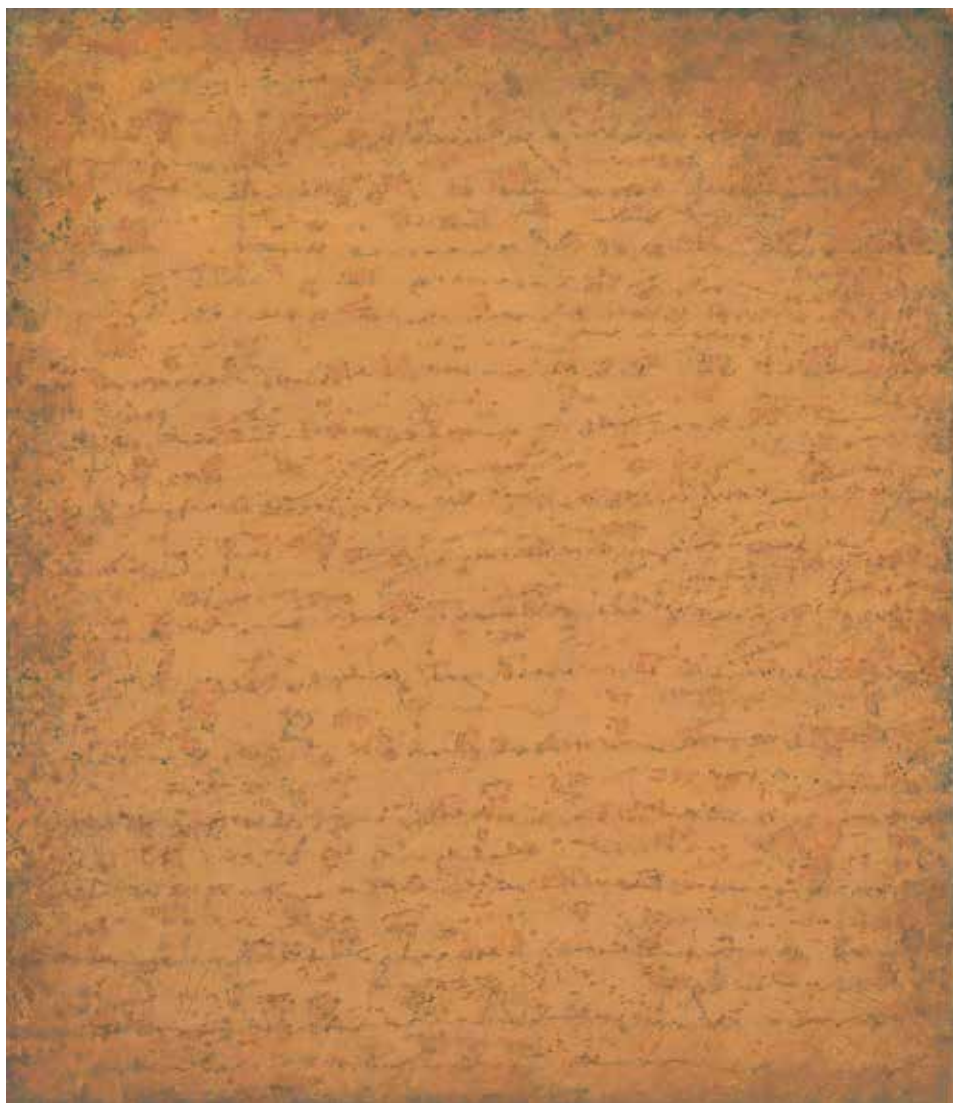
Szürke táj imitt amott betűk, 2012–2013 ,23×20 cm, farostlemez, olaj

Telihold, 2018, 27×20 cm, papír, vízfesték, toll

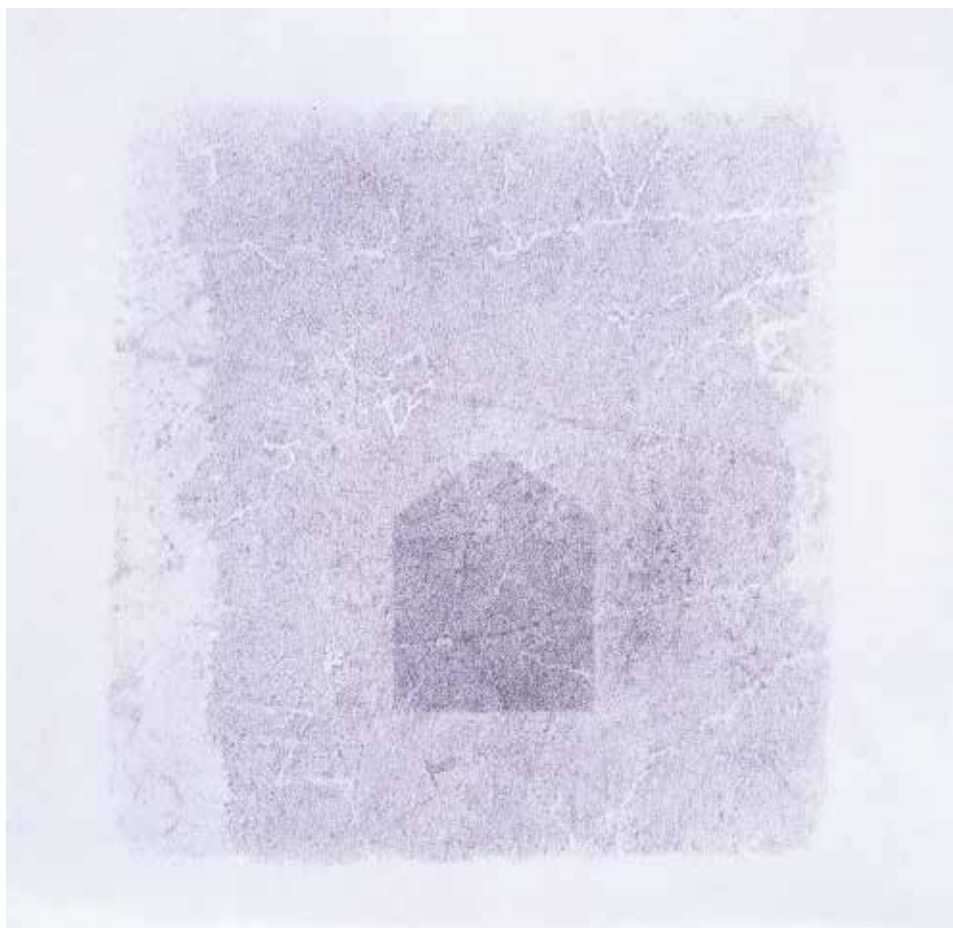
Tisztás árnyékban, 1999, 21,5×17 cm, papír, ceruza

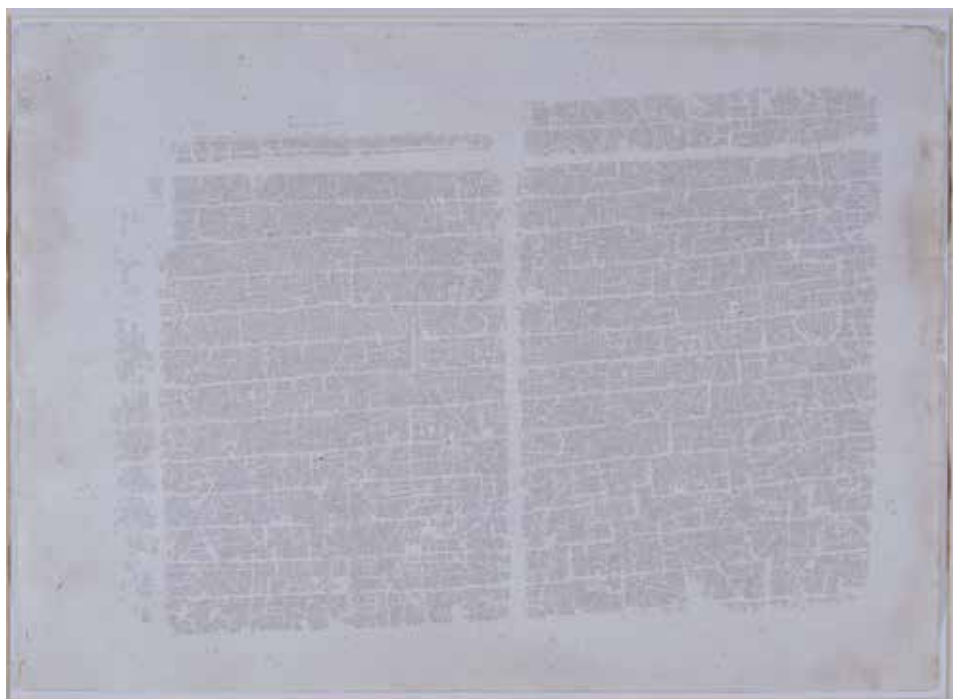
Rétegek, 2020, 29×25 cm, farost, olaj

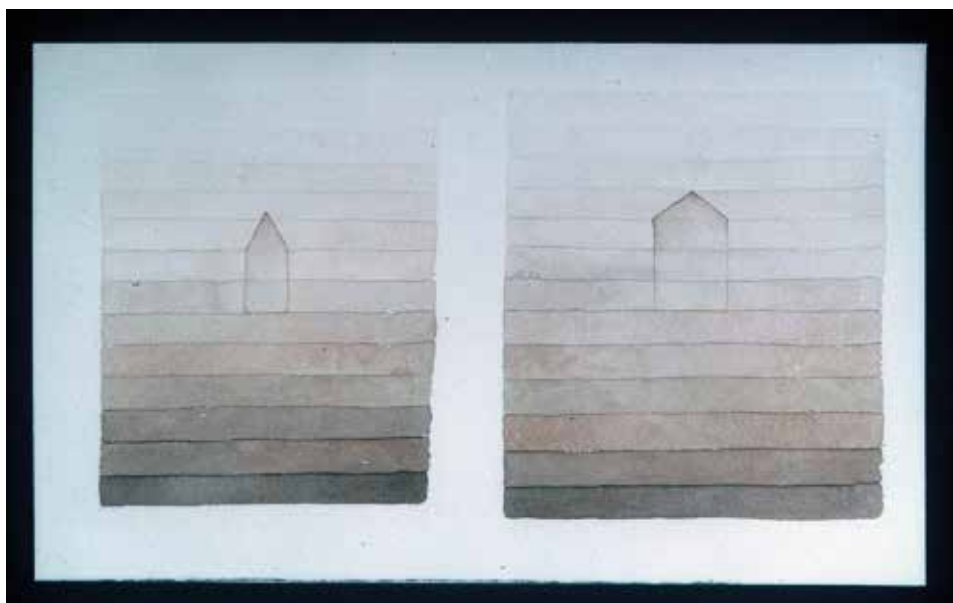
Fehér táj, 1983, 23×22,3 cm vászon varostlemezre ragasztva, olaj.jpg

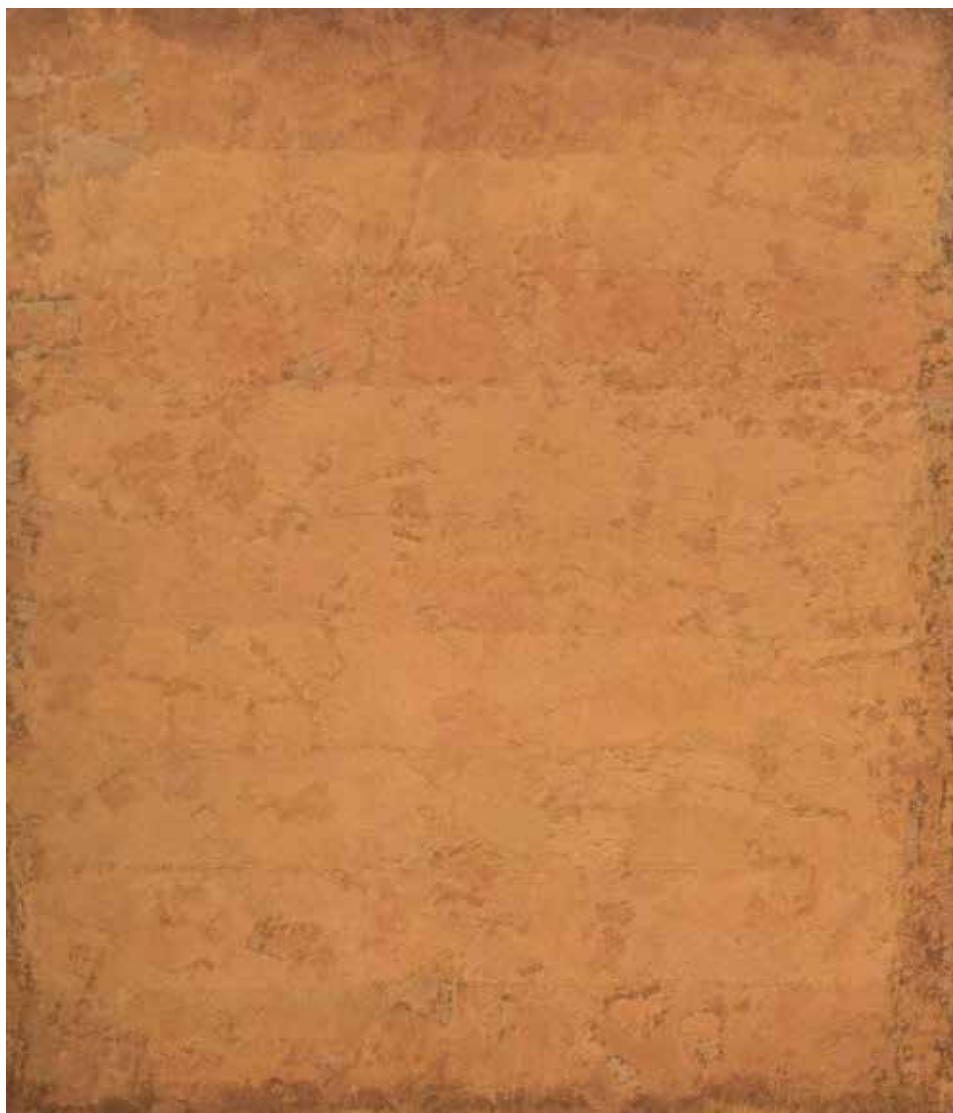
Ház és árnyék , 1999, 20×18,4 cm, papír, ceruza

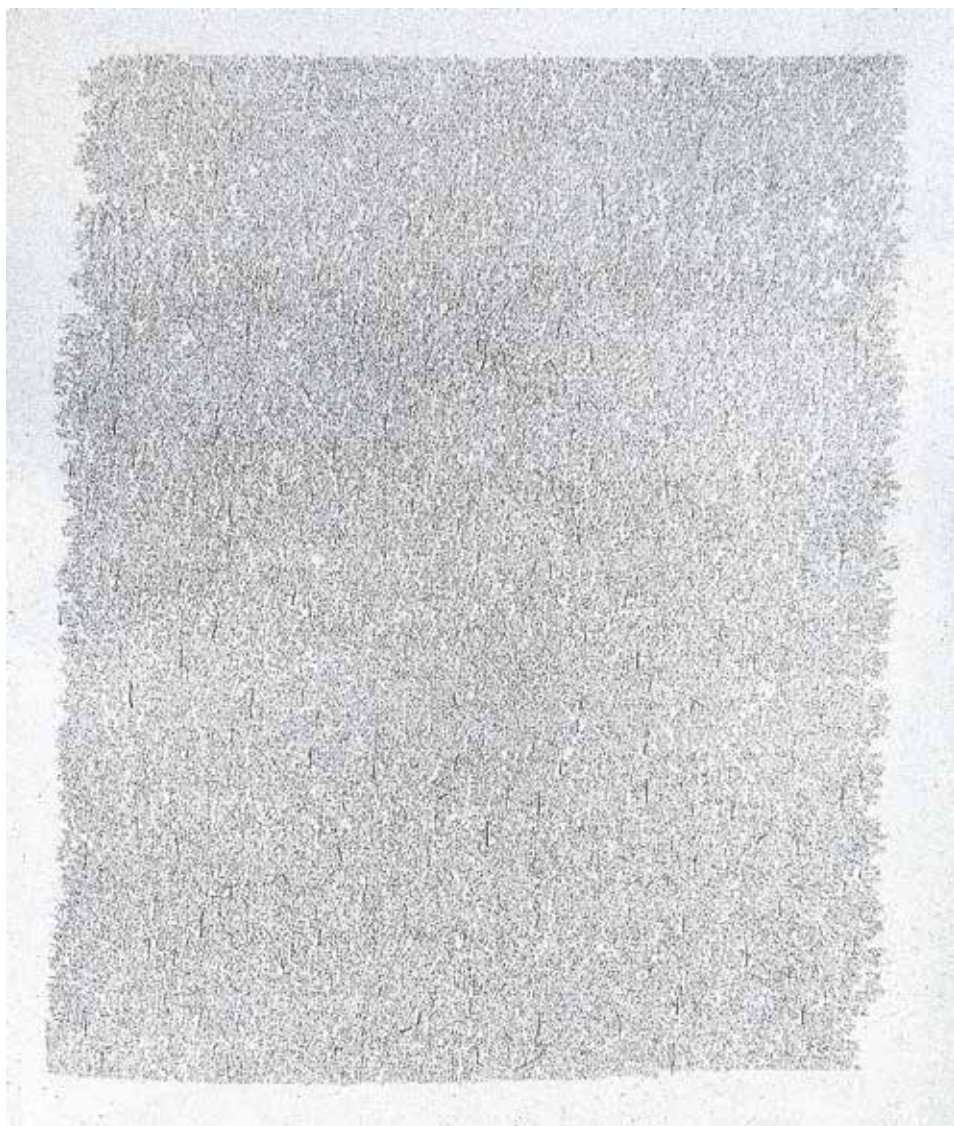
Kettő hasonló, 1979, 19×32 cm, papír, vízfesték

Kettő hasonló, 1979, 19×32 cm, papír, vízfesték

Krétai hercegnő utazóládája

Ima, 1991, 42×29,5 cm, papir, ceruza

Molnár Péter, *Falvirkák*, Graffiti, papír, ceruza, 1996–2020, 292×370 mm

Orosz István

Emlékek apámról III.

„Miért írom ezeket a jegyzeteket? Azért-e, hogy később elolvassam? Gyermekeimet, unokáimat majd érdekelni fogja? Én szívesen olvasnám apám, nagyapám naplójegyzeteit.”

Apám visszaemlékezéseit és naplóját olvasva kezdtem gyűjteni és leírni a velem kapcsolatos emlékeimet, de be kellett látnom, az összeállítás nem csak róla szól, belőlem is megmutat valamit, talán többet is, mint kéne, engem is jellemez, hogy mit választok ki a sok száz oldalnyi kéziratból, s az még inkább, hogy mi jut eszembe rólok.

Az előző rész 1943-ban, a beregszászi érettségivel fejeződött be. Hogyan tovább? A tizennyolc éves fiú személyes döntési helyzet előtt áll, de ott a másik is, a nagyobb kérdés, mi lesz a háborúba egyre jobban belesodródó országgal.

Már nem is tudom, honnan támadt az ötlet, hogy megpróbálkozzam a Collegiummal. A családban pedagógus nem volt, Eötvös-kollégista még kevésbé. A legtöbbszörnek, akik a Collegiumba kerülünk, valamelyik tanárunk beszélt a Collegiumról, szerencsés esetben olyan, aki maga is Eötvös-kollégista volt, nekem azonban nem volt ilyen szerencsém. Mégis egy tanáromtól, az osztályfőnök Koszorus Istvántól hallottam először nagyon sok szívet a Collegiumról. Ő volt az is, aki küldött ajánlólevelet az igazgatónak, amelyben lényegében azt írta meg, hogy diákkorában jelentkezett az intézménybe, de nem vették föl, most küld valakit, a tanítványai közül, aki több reménnyel pályázhat a tagságra, mint hajdanában ő maga.

A nevezetes Collegiumot – megkülönböztetésül minden más hasonló intézménytől nagy C-vel kell írni – 1895-ben báró Eötvös Loránd alapította a párizsi *École normale supérieure* mintájára, s édesapjáról, az író-politikusról, a Batthyány-kormány, majd az Andrássy-kormány vallás- és közoktatásügyi miniszteréről nevezte el. A porosz jellegű magyar oktatási rendszer ellenében jött létre az iskola, s ez a stílus azokban az időkben is megmaradt, amikor már politikai állásfoglalást is jelentett. A már a kezdetektől elitképzőként emlegetett intézmény a középiskolai tanítás színvonalának emelését célozta. Eötvös Loránd elképzelése az volt, hogy a Collegiumból kikerülő tanárok egy-egy gimnázium tantestületébe kerülve, saját példájukkal emeljék az ottani képzés színvonalát. A Collegium diákjainak azonban csak egy része lett tanár. Talán nagyobb része, de az elhíresült collegisták listája (Kodály, Szekfű, Szabó Dezső, Balázs Béla, Gerevich Tibor, Kuncz Aladár) elhomályosítja az övékét. A köztudatban alighanem úgy rögzült, hogy a tanítást vállaló rész, ahová apám is tartozott, volt a kisebbség.

Amikor apám a collegiumi felvételit fontolgatta, már jókora legenda vette azt körül. 1939-ben jelent meg az ott végzett Sötér István első regénye, a *Fellegjárás*, amely, noha más néven mutatta be, a Collegiumban játszódott. *„A Csokonai-Otthon légköre merőben kolostori volt, hisz tagjai lemondtak a világról, hogy teljesen a tudománynak, a szellem örömeinek szenteljék magukat – és nevének említése tajtékzó dühödt, prófétai átkokat csalt ki békés emberekből. – Liberális, hazafiatlan, szabadkőműves fészek! – üvöltötték, fel akarták gyújtani, tégláit szét akarták hordani a világ tájai felé... Az újonnan érkezők alig járták még be a naftalin szagú folyosókat, máris egy ősi, hagyományozott mitológia levegőjét kell érezniök: hősmondákat és harci legendákat, melyek szereplői – tudósok, írók, zenészek – egy szélesebb, patetikusabb színjáték szereplői már, vagy eltűntek nyomtalanul. A legenda itt élt közöttük és szüntelenül bővült, új hősokeket és epizódo-*

kat ölelt fel, jelenlétét nem lehetett letagadni. Az először belépőket is ez csapta meg, és csodálatos, átalakító hatással volt rájuk.”

Apám természetesen olvasta a *Fellegjárást*, amikor a Collegium felé vette az irányt, de legendák és ajánlások dacára mégsem a Collegium volt az egyetlen álma. Debrecenben is érdeklődtem, különösen azért, mert reméltem, hogy Németh László kerül Pap Károly megüriült katedrájára. Egy távoli rokonomnak, nevére már nem emlékszem, tanácsjegyző volt a debreceni egyetemen, írtam is, érdeklődve Németh László esélyei felől. Valószínűnek tartotta, hogy Vajthó László kapja a katedrát, nem lett igaza, Kerecsényi Dezsőt nevezték ki. Én pedig beadtam a pályázatomat az Eötvösbe.

Úgy tűnik, 1942 végén, 1943 elején széles körben ismert volt, hogy Németh László – igaz, orvostudományával, bölcsészdiploma nélkül – megpályázta a debreceni Tisza István Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Tanszékének professzori állását, ha apám, az érettségire készülő beregszászi diák is tudott róla. Jól ismerve a Németh-életművet (nekem a gimnáziumban elég keveset kellett tanulnom, ezért hatodik, hetedik, nyolcadik osztályban faltam a könyveket... például Németh László, Illyés Gyula minden addig megjelent művét elolvastam) nyilván a tudós íróval kapcsolatos hírekre is figyelt, és mivel maga a pályázati döntés hosszan, olykor botrányos kitérőkkel zajlott, nem is lehetett nehéz tájékozódnia. Rendszeresen olvasta a *Magyar Csillagot*, és bizonyára látta Illyés Gyula glosszáját, ami után már országos ügyvé névvel Németh félreállítására. „Az öt pályázó közül elsőnek őt ejtették el. Választás elé sem bocsátották... A kudarc csúfos. Debrecenre persze, s mindarra, amit Debrecen a magyar életben jelentett s készült ismét jelenteni.”

Az érettségim kitűnően sikerült, az elnök Laukonidesz József collegista volt, s úgy emlékszem, ajánlólevelet is adott. Ajánlólevelet küldött Koszorús is. Mivel igen késői időpontban, június végén volt az érettségim, elsőnek vettek, hogy fel tudjak menni a collegiumi felvételire, vagy ahogy ott nevezték: fejkopogtatásra.

A fejkopogtatásról vagy fejtapogatásról szinte minden egykori collegistának vannak emlékei. A *Petőfi Irodalmi Múzeum* hangtára számára készített interjúkötetben – *Ahol a maximum volt a minimum* – apám így emlékezett: Teljesen újszerű volt számomra ez az úgynevezett fejkopogtatás, és nagyon rokonszenves. A felvételi vizsga négy szemközti beszélgetésből állt. Szabó Miklós, az igazgató adott egy névsort, hogy kiket milyen tárgyból keressek föl, és ott nemcsak a magyar irodalom, a latin, a történelem, a német szerepelt, hanem a filozófia és a pszichológia is, tehát nagyon sokirányú és alapos tájékozódás volt ez a részükről. Egyszer később, valamikor a hetvenes években, már Kecskeméten a felsőfokú tanítóképző intézet egyik tanára kérdezte tőlem, hogy milyen is volt az Eötvös Collegiumban alkalmazott híres fölvételi, mert ők is ahhoz hasonlót szeretnének létrehozni. Mondtam: nektek ez sajnos nem fog sikerülni, mert amikor én jelentkeztem a Collegiumba, negyvennyolcan voltunk felvételizők, és körülbelül húszan a tanárok, akik három napon át kopogtatták a fejünket. Nem hiszem, hogy most erre lehetőség lenne. Nem is volt.

Magyar irodalomból Keresztury Dezső kopogtatott, de a nála való szerepléssel nem voltam megelegedve, pedig sokat adtam volna rá, hogy éppen nála jót produkáljak, mert az ő nevét jól ismertem, Arany Jánosról írt könyvecskéjét már olvastam, sőt elég rendszeres olvasója voltam a *Magyar Csillagnak* is, ami azért Beregszászon ritkaságnak számított, és ide Keresztury gyakran írt.

Megkérdezte, mit ismerek „Szekrétól”, így ejtette, és én nem jöttem rá, hogy ő Thackeray-re kíváncsi. Akkor már olvastam a *Hiúság vásárát*, de minthogy rosszul értettem a nevét, tanácstalanul néztem rá.

Irodalomból Varjas Béla is kopogtatta a fejemet, ő már jobban meg volt velem elégedve. Az egyik kérdése az volt, kit tartok a 16. század legjobb magyar stilisztájának. Heltai Gáspárt mondtam, mire azt válaszolta, hogy ő is. Nyelvészetből Pais Dezső kérdezett, aki végül azzal búcsúzott tőlem, hogy nagy örömmel tudnánk majd együtt dolgozni. Sajnos ebben csalódtunk, mert én a későbbiekben a nyelvészet iránt különösebb érdeklődést nem tanúsítottam.

A híres fejkopogtatást felidézve, van, aki a háromnapos bentlakásra emlékszik, van, aki egy teljes hétre, van, aki arra, milyen szakmai kérdéseket kapott, más meg épp a választott szaktól független személyes beszélgetésre, van, aki észrevette, hogy az idősebb diákokkal való laza társalgások is a felvételihez tartoztak, van, aki azt sem tudta felidézni, németből magyarra, vagy magyarból németre kellett-e fordítania. Van, aki az akkoriban divatos pszichológiai tesztekre, a Rorschach- és a Szondi-tesztre is emlékszik, és van, akinek eszébe jut, hogy leírátták vele, milyen könyveket olvasott legutóbb, mire egy másik észbe kap, nyilván a grafológiai vizsgáldás miatt tették.

Ezernél is több kézírásos lap fekszik előttem, megpróbálkozom én is az íráskép elemzésével? Ha analízisig nem is merészkedem, azt azért nem állom meg, hogy ne kíséreljem meg a fejkopogtató tanárok szemével látni apám írását. A legfeltűnőbb a kicsiny betűméret; tárgyilagosság, jó koncentrációképesség, de a lelkesedés hiánya – állítja róla a szakirodalom. Az arányos, szabályos ritmusú íráskép, s a viszonylag nagy sorközök céltudatosságot mutatnak, de szenvedélymentességet is. A szűk betűformák önuralomra utalnak, mértékletességre, de bizalmatlanságra és szorongásra is. A dőlt írást az érzelmi étellel társítják, szentimentalizmusra, ábrándozásra való hajlamra következtetnek belőle, de az önfeláldozó, szociális érzékenységgel rendelkező emberekhez is dőlt írást kapcsolnak. A viszonylag nagy felső száraz az idealistákra jellemzők, emelkedettséggel, sőt spirituális gondolkodásra való hajlam, tanítják a szakkönyvek, s azt is, hogy a közönségestől való viszolygás elvonja az illetőt a realitásoktól. A nagy alsó száraz az ösztönlethez tartoznak, vagy tartoznának, de apám írásképében inkább csak átlagosak. Lényeges ismérv a „dukus”, vagyis a kötésmód is, az ő írására a „gírlandosnak” vagy „fűzérésnek” nevezett kötés a jellemző, vagyis az „u betűs” írás. Megismerésre vágyó, türelmes, őszinte, nagy szociális érzékkel rendelkező emberek írása ilyen, de a gyöngéke és a határozatlanoké is. Noha vannak a következtetések közt olyanok, amelyek akár apámra is jellemzők lehetnek, de meggyőződésem, hogy az írott szöveg egyetlen tömör, sallangmentesen megfogalmazott mondata, vagy benne egy világosan kifejtett gondolat többet elárul, mint száz ékezet formája vagy kacskaringó íve. Ha már megcsapott az ezotéria, megnézem azt is, melyek a Rák csillagjegyhez fűzött leggyakoribb jelzők (július 13-án született), és találok olyanokat, amelyek egy kis képzelőerővel párhuzamba hozhatók a grafológiai elemzés során leírtakkal. Érzékeny, romantikus, intuitív, szeszélyes, sérülékeny, fantáziadús, jó előadó, fontos számára a múlt, de hajlamos levertségre, visszahúzódsra, sőt mogorvaságra is.

Szinte bizonyosra vettem, hogy nem vesznek fel. Kosáry joggal ütközhetett meg Németh László-i, Szekfű-ellenes történelemszemléletemen. Újra előkerült tehát Németh László. Több olyan írása is van, amelyből kiolvasható a Szekfű-kritika. A tudós kultúrpolitikus „labancos” történetírásával szemben, ami a magyar történelemre mint a keresztény-germán kultúrközösségbe való fokozatos beilleszkedés történetére tekintett, Németh a szomszéd népek felé fordulást preferálta. Akkor, 1943-ban, a világháború éveiben nehéz lett volna úgy látni a vitát, hogy mögötte ne merüljön föl kérdésként a német-osztrák-magyar világháborús szövetség eszmei alátámasztásának, illetve elvetésének kérdése. Noha a történelem haladtával az egykori collegista Szekfű Gyula is az antifasiszta tábor felé tendált, a Szekfű-tanítvány Kosáry Domokos mégis „megütközhetett” az általa kopogtatott ifjonc „kurucos” mentalitásán.

Meglepett, mikor Koszorústól levelet kaptam: Szabó Miklós, a Collegium igazgatója válaszolt ajánlólevelére, s abból úgy tűnt, meg voltak velem elégedve. Hamarosan megkaptam erről a hivatalos papírt is. Nem közölték, milyen szakra vettek fel, anélkül is biztos voltam benne, magyar–latinra.

A kollégiumi élet a gólyahéttel kezdődött. Az újságok minden évben megírták, hogy kik azok a diákok, akik abban a kitüntetésben részesültek, a vallás- és közoktatási miniszter beiskolázta őket a Báró Eötvös József Collegiumba, vagyis a fölvettek hatalmas mellénnyel érkeztek a szeptemberi iskolakezdésre. Hogy a mellény szűkebb legyen, hogy a

beképzelt társaság rájöjjön, mit nem tud, pontosabban kiderüljön számukra, hogy semmit sem tudnak, arra való volt a gólyahét.

Meglehetősen nagy megpróbáltatás volt valamennyiünk számára. Itt Kecskeméten volt egy kollégám, Hordós Károly, magyar–olasz szakos, akivel később nagyon jóban voltunk, és akit velem együtt vettek föl a Collegiumba, de ő pesti volt. A gólyahét megpróbáltatásai nyomán, az első hét után lemondott a kollégiumi tagságról, bár képességei szerint föltétlenül megállta volna a helyét. Ilyen nehéz volt a gólyahét. Engem nem is a fizikai megpróbáltatások törtek meg, hanem az, hogy beláttatták vagy elhitették velünk, hogy mi gólyák mennyire műveletlenek vagyunk a kollégistákhoz képest. Például filozófiából Szigeti József, aki akkor ötöd éves volt, a neokantiánus filozófia irányzatairól adott elő a gólyák számára, és nemigen tudtuk fölmérni, hogy amit elmond, abból mit lehet komolyan venni, és mi a tréfa benne. Arra viszont rádöbentett, hogy én például Kant filozófiájáról meglehetősen keveset tudtam, és azt is csak másodkézből, tehát nem Kant olvasása nyomán. „Holnapra olvassák el Carl von Clauswitz A háborúról című művét”, mire valamelyikünk azt mondta, hogy ő nem tud németül: „Nem baj, gólya, ma éjjel megtanul németül, holnap délelőtt elolvassa.” A gólyahét után következett a gólyavizsga, aminek volt egy írásbeli része is. Emlékszem, a másik magyar–latin szakos, akit ebben az évben vettek föl, Tarnai Bandi azt a dolgozati címet kapta, hogy Ismeretlen középkori szerzők elveszett művei. Nem teljesen megoldhatatlan feladat, mert tényleg vannak ilyenek, de mégis elég nehéz egy kezdőnek dolgozatot írnia róla. Én egy latin szöveget kaptam fordításra Vergílius Aeneisének ötödik énekéből. Az ott leírt trójai harci játékokat nemcsak, hogy le kellett fordítanom, hanem a csapatmozdulatokról rajzot is kellett készítenem. A szóbeli részben aztán megjegyezték, remélik, nem akarok vezérkari tiszt lenni, mert a csapatmozdulatok ábrázolása nem egészen megfelelő.

A fenti szöveget is a Kelevéz Ágnes és Ruttkay Zsófia által 2007-ben készített és kiadott interjúkötetből, az *Ahol a maximum volt a minimumból* ollóztam ki. Most, Zsófia kapcsán, egy bekezdés erejéig megszakitom apám történetét. Valamikor a kilencvenes évek elején levelet kaptam egy Hans de Rijck nevű holland matematikustól, aki Bruno Ernst néven képzőművészettel is foglalkozott, azon belül is leginkább az olyan geometriai furcsaságokkal, amelyeknek legismertebb képviselője a szintén holland Maurits Cornelis Escher volt. Ez a Hans (Bruno) barátja és munkatársa volt az ismerősei közt csak Mauknak hívott Eschernek, és bennem valahogy az Escher-féle világlátás örökösét próbálta felfedezni. Escher valamikor a hetvenes évek elején halt meg, de a híre – elsősorban Bruno Ernst publikációi jóvoltából – folyamatosan nőtt. Már régóta leveleztünk, munkákat is cseréltünk, amikor fölhívott telefonon egy magyarul beszélő hölgy, aki elmondta, hogy Amszterdamból érkezett rövid budapesti látogatásra, és Bruno Ernst megbízásából megszeretne ismerkedni velem. Örömmel hívtam el budakeszi lakásunkba a magát szintén matematikusnak mondó illetőt, jólesett Bruno érdeklődése, aki nemcsak őt küldte, hanem általa új könyveket, reprodukciókat, sőt egy olyan Escherrel közösen kifejlesztett vázlatot is, amit a mester már nem tudott befejezni. Tudnék-e kezdeni vele valamit. Tudtam, ebből lett *A kút* című anamorfózisom, amit akkortájt szerénytelenül, sőt hivalkodón Escherrel közös munkánknak aposztrofáltam. De most inkább Zsófiról legyen szó. Már a látogatás vége felé tartottunk, amikor megkértem, diktálná le a nevét, a későbbi kapcsolattartás végett. Ruttkay – betűzte. Ismerős név, mondtam, volt apámnak egy ilyen nevű társa az Eötvös Collegiumban. Kálmánnak hívták. Ő az apám, mondta Zsófi, aki rögtön meg is találta a megfelelő kifejezést meglepő találkozásunkra: *serendipity*. Magyarra csak körülírva és hosszadalmasan lehet lefordítani, valahogy így: értékes dolgok megtalálása ott, ahol egyáltalán nem számít rá az ember. Ha jól emlékszem, még a szó eredetét is elmagyarázta, hogy tudniillik Horace Walpole angol író és művészettörténész alkotta meg egy Serendip szigetén játszódó mese nyomán (az ősi Ceylont hívták így, a mai Srí Lankát). Naná, hogy tudta, hiszen édesapja, Ruttkay Kálmán az ELTE Angol Tanszékének vezetője volt.

Zsófi később holland férjével, Paullal visszaköltözött Magyarországra, sőt egykori iskolám, az időközben Moholy-Nagy Művészeti Egyetemmé átkeresztelt Iparművészeti Főiskola professzora lett. Remélem, nem is bánta meg nagyon, hisz az ötletet én adtam neki.

Az emlékezést apám *Memoárja*, illetve a Zsófi és Kelevéz Ágnes által fölvetett interjú részleteivel keverve fogom folytatni. A következő kérdést is a kecskeméti lakótelepre látogató hölgyek tették föl neki. *Egy pillanatra sem merült föl a gondolat, hogy nem bírja tovább, elmegy, mert túl nagy a pszichikai megterhelés?*

Bennem ez fel sem merülhetett, mert a szüleim falun laktak, adott tény volt, hogy ha nem tudok az Eötvös Collegiumban tanulni, akkor helyette sokkal rosszabb színvonalú kollégiumba kell mennem. Szüleim anyagi helyzete nem engedte volna meg, hogy Pesten lakást béreljek, és úgy járjak egyetemre. A „lehúzások” engem kevésbé érintettek, mert a gimnázium első öt osztályában Kecskeméten, a református kollégium internátusában laktam, és ott a felsőévesek éppúgy lekezelték a kicsiket, mint a Collegiumban, tehát ez számomra nem volt szokatlan.

Nehéz volt az első félév, mert miután Hordós Karcsi lemondott tagságáról, magyar szakosok ketten maradtunk Tarnai Bandival, ami azt jelentette, hogy egyik héten ő tartott kiselőadást Kereszturynál, a másik héten én. A latin sem volt egyszerű. Tomasz Jenőnél, aki az aligazgatónk volt, Horatiust fordítottunk. Szerencsére nála sikerült az első órák valamelyikén bevágódnom. Egyrészt Horatius bármelyik ódáját tudtam skandálni, bár a versformát pontosan megnevezni nem tudtam, de volt fülem ahhoz, hogy a hosszú és a rövid szótagokat megkülönböztessem. Másrészt a legelső órák egyikén olvastuk a III. könyv 30. ódáját, ahol Horatius többek közt arról ír, hogy íme készen áll műve, amíg csak Róma él, amíg a Capitolium lépcsőjén felmegy a pap az oltárhoz, addig immár fennmarad a híre, és ennek kapcsán eszembe jutott, hogy a hetedik gimnáziumban olvastuk Carducci Róma alapításának évfordulóján című ódáját, amelyik erre a versre reflektál. Még olaszul is tudtam idézni, ami nagyon tetszett Tomasz úrnak.

Szüleim halála után valamelyikük fiókjából előkerült egy írógéppel írt, irkafűzessel összekötött, elsárgult füzet. A húgom, Andrea talált rá. A címe *Fordítások*, alatta kék tintával: *Évának, 1951. karácsony, Laci*. Tizenkilenc vers, latin, olasz, német, francia költemények magyarra fordítva. Annyira meghatódtunk a több mint félszázados füzet láttán, hogy pontos másolatot nyomtattunk belőle, reprint kiadást, amelyet szétosztottunk a temetésükre összegyűlt barátok, ismerősök között. A füzetben persze ott volt Carducci *Róma alapításának évfordulóján* című ódája is. A könyvecske utolsó darabja Francis Jammes *Majd ha meghalok...* kezdetű verse volt, ennek utolsó sorát vésettük a kettős sírkő hátoldalára: *„Már nem értünk tovább..., már nem értünk tovább...”*

Hogy magam elé képzelhessem az apám skandalását hallgató Tomasz urat, előveszem a *Ménesi utat*, Szász Imre Collegiumról írt könyvét. *„...az emlékezet úgy odanövesztette Tomasz úr fejére a keménykalapot, hogy nélküle csak olykor látom, ha éppen leveszi, hogy valamelyik gólya fejére koppintson vele súlyos vétkek súlyos megtorlásaként.”* Tomasz úr – minden emlékező így említi (egyébként Jenőnek hívták) – valószínűleg nem a legnevezetesebb tanára volt a Collegiumnak, bár lehet, hogy csak kedvenc kutatási területe, tudniillik az ókori Róma mezőgazdasági szakíróinak munkássága volt túlságosan álmosító, mégis minden diáknak belopta magát a szívébe. Közvetlensége (pajtikámnak szólította és név szerint ismerte az összes diákot), fanyar humora mellett azért is szerették, vagy talán elsősorban azért, mert aligazgatóként ő szervezte meg, hogy tele legyen a hallgatók hasa, ami a háború alatt, majd a 46-os gigainfláció idején egyáltalán nem volt egyszerű feladat, sőt egy korabeli diákrigmus szerint talán nem is mindig volt sikeres: *„Jövel, Tomasz, légy vendégünk, baszd meg, amit adtál nekünk!”*

Egy „dögész”, Kucsman Árpád emlékezését másolom ide, de mástól is idézhetném, mert maga a történet közszájon forgott. *„Döbbenet látta, hogy a mindig éhes dögészek meget-*

ték a macskahúsból készült fasírtot. »Maguk talán még a lóphalloszt is megennék!« »Boldogan válaszoltuk,« csak éppen nem tudunk hozzájutni.« Tomasz úr nem volt rest, kiment a vágóhídra és szerzett egyet az ominózus lótestrészből, és az Eötvös Collegium házvezetőnőjének beadta, hogy ez egy különleges felvágott, amit hirtelen kell kisütni Mikulás-napi előételként. Úgy is lőn. Bekonferálta az ünnepi fogást, majd a kollégista filoszokkal együtt várta a hatást. Mit volt mit tenni, mindenki megevett egy-két szeletet, jó étvágyat mímelve. Be kell vallani, hogy ilyen rágós és ízetlen vacakot azóta se ettem.”

A történet egyébként még annál is pikánsabb, mint első olvasatra tűnik, mert a Collegium szabályzata szerint a Mikulás-napok voltak azok, amikor lányok is betehették lábukat az épületbe. Ekkor zajlottak a híres kabarék, amelyeknek különleges, sőt kihagyhatatlan aktualitást adott, hogy egybeesett az igazgató, Szabó Miklós neve napjával. Az 1943-as kabaréban – nagy megtiszteltetés egy gólyának – apám is fellépett, s ráadásul szereplése igencsak emlékezetesre sikeredett. A dolog előzménye, hogy Hóman Bálint utóda, Szinyei Merse Jenő vallás- és közoktatási miniszter 1943 októberében látogatását tett a Collegiumban. Nagy volt a felhajtás, az újságok is megírták, az egykori collegisták is megjelentek, Eckhardt, Horváth, Gerevich, Szekfű, Kodály. A hatalmas kegytől nem különösebben ájult diákok úgy döntöttek, hogy az eseményt a kabaréban rekonstruálják. A címe: *Miniszter a filoszterben, avagy mire való a buzóla*. Zsófiék könyve így idézi föl a történetet: „A kabaré egyik jelenetében a Szabó Miklóst alakító Orosz László a következő szavakkal kísérte be a minisztert a díszterembe: Itt vannak az elődeim arcképei, ide pedig bölcs előrelátással saját szobromat helyeztem el. Az előadást követően az igazgató a darab valamennyi szereplőjét irodájába hívatta és keményen leszidta őket arcátlanságukért. Az esetet követően az igazgató és a diákság közötti viszony hűvössé vált, hiszen a collegisták az önkény jeleként értelmezték Szabó reakcióját, utóbbi pedig tekintélyének megkérdőjelezését látta a jelenet mögött.” Apám egy kicsit másként emlékezik, nem Szabó Miklóst, hanem a Táthraynak nevezett Mátrai László filozófiatanárt alakította, ami persze nem sokat változtat a lényegen, ha szerepe szerint mégiscsak ő tájékoztatta a minisztert, az igazgató urat az öröklét számára megőrző márványszobor föllállításáról. Megmaradt az esemény plakátja, rajta a színlap, ami őt igazolja, „Táthray, a hadivilág tehetségkutatója szerepében föllép Orosz gója” (sic!).

Szabó Miklós alighanem akkor került a diákság célkeresztjébe, amikor a német Sas-rendet elfogadta. Valószínűleg kényszerből vette át, vagy talán úgy vélte, az egyre liberálisabb hírbe kerülő Collegium megítélésének használhat azzal, ha elfogadja. Büszkélkedni persze nem akart vele. El is sülyesztette valahol, pechjére azonban a diákok megtalálták, és megkezdődött a gúnyos Sas-rend kultusz, amelyben a náci- és nyilasellenes politikai attitűd a diáktrefák fékezhetetlen, Übü-szintű otrombaságával keveredett. Egyszer, igaz, ez már akkor volt, amikor a német megszállást követően alig maradt diák a Collegiumban, valóban adódott rá alkalom, hogy az ellopott és ezerszer meggyalázott Sas-rendnek valami mentőfunkciót adjon az igazgató úr. Ekkor, 1944 májusában jelent meg „Változást a balféle tévelyedett Eötvös Kollégiumban. Az álhumanista szellem fellelővárába is behatol az új világ” címmel az *Egyedül Vagyunk* című szélsőjobboldali folyóirat aláírás nélküli cikke. Szabó a „Pro domo” címmel megjelentetett füzetben próbált védekezni – apám szerint feleslegesen és ügyetlenül – a vádak ellen, azt is fölhozva, lehet-e baloldali és liberális egy intézmény, ha igazgatóját a Német Birodalom vezére a Német Sas-rend I. osztályával tüntette ki. (Alighanem kínosan érintette volna az igazgató urat, ha azt kérték volna, hogy akkor bizonyítékul ugyan mutassa már fel azt a bizonyos Sas-rendet.)

Az első félévi kollokviumok után egyébként úgy tűnt, megenyhült az igazgató, nemcsak szóba állt a renitens gólyával – apámmal –, hanem egy meglepő ajánlattal is megkereste. *Nem tudok-e ruszinul, nem akarok-e oroszul is tanulni, kérdezte Szabó Miklós, úgy gondolva, hogy Beregszászban ragadhatott rám valami. Beregszászon nem laknak ruszinok,*

mondta az interjúban apám, amit a Memoárban azzal egészített ki, *meg kellett volna fogadnom a tanácsát*. 1957-ben, amikor a forradalom szellemi előkészítésének vádjával felelősségre vonták, szereztek egy tanút, aki szerint apám kijelentette, nem fog soha többet oroszul tanítani. Az egyik legkönnyebben cáfolható vádpont volt, hisz nem is tudott oroszul, igaz, később, 1962-ben, amikor ötödikesként megkezdtem idegen nyelvű tanulmányaimat, ami akkor természetesen csakis az orosz lehetett, ő is belevágott, s néhány hónapig, tán egy évig, tán kettőig is, párhuzamosan tanult velem. Hogy meddig jutott, nem tudom felidézni, igaz, a saját tudásom felől is elég bizonytalan vagyok. Akkoriban az orosz bemutatkozásnál az apa nevét is kellett mondanunk. *Kak tyibjá zavut?* Hogy hívnak? Sztjepán Vladiszlavics. Nyolc év tanulás után, mert a főiskolai orosz már inkább visszalépés volt az általános iskola és a gimnázium után, viszonylag jól tudhattam a megszállók nyelvét (azért írom így, mert mindhárom iskolában voltak, akik ezzel a szóval lázítottak az orosz ellen, elfogadhatóan beszélhettem, de oly kevésszer használtam azóta – jószerivel soha –, hogy ma már csak néhány memoritert tudok kifogástalanul. Például a *Tatjana levelét*, vagy a minden órán elhangzó, többnyire kuncogásba fúló jelentést: *Tavaris ucsityelnyica, ja dakladváju vam sto szasztav klassza tricity agyin, nyikto nye atszusztvujet*. A tavaris ucsityelnyicát Olgának hívták, szőke volt, kék szemű, törve és szlávós akcentussal beszélte a magyart, s oly türelmes lélekkel hunyt szemet diákos galádságaink fölött, melybe az orosz nyelv demonstratív nemtanulása és a Lényin elvtárs arcképének rajzolt számárfül is beletartozott, mintha személyesen akarta volna jóvátenni a megszálló hadsereg minden gaztettét. *Proletarii vszeh sztran, szojevinyajtyesz!* Világ proletárjai, egyesüljete! – hirdette a faliújság, s a cím alatt olykor az egyesülés spontán módozatait szemléltető ábrák is megjelentek.

De visszakanyarodok inkább a Memoárhoz, a dögészek kapcsán elejtett fonálhoz. *Elsősorban nyelvszakosokkal, irodalmárokkal, történészekkel volt komolyabb kapcsolatom, persze a Collegiumban dögészeknek nevezett természettudomány szakosokkal is. A modern fizika filozófiai vonatkozásairól azonban többet hallottam gyermekkori barátomtól, földimtől, Antal Jánostól – aki egyetemi éveimmel egy időben volt a Műegyetem hallgatója –, mint a kollégista fizikusoktól. A fővárosban ugyan ritkábban találkoztam vele, annál többet vakációnk idején Csépan. Igen művelt fiatal volt: tájékozott a humaniorákban is, kitűnően orgonált, zongorázott. Számomra ő ellensúlyozta a Collegium gyakran túlzó öntudatát, büszkeségét.*

Antal János vákuumfizikával, kvantum- és szilárdtest-fizikai kutatásokkal, atomelmélettel foglalkozó, nemzetközileg is ismert egyetemi tanár lett. 1988-ban, fiatalon, 61 éves korában halt meg. Apám sokszor emlegette, próbálta ápolni az emlékét, cikket írt róla a Csépai Naplóba, megtalálom egy naplójegyzetét, amelyben bosszúsán említi, nem közölték, nem is válaszoltak rá.

A collegiumi órákra való készülés minden időmet és energiámat kimerítette. Arra ugyan rájöttem, hogy Tarnai, később Simó és Bornyi nem ismeri jobban az irodalmat, mint én, s Horatiust sem értem rosszabbul, mint a többiek, fenyegető rémet jelentettek azonban a félév végi egyetemi kollokviumok, mert azokra készülni nemigen maradt időm. Ortutay, akihez néprajzra jártunk, rám bízta a Collegium néprajzi lemezeinek rendezését, jegyzékbe foglalását, Gianola professzor olaszóráin kiderült, hogy jobban tudok olaszul, mint a velem együtt járó dögészek (Csapáry, Hódi, Králik); s a többi órán is szinten tudtam magamat tartani.

A nagyon kedves olasztanár, Alberto Gianola olasz létére kifejezetten antifasiszta volt, és ezt mindig hangoztatta is, de hát tudta, hogy az Eötvös Collegiumban ezt nyugodtan teheti, mert ott mindenkinek hasonló a meggyőződése. Vajon meddig állnak még Monte Cassino előtt az amerikaiak, és miért nem tudnak Róma felé áttörni, és vajon mi lesz Rómával, ez minden órán állandó téma volt. Gianola március 19-e után eltűnt, nem tudom, mi lett vele, remélem, hogy sikerült neki később visszakerülnie Olaszországba.

Szobatársaim – „családom” tagjai – nem voltak nagyképű gólyanyúzók, Nagy Micu kezdettől igen barátságos és segítőkész volt, legfeljebb tisztántúli – kálvinista – népiességemet sokallotta, s igyekezett mindenekelőtt kedves Babitsának megnyerni. Évfolyamtársaim közül már csak azért is Tarnai Bandi került hozzám legközelebb, mert azonos szakosok voltunk, együtt jártunk be az egyetemre, rendszeresen gyalog, átvágva a Gellért-hegy lejtős déli oldalán. Bandit alaposabbnak, rendszeresebbnek, céltudatosabbnak tartottam magamnál, de talán nem jogtalanul hittem, hogy bennem több a fantázia, a mozgékonyág, a csapongás. Évfolyamtársaim közül legtöbbre, Gyapayt tartottam.

Gyalog a Ménesi úttól fél óra lehet az egyetem, talán annyi sincs. A Ferenc József hídon kellett csak átsétálni, noha a hídon való átkelés – legalábbis utólag, a következmények felől nézve – nem is volt kockázat nélküli vállalkozás. Az említett évfolyamtárs, Gyapay Gábor valahogy egy titkos németellenes szervezetbe csöppent, ahol azzal bízták meg, hogy a Ferenc József híd tervezett felrobbantását megakadályozza. A robbantó központ épp a Collegiumban van, magyarázták neki. Gyapay, aki szintén mindennapos hídjáró volt, látta is az ekrazittal körbetekert pilléreket, de észrevette, hogy a huzalok nem a Collegium irányába futnak. Az is gyanús lett neki, hogy megbízói afelől érdeklődtek, kik a náciellenes collegisták, akiket hasonló feladatokkal lehetne megbízni. Szerencsére nem mondott nevet, rájött, hogy a Gestapo hálójába került, és sikerült is eltűnnie, míg be nem fejeződtek a harcok Budapesten. A Ferenc József hidat az ostrom idején természetesen fölrobbantották, ahogy a többi híd is, kivétel a Margit híd volt, ami már 1944. november 4-én, a harcok megkezdése előtt, ráadásul csúcsporgalmi időben, több száz áldozatot követelve repült a levegőbe. Talán a németek bosszúválasza volt Horthy október 15-i kiugrási kísérletére, de véletlen is lehetett, hiszen sok német műszakis is meghalt, akik föltehetően épp a robbanótölteteket szerelték. November 4-e egyébként a nyilas nemzetvezető, Szálasi Ferenc eskütételének napja volt.

Apám kollégiumi élményeit önkéntelenül saját kollégiumi éveimmel állítom párhuzamba. Nehéz eldönteni, vajon a Szász Imre könyvében majomgecinek nevezett bebőröződő sárgaborsó-főzelék, a rendszerfüggetlen „lehúzások” élménye, vagy a nagyvárosba szakadt pattanásos vidéki fiú önbizalomhiányos helyzete kormányoz-e arra, hogy együtt lássam magunkat. Amikor kollégista lettem, elhangzott a *jót fog az tenni neked* szólam, talán többször is mondta, ami a rendre szoktatást volt hivatva jelenteni. Apám internátusi, majd collegiumi neveltetésének hozománya tényleg olyan rendkívüli pedantéria volt, amit soha, még csak megközelíteni sem voltam képes. Környezetemből legföljebb Marci fiam az, akiben néha fölsejlik valami a nagyapai örökségből. Persze az én kollégiumom, az Iparművészeti Főiskola szép Herman Ottó utcai villája valójában csak laza diákszálló volt. Ha mégis tanultam ott valamit, azt a nagyobbaktól vagy a velem egykorú társaktól lestem el, általános gimnáziumból érkezvén ugyanis sok behoznivalóm volt azokkal szemben, akik művészeti gimnáziumból jöttek. Leginkább a budapesti „kisképzősökkel” szemben éreztem tetemes hátrányt. A szűken vett szakma manuális praktikáiban való lemaradásomért kárpótolt ugyan, hogy néhány elméleti tárgyból, sőt még tán művészettörténetből is jobb voltam az átlagnál, amiatt viszont, hogy sem az iskolában, sem a kollégiumban senkit nem ismertem korábról, valahogy körön kívülinek éreztem magam.

Kollégiumunkban tanárokkal, leszámítva a fakultatív zenetörténeti előadásaival olykor betoppanó Földes Imrét, egyáltalán nem lehetett találkozni, s aki elvétette a kéthetenkénti ágyneműcserét, még a gondnokot sem láthatta. A rózsadombi, és kívülről nézvést roppant elegáns villában, legalábbis a kezdeti időkben, meglehetősen magányos voltam. A hivatalosan hétágyas, de egy-két matraccal mindig megtöltött szobában – az elsősök többnyire ott kezdték – dolgozni nemigen lehetett, olvasgatni se nagyon, a fiú- és a lányépület közti műteremházban is csak később, ha jól emlékszem, másodiktól kaptam saját szobát, ami egy asztalnyi, furnérlappal elkerített kasznit jelentett. Gyakran volt,

hogy este hat után – általában addig tartottak az Iparművészetin az elméleti órák, vagy már ebéd után –, mert azt azért elég gyorsan kitapasztaltam, hogy nem minden előadáson érdemes ott maradni – nem szálltam le az 58-asról a körszállónál, hogy fölkapaszkodjak a Herman Ottó utca felé vivő lépcsőn, hanem bevillamosoztam a városba. Átmentem Pestre, a November 7. térnek hívott Oktogonra, őgyelegni a villansörhaború – „a harmadik napon a legnehezebb, a harmadikon” –, csavarogni a Duna-parton, üldögelni a múzeumkertben, Arany János szobra mögött, és rábukkanni olyan helyszínekre, amelyeket, legalábbis az apámtól hallott név alapján, titokzatosnak hittem. Feneketlen-tó, Lövölde tér, Párizsi udvar. Mindegyik nap új kezdet volt, egyfajta bizonyítás, melynek során magamat éppúgy próbáltam megfejteni, mint magát a várost. Úgy éreztem, számon kell tartanom mindent, ami Pesten történik. Volt, hogy arra riadtam az éjszaka közepén, el kell indulnom, körbe kell villamosoznom a várost az olyankor is közlekedő 4-es, 6-ossal, mert lemaradok valami fontosról, vagy kezdetét sem veszi az a misztérium, ami miatt itt vagyok. Bámultam a befüggönyözött ablakokat a földszintes Óbudán, józsefvárosi házfalak golyólyukába nyomtam az ujjam, próbáltam állni a Rákóczi téri lányokban pillantását, beszöktem páternoszterezni a Vörösmarty téri új üvegpalotába, és beleolvastam a mellettem utazó Esti Hírlapjába a földalattin vagy a metróban. Igen, metróztam is, elégedetten konstatálva, hogy épp Budapestre érkezésemhez időzítették az első szakasz átadását. Jártam a Széchényi Könyvtárban, ami akkoriban még a Nemzeti Múzeumban volt, sőt bátorságomat próbálgatva be-betértem az amerikai nagykövetség könyvtárába is, holott tudtam, mindenki tudta, figyelik, kik osonnak át a Szabadság téri épület kapuján, és olykor elvetődtem a Népköztársaság útjára, a KISZ által szelepként működtetett FIKA, vagyis a Fiatal Művészek Klubja rendezvényeire is. A céltalan vándorlások legtöbbször a Filmmúzeumban fejeződtek be vagy valamelyik körüli moziban. Ez még az a kor volt, amikor nem a popcorn meg a Pepsi miatt járt moziba az ember fia, és rajzfilmeket adtak a híradó meg a nagyfilm között. Apám inkább színházjáró volt, a Memoárban Pirandello IV. Henrikjét említi a Madách Színházban, mint ami nagyon tetszett neki, és A mi kis városunkat Thornton Wildertől a Vígben. Emlékszem otthon egy bonbonos dobozra, tele volt régi színházjeggyel, hátoldalukra írva a darab címe, talán a véleménye is, tetszett-e, nem-e; ki tudja, mi lett azzal a dobozzal. Talán hasonlítani akartam, amikor mozijegyűjtésre adtam a fejem, igaz, hamar fölthagytam vele. Magam is meglepődöm, mennyi filmet föl tudok idézni – jegy nélkül is – kollégista korom első éveiből. A *Szelíd motorosok*, és a *Zabriskie Point*, az *Isten hozta őrnagy úr* és az *Eper és vér*, a *Dilinger halott* és az *Ecce homo Homolka*, a *Ha* és *A könnyűlovasság támadása*, a *22-es csapdája* és a *Feldobott kő*, a *Dodescaden* és a *Fényes szelek*, a *Nyírfaliget* és az *Űrodüsszeia*, *A hullaégető* és az *Éjféli cowboy*, a *Satyricon* és a *Szerelmesfilm*.

Elsős koromban még minden hétvégén hazavonatoztam Kecskemétre, vagy stoppoltam, mert akkoriban autóstoppal ugyanúgy, sőt néha gyorsabban haza lehetett jutni. Másodikosként már csak kéthetente mentem, később ezek a látogatások is megritkultak. Igaz, a lány, aki miatt sűrűbben utaztam volna, leérettségizett, és Szegedre ment továbbtanulni. Azt, hogy apám is meglátogatott volna a kollégiumban, nem tudom felidézni, de hogy meg kellett történnie, arra egy közvetett momentum alapján mégis következtetni tudok. Nagyon közel, az utcánk torkolatában magasodott a Móricz Zsigmond Gimnázium szép, szecessziós épülettömbje. Ez volt a Baár-Madas, mondta, amikor elhaladtunk mellette, a legnagyobb budapesti református leánygimnázium az államosítás előtt. Salakkal felszórt udvarára gyakran jártunk át futballozni, de a történetéről nem sokat tudtam. Áprily, Nemes Nagy, még tán Medgyaszay István neve is szóba került akkor, szóval ha ott jártunk, s beszélgettünk róla, csakis a közeli kollégiumban tett látogatása kapcsán járhattunk ott, s emlegethettük. Az a Baár-Madas menti beszélgetés harmincegynéhány évvel

később jutott eszembe újra, amikor Anna lányom úgy döntött, az egyházhoz visszakerült és egykori nevét is visszacapó iskolában akar tanulni. Neki már, eljátszva a mindentudó apa szerepét, könnyedén adtam tovább a hallottakat.

Akkor volt-e vagy egy másik alkalommal, hogy apámmal együtt ereszkedünk le egy napfényes délutánon a Herman Ottó utca felől a János Kórház felé. Tudok itt egy rövidebb utat, mutattam, s vittem az akkor még nyaktörő utacska felé a Vasas atlétikai pályája mögött. Negyven évvel később Kass Janóról neveztek el a passzázst. Miféle baj vitte kórházba? Valami Kecskeméten megoldhatatlan vizsgálat? A késő nyári, meglepően barátságos időjárásról beszélünk, a lejtős, lépcsőbe forduló ösvény előtt tündöklő kilátásról – a Martinovics-hegy mögött a Sváb-hegy, a János-hegy lejtőit láttuk, ahogy Kútvölgy és Zugliget felé ereszkedtek. A szavak mintha azért jöttek volna oly bőven, hogy ne jusson hely a gondolatoknak, amelyek a kórházhoz kanyarodtak volna. Előhúzta a cigarettáját. Adj nekem is, kértem. Hisz te nem is dohányzol, mondta. Nem, de most mégis. Hogy te kevesebbet szívj. Nem volt nagy dohányos, látszott, hogy körülményesen gyújt rá, nem úgy, mint akik gyerekkoruk óta csinálják. Igaz, én is koca voltam, nem is tudóztem le, többnyire a számban tartogattam a füstöt, mielőtt kifújtam volna. Lehet, hogy csak a karikákért cigarettáztam, abban elég jó voltam. A karikafújásban. Füstszűrős Fecskét szívtunk, azt hiszem. Van úgy, hogy az ember megérzi, sokáig, talán örökre meg fog maradni benne egy kép, máskor meg a fontosabbnak hitt pillanatok kitörlődnek nyomtalanul, hiába is kutatná őket az emlékezet. Kiszámolom, ötven körül ha járhatott. Talán az epekő volt, amiatt járt a Jánosban, de végül nem ott, Szegeden operálta ki belőle Baradnay Gyula.

De pörögjön vissza a naptár, mennyit is, majd harminc évet. 1944. március 19-én hajnalban megkezdődött Magyarország német megszállása. Noha sejtethető volt, a Collegium diákságát mégis váratlanul érte. Nem tudhattak az előző napon, kvázi túszként Hitlerhez rendelt Horthyról, nem tudhattak Szombathelyi Ferenc vezérkari főnöknek az ellenállást megtiltó parancsáról, és nem hallhatták a cinikus német prognózist sem, miszerint az ország megszállása harc nélkül huszonnégy óráig fog tartani, ha harc is lesz, elég tizenkét óra, mert ebben az esetben elmaradnak az üdvözlőbeszédék. A megszállás előtti délután, szombati nap volt, Csajágiék lakásán Pesten tanuló kecskeméti ismerősök jöttek össze, köztük apám is, bridzseltek késő éjszakáig. A hajnalban indított támadás, mivel a Szombathelyi-parancs nem jutott el mindenkihez, néhol helyi összecsapásba torkolt – a budaörsi és a ferihegyi repülőtéren, sőt a Várban is ropogtak a fegyverek –, melyek során meglepő módon több német katona esett el, mint magyar. A megszállók budapesti bevonulásuk után azonnal hajtóvadászatba kezdtek azon politikusok és értelmiségiek után, akik németellenességükről voltak ismertek. Volt már róla szó, hogy ekkor tűnt el Gianola, a kedves olasztanárs is.

Március 19-e után hamarosan szélnek eresztettek bennünket: tudniillik az egyetemi félévet lezárták anélkül, hogy kollokválni kellett volna. Azt hiszem, hogy leginkább azért távolítottak el bennünket a fővárosból, mert az egyetemi ifjúság németellenes volt, és feltehetően kímélni akartak bennünket attól, hogy összeütközzünk velük. Nem hiszem, hogy a németek félttek volna tőlünk, inkább bennünket féltettek, ne kerüljünk velük összetűzésbe.

A lakosság csak a német megszállás után tapasztalta közvetlenül, hogy háborúban van. Most kezdődtek a bombázások, s most telepedett rá az emberekre annak a fenyegető réme, hogy az ország hadszíntérré is válhat. *Az egyetemistákat június 1-jétől munkaszolgálatra hívták be. Ezt én még – sokakkal együtt – megúsztam: igazolást küldtem, hogy a csépai községhez tartozó munkaszolgálatot. Tényleg ott dolgoztam már májusban is. A július 1-jei behívás elől azonban nem lehetett megmenekülni. A Ludovikára vonultunk be, semmiféle igazolást nem fogadtak el. Egy napra még elengedtek az indulás előtt, én Bözsi néniékhez mentem, ott éltem át a június 30-i nagy bombázást.*

Több száz amerikai repülő június 30-án a délelőtti órákban támadt Kaposvárra, illetve Budapestre. A korabeli híradás szerint a magyar és a szövetséges vadászgépek a támadók egy részét a dunántúli légtérben szétszórták és visszatérésre kényszerítették. A többiek a bombákat Nagy-Budapest különböző kerületei fölött szórták szét. Bözsi néniék (nagyanyám nagyobbik húga) a Hegyalja úton laktak. Ez a bombázás nem érintette őket, februárban azonban, már az ostrom alatt, találatot kapott a ház, az óvóhely beszakadt, halálra sújtva Bözsi nénit és a hozzájuk menekült dédapámat, Sütő Józsefet. Az előző részben már írtam, hogy a Farkasréti temetőben nyugszanak, azóta megtaláltam a sírt is (33-5/3/32: Sütő József ny. ref. lelkész és Dr. Kovács Ernőné sz. Sütő Erzsébet), nem volt könnyű rálelnem, igaz, a temetés sem lehetett az, hiszen Budapest ostromának egyik legzajosabb helyszíne maga a temető volt. 1944. december 28. és 1945. február 7. között folyamatosan zajlottak itt a harcok. A sírköveket takarásnak, a sírokat lövészároknak használva, a kriptákban géppuskafészeket berendezve vette föl a harcot egy német lovasezred és egy magyar csendőrszakasz egy szovjet lövészadosztályal és a hozzájuk állt magyar önkéntesekkel. Most, hogy ott jártam, még mindig láttam golyó lyuggatta sírköveket.

Július 1-jén este vagoníroztak be bennünket a Nyugati pályaudvar külső rakodóján. A pesti bölcsészek – egy vagy két marhavagonban – együtt maradtak. Ott volt Nagy Micu is, aki eddig a szombathelyi cipőgyárban lapult. Abban volt nem csekély irónia, hogy hadiparancsnoknak Bán Ervint kiáltották ki. Több napi utazás (Szolnok, Püspökladány, Nagyvárad, Kolozsvár, Dés, Szeretfalva, Déda) után érkeztünk Gyergyószentmiklósról, ott szétosztottak bennünket, a pesti bölcsészeket visszavitték Szalárdtelepre: ez a Kelemen- és a Görgényi-havasok közt van, a Maros folyásának legészakibb szakaszán. Gyönyörű vidék, tulajdonképpen hálás lehetek a sorsnak, hogy megláthattam. Az állomásról úttalan úton kapaszkodtunk fel a Kelemen oldalában lévő táborhelyre. A június elején bevonult pesti bölcsészek már itt voltak, köztük sok ismerős. Sokszögletű deszkabódékban, ún. finn sátrakban laktak, de ezekben nekünk, újaknak már nem jutott hely, minket egy nagy fabarakkban szállásoltak el, emeletes priccseken, elég zsúfoltan. Később, a hónap vége felé a 23-ban születettetek hazaengedték azzal, hogy be kell vonulniuk katonának, ekkor mi is finn sátrakba kerültünk. Hívtak az Eötvös-kollégisták sátrába, én azonban évfolyamtársaimból közben kialakult közösségünkben maradtam, Mohácsy Karcsiékkel.

Erődítéseket készítettünk, árkokat, a kiszedett földet bokrok alá kellett hordanunk, nehogy a repülőök majd meglássák, hol van az árok, amelyet be akartak fedni. Irgalmatlanul nehéz munka volt ásni, csákányozni a sziklás talajt, bár én jószívről csak földhordásból vettem ki a részemet. Nem nagyon hajtottak bennünket, az volt az érzésünk kezdettől, hogy ezt a munkát mindenki fölöslegesnek tartja; annak is bizonyult. Egy tartalékos százados volt a táborparancsnok, mi egymás közt Mackó bácsinak hívtuk. A kar kiküldöttjeként – talán hadnagyi rangban – a nyelvész Mikesy volt ott, őt Don Carillónak emlegettük (Carillo = Kari Ló). Tábori lelkészünk is volt, protestáns részről Dezséry László, a későbbi evangélikus püspök. Ő civilben járt, piros kis sapkával a fején, lenn lakott a faluban a feleségével, s mikor néha föllátogatott, híreket hozott, főként az angol rádió híreit.

Legkényelmetlenebb talán a vízhiány volt. Volt ugyan egy gyéren csörgedező forrás nem messze a tábortól, de az előtt mindig sorba kellett állnunk. Rendesebben tisztálkodni csak hétvégeken tudtunk, mikor volt annyi időnk, hogy lemenjünk fürödni a Marosba. Hideg volt ugyan a vize, de jólesett lubickolni benne.

Rajunkat nemzetközinek neveztük: volt köztünk ruszin, román és szerb fiú is, persze mindnyájan jól tudtak magyarul. Munkáért való „lelkesedésünket” jellemzi nyíltan harsogott indulónk: „Nekünk kedvenc napunk a vasárnap, / És örülünk, ha eső zuhog. / Ha egy mód van rá, kerüld a munkát. / Kerüld a munkát, ha tudod.”

Augusztus közepe táján a mi rajunkat (s talán még kettőt) áthelyezték a Maros túlsó oldalára. Iszonyú nehéz volt a költözés, finn táborunkat – elemeire bontva – a hátunkon kellett átszállítani. Új táborunk különben jobb helyen, civilizáltabb környezetben volt, mint a régi, egy Marosba ömlő

bővizű patak mellett, közel a postához, a kis település központjához. Innen azonban távolabbra kellett munkára járni. Én nem sokáig jártam, beteg lettem, sárgasággal a gyergyószentmiklósi honvédkórházba utaltak.

A kórház egy iskola épületében volt. A budi – amelyre gyakran volt szükségem – az udvar sarkában. Egy jóindulatú fiatal orvost sikerült rábeszelnem, hogy engedjen haza. Megtette, aláírta velem egy nyilatkozatot, hogy ha belehalok a sárgaságba, szüleim nem fogják beperelni a kincstárt.

A román fegyverszünet estéjén indultam haza. A vonaton összetalálkoztam, Gyapayékkal, ő kiügyeskedte, hogy valami tábori színjátszó társulatba kerültem. Hosszú és zsúfolt utazás (Dés, Nagykároly, Érmihályfalva, Debrecen, Szolnok, Kunszentmárton) után kerültem haza. Otthon napok alatt helyreállt az egészségem.

Szeptember közepén már újra „erődítettem”, a lakosságot a Tisza-partra vezényelték ki az ártéri erdőt irtani, hogy a túlsó partról jól át lehessen ide látni, mert majd ott fogják védeni a Tisza vonalát csapataink. Ebben nem hitt senki, de ellenállni sem mert.

Apám a fegyverszünetet várta. Tulajdonképpen helyesen gondolta, hogy a Lakatos-kormányt ennek a megkötésére hozták létre. De éppen mert bízott ebben, a központi utasításokat is teljesítette. Azt is, hogy csomagolja össze a község iratait, s meneküljön. Úgy gondolom, két dologtól félt. Még nincs fegyverszünet, az oroszok ellenséggé jönnék, s őt, mint a község vezetőjét, elvihetik vagy falhoz is állíthatják. De ha ez nem így történik, fennáll az a veszély is, hogy – ha csak átmeneti időre is – visszajönnék a németek, s akkor azok végeznek vele az oroszokkal való együttműködés miatt.

Így hát – bár én elleneztem – október 6-án (vagy 7-én?) nekiindultunk. Szentes felől már hallani lehetett a lövöldözést. Cséparól az értelmiség nagy része menekült, a pap is, az orvos is – apám ezt rosszallta, de mit tehetett ellene. Első nap Dezsőék (Muzslay) borbási tanyájáig jutottunk. Másnap – Kecskeméten át, ott az internátusban, Hámoréknál kaptunk ebédet – Lajosmizsére jutottunk, a katolikus parókián (plébánia) kaptunk szállást. Harmadnap jutottunk fel Pestre, illetve Budára, Pista bácsiékhöz a Tarcali utcába. Onnan hamarosan továbbmentünk Kápolnásnyékre, Pista bácsi ott helyezte el családját, állapotos feleségét s két lányát. Én az út nagy részét kerékpáron tettem meg, apám, anyám, a község ládáit lovaskocsin. Egy csépai parasztember kocsija volt, őt kirendelték erre a szolgálatra, hozta a családját, feleségét és kisfiát is. A község ládáit Lajosmizsén maradtak a község-házán, a kocsi, kocsis és családja Kápolnásnyékre jött, ott Pettenden – kaptak helyet, szerencsésen hazajutottak a hadak múltán, még előbb, mint mi. Én benéztem a Kollégiumba is, kevesen voltak; Szabó Miklóssal a Körtéren találkoztam, szidta a kormány tehetetlenségét.

Október 15-én a Horthy-proklamáció Kápolnásnyéken ért bennünket. Leírhatatlan volt az öröm, még nagyobb az elkeseredés, mikor néhány óra múlva kiderült, hogy nincs vége a háborúnak, felülkerekedtek a németek, hatalomra segítették Szálait. Néhány napra még visszamentem a Kollégiumba. Már kinevezték az új igazgatót, Kolozsváry Bélát. Ő meghívott bennünket a társalgóba, igyekezett meggyőzni jóindulatáról, arról, hogy meg akarja menteni a Collegiumot. (Már nyár elején támadta az Egyedül Vagyunk, Szabó Miklós feleslegesen és ügyetlenül válaszolt Pro domo című füzetében, azt bizonygatva, hogy a Kollégium nem baloldali.) Emlékezetem szerint a legnyitabban nyilasellenes módon az akkor még gólya Brusznay Árpád beszélt, igen jól fölkészült nagydarab sánta fiú (a bátyja katolikus pap). Később hasonló nyíltsággal hangoztatta kommunista-ellenességét is. 1956 után a veszprémi megmozdulásokban való szerepe miatt kivégezték.

Brusznay Árpádra emlékezve a forradalom utáni megtorlás legsötétebb lapjait kell felütni. A veszprémi tanár, noha tanítványai forradalmi csoportot alakítottak, a fegyveres harcban nem engedte őket részt venni, sőt a forradalmi tanács elnökeként több helybéli párttagot és ÁVH-st mentett meg a lincseléstől. A forradalom leverése után a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló fegyveres összeesküvés szervezésével vádolták meg, és életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. Pap János, az egyik általa megmentett pártember azonban kijárta a szerinte „enyhe” ítélet megmásítását. Brusznay megmentése érdekében több ismert magyar értelmiségi is szót emelt a Kádár-kormányzatnál, köztük

egykori kollégisták is, mint Kodály Zoltán, de sikertelenül. Bruszn yait 1958. január 9-én fölakasztották, testét jeltelen sírba temették. Papp elvtárs később komoly karriert csinált, az MSZMP Veszprém Megyei Bizottságának első titkára lett, belügyminiszter, sőt miniszterelnök-helyettes. Az 1989–90-es rendszerváltás során Bruszn yai Árpádot rehabilitálták, és tisztességgel újratemették. Pap a felelősségre vonás elől menekülve 1994-ben lelőtte feleségét, majd föbe lötte magát is.

Hamarosan visszamentem szüleimhez Kápolnásnyékre. Pista bácsi visszavitte családját Budára (a rendőrséget a Szálasi-puccs után otthagya), apám az Ambrózy-kastélyban szerzett egy szobát. Ott éltünk november utolsó napjaiig. Megismerkedtem a szomszéd parókián (plébánia) lakó rokonszenves fiatal katolikus pappal. Sokat beszélgettünk. Olvasgattam is az Ambrózyak könyvtárából, többek közt Gorkijt. (Az előző nyár legnagyobb olvasmányélménye a Karamazov testvérek volt, a munkatáborba hozattam meg.) A munkaszolgálat itt is elért, tankcsapdát ástunk, talán a Velencei-tóra meg a Balatonra támaszkodó tervezett védelmi vonal részeként.

Mikor az oroszok Mohácsnál átkeltek a Dunán, apám úgy döntött, továbbmegyünk. Zámoly lett a következő állomásunk. Ott a nagyon rokonszenves jegyzőcsalád fogadott be, pedig már volt egy lakójuk, egy német őrnagy. Körülbelül három hetet töltöttünk itt. Az őrnaggyal szinte naponta találkoztunk. Jovialis, rokonszenves úr volt, észrevehetően belesömörölt már a háborúba, ellenszenvesebb volt a segédtsíztje, egy fiatal hadnagy. Az – felderítő pilótaként – járt az oroszoktól megszállt országok felett, s azt bizonygatta, hogy a lakosságot gyalogmenetben hajtják keletre. Hittük is, nem is. A jegyző felesége kitűnően beszélt németül, ő tolmácsolta, amit nem értettünk jól. Vajon mi lett velük? Ezen a tájon hullámozott a front. Azt hallottuk, Kápolnásnyékre kerültek, a férjét agyonlőtték. Él-e valahol az asszony (harmincévesnél nem lehetett több akkor) s a két, négy-ötéves kisgyerek? Gyakran eszembe jut az őrnagy is, mindig szeretettel emlegette városát, Chemnitzet. Hazajutott-e Karl-Marx-Stadtba?

Zámoly környékén is ástam az árkot, a Vértes lankáin, a Csákberény-Csákvár országút mellett. Kápolnásnyéken németek, itt ukránok kommandíroztak bennünket, Vlaszov tábornok seregéből. Letört, elkeseredett embereknek látszottak.

Mikor az oroszok Székesfehérvár felé törtek előre, itt is égett már lábunk alatt a talaj. A németek lába alatt is. Átéltünk egy orosz repülőtémadást: a Raták mélyrepülésben géppuskázták a falut, a falak mellé húzódoa vártuk a sorunkat. Az őrnagy hajlandónak mutatkozott, hogy magukkal vigyen. Csomagjainkat feldobálták egy teherautóra, a biciklim azonban nem fért fel. A veszprémi repülőtérrig vittek, onnan magyar honvédségi teherautó Sárvárig. Itt ért bennünket a karácsonyeste. Egy rokonszenves öreg házaspárnál kaptunk szállást. Mindenképpen tovább akartunk jutni, Pornóapátiba, Ődi bácsiékhoz. Apuka valahogy megtudta, hogy Sárváron van a Hangya vezérigazgatója, tőle könyörögte ki, hogy egy nyulakat szállító teherautó vigyen be bennünket Szombathelyre. Ott váratlan szerencse ért bennünket, meglátta apámat (sárga bőrkabátjáról felismerve) egy csépai fiú, Sáros Pista, egy híradós alakulat törzsőrmestere. Mint kiderült, alakulatuk épp Pornóapátin van: fölpakoltak bennünket kocsijukra. Útközben elromlott a benzinadagológjuk, kiültettek az első sárhányóra, és adagoltam az ujjammal a benzint. Azt hiszem, karácsony másnapja volt, mikor megérkeztünk Ődi bácsiékhoz Pornóra.

Az amúgy sem vidám elbeszélés igencsak drámai szakaszánál tartunk. Nem könnyű megszakítani, ráadásul egy, a tragédiához egyáltalán nem passzoló ürüggyel, mégsem tudom megállni, hogy ne tegyem. Hallottam élőszóban, többször is, tanúja voltam, hogy mások is hallgatják, köztük fiam, lányom. Pornó nevét meghallva a bóbiskolók is fölkapták a fejüket. Igen, a haza vérben áll, és hősünk megérkezik Pornóapátiba. Tényleg így hívják, sőt a neve már a 13. században is Pornó volt, az apátit csak az apátság fölépülte után biggyesztették hozzá. Sok éve, amikor Marci fiam megkezdte tanulmányait, a helyes fiatal tanító néni, aki családlátogatáson járt nálunk, így mutatkozott be: korábban Bugyiban tanítottam. Vajon a szülőket látogatni is bugyiban tetszett? – volt nyelvemem

a kérdés, de Dóra szikrát vető pillantása nyomán csak valami csuklásféle maradt belőle. Lehetne itt írni az ausztriai Fucking településről, amely állítólag címfestő generációkat tart el, háromnaponta lopják ugyanis el a határt jelző feliratot, vagy a délnyugat-franciaországi festői kisvárosról, melynek neve Condom, s ahol ugyancsak jól élnek a táblafestők. Magyar keblünknek egyébként dagadni illene Pornóapáti nevének hallatán, hisz a falut a trianoni békeszerződés után Ausztriához csatolták, ám az ott élők népszavazáson döntöttek úgy, mégis inkább Magyarországhoz akarnak tartozni. De vissza Ödi bácsiékhoz: Sütheő Ödönről van szó, nagyanyám kisebbik bátyjáról.

Nem először voltam náluk: 1938 nyarán ott töltöttük a vakáció nagy részét, három vagy négy hetet. Kényelmes nagy házuk volt a kis falu végén, a Pinka-hídon túl. Már csak három ház volt itt: az övök, az állatorvosé meg egy tanítóé. A ház első részében volt a patika, mögötte kis szoba, azonfelül még vagy három. A házhoz hatalmas kert csatlakozott, a vége majdnem az osztrák, akkor – tavasz óta – a német határig ért. Az Anschluss Ödi bácsit kellemetlenül érintette. A szomszédos ausztriai faluból a két-három kilométerre levő Németlövőről (Deutschiitzen) az emberek akadálytalanul átjártak a patikájába, a németek ezt nem engedték meg. A határ azért nem volt mereven lezárva, minthogy volt (egész Európára – Spanyolország és a Szovjetunió kivételével érvényes) útlevelünk (akkortájt ilyet adtak), átlátogattunk mi is Németlövőre. Bejártuk unokatestvéreimmel s a szomszéd állatorvos fiával, Ferivel együtt az állatorvos autóján a szomszédos, körzetébe eső falvakat is. Horvátlövőt, Vaskeresztet, Felsőcsatárt. Jákon Ödi bácsiékkel voltunk: feleségének bátyjai bérelték az apátsági birtokot, ők küldtek értünk kocsit. Kedves, művelt nyugat-dunántúli emberek voltak, örömmel mutogattak, magyaráltak mindent. Nagyon jól éreztem magam közöttük. Pornó is érdekes volt: A Pinka felduzzasztott szakasza afféle kis uszoda volt, oda jártunk fürödni. A patikában nem volt nagy forgalom, Ödi bácsival eljártunk anyarozsot szedni, otthon meg latinból vizsgáztatott. Csak az zavarta az ott töltött időt, hogy útközben a vonaton felejtettem a szemüvegemet, nem tudtam olvasni.

Azért is megállok Pornónál (jó, legközelebb már csak P-t fogok írni), mert egyszerre megváltozik a Memoár atmoszférája. Ami eddig múlt idő volt, hirtelen jelen időbe vált, mintha az elbeszélés egyszerre filmmé változna, az elbeszélő újra, közvetlenül éli át az eseményeket. Ismét ott van P-ban. Az 1944 karácsonya és az 1945. március vége vagy április eleje közti bő három hónap olyan, akárha moziban peregne le.

Télen Pornó akkor is komorabb lett volna, ha nem háborúban, menekültként érkezünk. A falu tele menekülttel, katonával. Ödi bácsi nagyobb fia – hadapródiskolás – valahol Németországban, onnan ír „hazafias” leveleket. Ödi bácsi valami félkatonai tisztséget visel, időnként fölteszi a kabátujjára a nyilaskeresztes karszalagot. A patika afféle hírközpont. Egy magyar alezredes vagy ezredes mondja: nem az a baj, hogy nyugaton elakadt a német offenzíva: az oroszokat képtelenek föltartóztatni. Itt vannak a faluban Págerék, meglátogatják Ödi bácsiékat is. Páger komor és kevély. Velük van Kerecsendi Kis Márton, a Páger-filmek írója. Ő szerény és barátságos, a népi írók rajongója, vele többször is beszélgetek.

Unaloműzésből, meg hogy valamiképp hasznossá tegyem magam a két szombathelyi gimnazistával, Öcsivel meg a szomszéd állatorvos fiával tanuljak. Helyzetem tisztázatlan és fenyegető. A nyilas falragaszok szerint régen katonai szolgálatra kellett volna jelentkeznem. A levéteket el- elviszik munkára, félok, hogy végül Németországba. Az oroszok előrenyomulása egyelőre megállt, lehet, hogy nem hetek, hanem hónapok vannak még hátra. A zavaros helyzetet tisztázandó végül is bevonulok a helyi híradós alakulathoz. Nem tiszta ügy ez sem, de számomra kedvező. Polgári személyi lapom nálam marad: katona is vagyok, nem is. Néhány hétre beköltöztetnek az egyik körletbe, igen tisztességes emberek közé. A rajparancsnok, egy tizedes, igen derék, vallásos fiú: esténként olvassa a Bibliáját, rossz szót sem tőle, sem a többiektől nem hallok. Megtanítanak morézni. Hamarosan visszaköltözhettek Ödi bácsiékhoz, időnként rádiós szolgálatot látok el az iskolában berendezett parancsnokságon. Egyszer sem érkezik hívás, a kapcsolatokat – úgy hiszem – telefonon

tartják. A tisztek nemigen vesznek rólam tudomást. Megismerkedtem azonban az alakulatnál Muraközy Gyuszival, Jobbágy Karcsival, Romhányi Jóskaival, ha jól emlékszem, mindhárman hadapród őrmesterek, s együtt laknak. Gyakran járok hozzájuk, kitűnő honvédségi – rádiójuk van, együtt hallgatjuk a külföldi híreket a nyugati német front összeomlásáról. Romhányi énekkart szervez, ebbe is belépek.

Egy vasárnap meglátogat Nagy Micu, biciklivel jött ki Szombathelyről, már nem tudom, honnan értesült róla, hogy itt vagyok. Ez épp a nagy szombathelyi bombázás napja, félelemmel tele megy vissza délután. Lakásuknak, édesanyjának szerencsére nem történt baja. Március végén megindul a nagy szovjet támadás. Mi legyen, átállunk, tovább megyünk – fontolgatják a katonák egyre nyíltabban. A tisztek a továbbmenetelt választják. Apám tetemes pénzt ad Muraközy Gyusziéknak – kölcsön. Mi maradunk, nem hagyjuk el az országot. Apámék beköltöznek Ődi bácsiéktól a faluba. Én civilbe öltözöm, a katonák nem keresnek. Másnap ott vannak az oroszok.

Azonnal, szinte szemben a nyugat felé tartó oroszokkal indulunk Szombathelyre. Nem tanácsos ebben a soáb faluban maradni, nem tanácsos azért sem, mert engem sokan láthattak katonaruhában, s beáruulhatnak. Az oroszok ránk sem hederítenek. Késő délutánra holtfáradtan érünk Szombathelyre. Csak azt tudtuk magunkkal hozni, amit gyalogmenetben cipelni bírtunk.

Ődi bácsiék sem maradtak Pornón, de hamarosan visszatértek. Ődi bácsi később Körmenten lett beosztott gyógyszerész, az ötvenes évek derekán halt meg, egyszer még meglátogatott bennünket Kecskeméten. Fiai most Szombathelyen élnek, édesanyjuk néhány éve halt meg. Különösen Őcsiékkel (Dönciékkel) tartjuk a jó rokoni kapcsolatot. Fia most végzi az egyetemet történelem-könyvtár szakon, Eötvös-kollégista, a Koll. ifjúsági titkára. Muraközy Gyusziék szovjet fogságba kerültek. Egyikükkel sem találkoztam azóta.

Sajnálom, hogy nem tudtam korábban, hogy apám P-ban találkozott Romhányi Józsefekkel. Romhányit én is ismertem, kezdő rajzfilmsként többször is leültem a Pannónia Filmstúdió büféjébe, hallgatni a „Rímhányót”, aki a társaság központja volt. Nemcsak a magyar filmek szövegeit szállította, a Lúdas Matyit, a Hófehért, a Mézga családot, de ott készültek az általa szinkronizált amerikai sorozatok is, például a Flintstone család. Már csak a lányát hívhatom föl, Ágit, akivel 1984-ben Rómában ismerkedtem meg. Együtt jártuk a várost, vagy ültünk a magyar akadémia tetőteraszán, beszélgettünk, rántott padlizsánt ettünk (Dóra sütötte), Chiantit ittunk, és fogalmunk sem volt, hogy apáink negyven évvel korábban már ismerték egymást, igaz, kevésbé idilli körülmények közt. Megtudom, hogy édesapja valóban orosz fogságba esett, egy Ural mögötti táborba került, ott volt 1947-ig. Átélt ugyan egy tífuszt, de hála humorának, meg annak, hogy énekkart, zenekart szervezett ott is, nem volt nagyon nehéz sorsa. Az oroszok megbecsülték a művészeket.

Szombathelyen egyetlen éjszakát (vagy még egy napot?) töltöttünk. A református templom alagsorában. Gyalog indultunk tovább, aztán egy szovjet teherautó fölvetett bennünket, így jutottunk el Celldömölkre. Onnan már vonat is ment Pápára, Kisbéren át Székesfehérvárra, Fehérvárról Pestre. Nem sokkal Pest előtt szovjet katonák leszedték a vonatról a férfiakat. Apámat öregnek találták, rólam azt hihették, hogy súlyos fejszem van. Ellopta ugyanis valaki a kalapomat, s hogy a hűvös hajnali időben ne fájzon a fejem, egy törülközőbe csavargattam.

Kelenföldön szálltunk le, talán nem is ment tovább a vonat. Hallottunk a főváros borzalmas pusztulásáról, s míg a töltésig nem értünk a mai Bartók Béla úton, azt gondoltuk, túloztak. Onnan kezdve szinte csak romokat láttunk. Pista bácsiékat kerestük a Tarcali utcán, már nem laktak ott a romos házban, a szemközti villából Ernő bácsi látott meg bennünket. Az ő Hegyalja úti lakásukat találat érte, romba dőlt. Bözsi néni azonnal meghalt ott az óvóhelyen, nagyapám még élt néhány napig. Panniék is ott voltak, ők épen maradtak, már visszamentek Csépara, nagymamát is magukkal vitték. Épségben maradtak Pista bácsiék is, harmadik kislányuk, Ilike az ostrom alatt az óvóhelyen született.

Másnap délelőtt elmentem a Kollégiumba. A főfront egyik fele a földszintig beszakadt, az udvar csupa rom, törmelék. Az épület kihalt, senkit sem találtam. A Nyugatiból vonattal sikerült eljűnnünk Kecskemétiig. Az hallottuk, hogy ez a város is romos, de épen találtuk. Lakitelek felé azonban nem ment vonat. Gyalog indultunk neki, útközben felvett egy kocsit, délutánra elértünk a Tiszáig, híd azonban nem volt, komppal (vagy csónakkal?) tudtunk átkelni. A tiszauagi bírónéknál szálltunk meg, itt már béke volt, bőség, nyugalom. Másnap reggel hintóval küldött haza, Csépara. Haza? Egyelőre Panniékhoz. Ez április 10-e körül lehetett.

Mint megtudtuk, korosztályomat itt már besorozták az új honvédségbe. Így már másnap mentem kölcsönkért biciklin Kunszentmártonba pótsorozásra. Be is váltam, behívásunkra azonban nem került sor.

Néhány nap múlva Végh néni házába költöztünk, a kifosztott, tönkretett jegyzőlakás lakhatatlanná vált. Apámat a nemzeti bizottság már igazolási tárgyalása előtt visszahelyezte állásába. A tárgyaláson sem volt más kifogás ellene, csak az, miért menekült el. Azzal a büntetéssel igazolták, hogy néhány évre kizárták az előléptetésből.

En készültem vissza a kollégiumba, az egyetemre. A Csongrádi Gimnázium könyvtárából szereztem latinkönyveket meg Zsirai Finnugor rokonságát, a patikuséktól Fecó könyvei közül Sík Pázmányát (ez máig nálam van), Vereczkey Péter bácsi könyvei közül is elkértem valamit a helyi kommunista pártszervezettől, ők székelték az orvosi lakásban, nekem is akarták ajándékozni, de ragaszkodtam hozzá, hogy csak kölcsön. A mi könyveink nagyobb része előkerült, némelyik erősen megrongálva. Sajnos a legféltettebbek Pornón maradtak, azok közül csak Szerb Antal Magyar irodalomtörténete maradt meg, néhány éve hozta el Dönci Szepezdre.

Arra jól emlékszem én is, amikor Dönci bácsi, a pornóapáti patikus kisebbik fia, valamikor a hetvenes évek közepe táján elhozta Szepezdre a Szerb Antalt. Elő is veszem, mert már az én polcomon áll. Fedele nincs, a belső címlapon megismerem nagyanyám írását: „Lacikának szeretettel: Anyu és Apu – Csépa, 1941. december 25.”

(Folytatjuk)

Takáts József

Három bolond nap

Fazekas Mihály: Lúdas Matyi

Nagyot fordult a világ – vagy legalábbis a szakirodalom – a *Lúdas Matyi*val az elmúlt bő évtizedben. A mű értelmezését Szilágyi Márton kiváló tanulmánya mozdította ki a helyéből;¹ a folyamat Borbély Szilárd extravagáns cikkeivel folytatódott,² és Debreczeni Attila átfogó, az értelmezési fordulat javaslatait mérséklő és megrostáló nagy Fazekas-tanulmányával zárult eddig. Az utóbbi írásmű így foglalja össze a folyamat értelmét: „A Lúdas Matyi Julow Viktor-i értelmezését alapvetően meghatározó képviseleti-osztályharcos megközelítés a 19. századból eredeztethető ‘demokratiai iránymű’ koncepciójának örököse volt. Lebontásukat az újabb szakirodalom már elvégezte: az elemzések átértékelték Matyi és Döbrögi jelentőségét a művön belül, inkább utóbbit állítván a középpontba, Matyi pedig a kiméletlen bosszú végrehajtójaként, deviánsként, sőt, a híres gonosztevők életét elmesélő piteval műfaji hagyományába illesztve jelenítődött meg. A szemléleti fordulat mondhatni nem is lehetne nagyobb...”³ Az átértékelő folyamat tanulmányai elvetették, hogy a *Lúdas Matyi*t, pusztán hexameterai miatt, eposznak tekintsük,⁴ s olyan tanító példázatként láttatták Fazekas művét, amelynek a központi alakja a mű utolsó soraiban „megigazuló” Döbrögi.

Debreczeni Attila következtetése így hangzik: „A Lúdas Matyi példázata tehát, úgy véljük, megalapozottan vonható a legáltalánosabb morálteológiai összefüggések körébe: a jó (atyai) kormányzás felelősségét kimondó közvetlen tanulság általánosabb értelemben a bűn és bűnhődés providenciális sémája szerint érthető, végső soron pedig az életmű egészét meghatározó, teleologikusan elgondolt erkölcs fogalmához rendelődik.”⁵ Mindez bizonyára így van – de talán nem ilyen komoly a helyzet. Az átértékelő folyamat felvillanyozó javaslatai közepette, úgy tűnik, elfelejtődött, hogy a *Lúdas Matyi* komédia is. Semmi újat nem mondok, amikor ezt hangsúlyozom: a régebbi szakirodalomban – amelyet talán túlzottan leánykoltak az újabb elemzések – például Horváth János egyszerre tekintette példázatos és „komikus nembem”

1 Szilágyi Márton: *Kegyelem és erőszak (Fazekas Mihály Lúdas Matyija)*. In: Uő: *Határpontok*. Budapest, Ráció, 2007. 164–182.

2 Borbély Szilárd: *Debre és Döbrö. Jegyzések és említések a Lúdas Matyi olvasásához*. In: Ambrus Judit és mások (szerk.): *Margonauták*. Budapest, reciti, 2009. 180–187.; Uő.: *A Lúdas Matyi és az olvasás paranoiája*. Élet és Irodalom, 2010. február 26. 13.; Uő: *A patriarchális iróniáról. A Lúdas Matyi újraolvasása*. A Vörös Postakocsi, 2012/1–4., 10–14.

3 Debreczeni Attila: *Kiindulópontok és kontextusok Fazekas Mihály életművének értelmezéséhez*. Alföld, 2019/10., 59. Az idézet Julow Viktorra elsősorban Fazekas monográfusaként utal: *Fazekas Mihály*. Budapest, Szépirodalmi, 1982.

4 A leghatározottabb érvelést lásd: Borbély, 2009. 182.

5 Debreczeni, i. m. 64.

írott alkotásnak Fazekas művét.⁶ De ennél is fontosabb, hogy a *Lúdas Matyi* első ismert értelmezése, az 1815-ös kiadás Kerekes Ferenc által írott verses előszava is a mű kiváltotta nevetésre irányítja a figyelmünket, sőt, az 1817-es kiadás elé írt szerzői verses előszó is. Dessewffy József 1816-os Kazinczyhoz írott levelében „egy kis nem rossz bolondság”-nak, „kis tréfaság”-nak nevezte az akkor még ismeretlen szerzőjű művet.⁷ Akkoriban, úgy látszik, még komédiának (vagy komédiának is) nézték Lúdas Matyi és Döbrögi történetét.

Amikor e bekezdésekben komédiáról írok, természetesen nem a drámai műfajra utalok. Úgy használom a kifejezést, mint Northrop Frye teszi *A kritika anatómiája* című művében, „A tavasz műthosza: a komédia” című fejezetben, vígjátékokat, elbeszélő műveket, filmeket (például Chaplin *A diktátorát*) egyként a fogalom alá sorolva. A komédia mindenekelőtt cselekményfajta: „A komédia cselekménye tehát a hős kívánsága elé gördülő akadályokból áll, legyőzésük pedig a komédia megoldásával egyértelmű. Az akadályokat többnyire a szülők támasztják, ezért a komédia nemegyszer a fiú és az apa akarata közötti összeütközés” – írta a kanadai irodalomtudós.⁸ Láthattuk, hogy a Fazekas alkotását tanító példázatnak tekintő újabb értelmezések számára Döbrögi a mű központi szereplője. Ha viszont komédiának véljük, akkor a címszereplő marad a középpontban, hisz ő az, aki legyőzi az elé kerülő akadályokat. Előrebocsátva tanulmányom tézisét: a *Lúdas Matyi* tanító példázat is és komédia is. Mindez egyáltalán nem szokatlan együttállás: Tirso de Molina *A sevillai szédeltől* Beaumarchais *Figaro házasságáig* sok komédiát írtak, amely egyben erkölcsi példázat is.

Lássuk először a főszereplő kérdését! Nem csak a cselekményfajta, de az elbeszélő tartalom, az elbeszélő narratív figyelme és a narráció dinamikája is a címszereplőre irányítja az olvasó tekintetét Fazekas művében. Az egyetlen prózapoétikai elemzés az újabb interpretációk közül, Maráczki Orsolya kis tanulmánya Gérard Genette nevezetes művére utalva így fogalmazott: „Amennyiben Az eltűnt idő nyomában című regény a Marcel író lesz mondat retorikailag kiterjesztett formája, akkor a Lúdas Matyi alapmondata a Matyiból férfi lesz.”⁹ A címszereplőt mutatja központi alaknak a mű részleteinek narratológiai vizsgálata is. Íme egy példa ugyanezen tanulmányból: „Az idézett párbeszédekben [ti. Matyi és Döbrögi párbeszédekben] az elbeszélő mindig csak Matyi viselkedéséhez fűz kommentárokat (»Így szólott nagy nyers nyakason Matyi«). Ennek egyik magyarázata az lehet, hogy míg az úr karaktere kezdettől fogva adott, addig Matyi cselekedeteinek lélektani magyarázatot kell kapniuk... A nemes statikus figurájával szemben Matyi alakja dinamikus, az ő lendülete, változásai viszik tovább a cselekményt.”¹⁰ Döbrögi csak a zárlat utolsó hat sorában válik „főszereplővé”, a cselekmény lezárulta után.¹¹

Az újabb szakirodalomban felmerült kétségekre, hogy Matyinak miért vannak ellentmondásos tulajdonságai (pl. első jelzője a műben a tunya, ám a verések megszervezésében utóbb nagyon is tetterősnek bizonyul), s a zárlat miért nem Matyi további sorsával

6 Horváth János: *Csokonai. Csokonai és költőbarátai, Földi és Fazekas*. In: *Uő: Irodalomtörténeti munkái II*. Budapest, Osiris, 2006. 899., 902.

7 Idézi Julow, i. m. 271.

8 Northrop Frye: *A kritika anatómiája*. Budapest, Helikon, 1998. 140.

9 Maráczki Orsolya: *Olvasta-e Gerard Genette a Lúdas Matyit?* Irodalomtörténeti Közlemények, 2006/1–2, 68. Vö.: Gerard Genette: *Az elbeszélő díszkurzus*. In: Thomka Beáta (szerk.): *Az irodalom elméletei I*. Pécs, Jelenkor – PTE, 1996. 66.

10 Maráczki, i. m. 70. Borbély Szilárd egyik cikkében azt állította, hogy „a pszichológiai motiváció nem tetten érhető a szöveg stratégiai között”. (Borbély, 2009. 184.) Valójában az elbeszélő többször is lélektani magyarázatokkal látja el Matyi viselkedését.

11 A kérdést, hogy a zárlat hat sora kívül áll a cselekményen, Maráczki és Debreczeni tanulmánya is tisztázta: Maráczki, i. m. 71.; Debreczeni, i. m. 60.

ismerteti meg az olvasót, Frye könyvében azt a választ találjuk, hogy a komédiában „a sikeres hős jelleme rendszerint egészen kialakulatlan”, s „igazi élete a darab végével kezdődik”.¹² A tanító példázat érdemes hőse bizonyára valóban nem lehet lusta, engedetlen, makacs, zabolátlan alak – ám a komédia hősök gyakran épp ilyenek. A komédia a gyarlóság ábrázolásának a terepe. Fazekas műve így búcsúzik el címszereplőjétől: „Azzal lóra kapott, s elment dőlőgára örökre.” E mondatot talán úgy kell értenünk, hogy a komédia véget ért, a komikus hős lelép, az elbeszélői figyelem immár nem követi tovább: „Matyi férfi lett”.

A mű zárata is magyarázható a komédiák szokásos szerkezetével. Az uraság megjavulásáról szóló hatsoros zárlat narrátori összegzése a cselekményben előkészítetlen. Döbrögi utolsó megszólalásában, közvetlenül a zárlat előtt, egyáltalán nem mutat megbánást: „A négyelnivaló, megvert háromszor”, mondja Matyira utalva, s az olvasó akár úgy is vélheti, hogy ha elfogathatná, valóban felnégyeltetné. A zárlatban ellenben az elbeszélő arról számol be, hogy Döbrögi utóbb megváltozott: immár nem bánt törvénytelenül ember-társaival, hanem kegyelmesen igazgatta őket. Frye könyvéből is megtudhatjuk, hogy a hihetetlennek tűnő boldog lezárások – „valószínűtlen megtérések, csodálatos átlényegülések, égi közbelépések” – a komédia szabályos megoldásának számítanak. „A boldog végződés nem olyan benyomást kelt bennünk, mintha valószínű lenne – olvashatjuk A kritika anatómiájában –, hanem hogy kívánatos, s hogy csak manipulálással jöhet létre.”¹³ E megállapítás, azt hiszem, többé-kevésbé a *Lúdas Matyi* zárlatára is érvényes.

„Beaumarchais Figaro házassága szándékosan valószínűtlenül fejeződik be, s ezt ironikusan kell értenünk”, írta Eric Bentley, talán helyesen értelmezve a francia komédiát.¹⁴ Nem könnyű megmondani, hogy a *Lúdas Matyi* zárlatát ironikusan kell-e érteni vagy sem. Az újabb szakirodalom nem ironikusan érti, de mintha Kerekes Ferenc 1815-ben még úgy értette volna, amikor verses előljáró beszédében „Döbrögi úrnak / Példátlan példás megjobbúlását” emlegette. Csavaros megfogalmazása, ha jól fordítom le, azt jelenti, hogy az uraság megjobbulása a zárlatban ugyan példamutató, de egyben példátlan eset is: még sosem fordult elő. A zárlat komoly olvasata mellett talán a mű mottója a lehetséges legjobb érv. A latin nyelvű Phaedrus-idézet nem azt a szerepet tölti be a műben, mint a szakirodalomban olykor vélik, azaz nem az állatmese műfaji kódját kínálja fel az olvasónak¹⁵ – a *Lúdas Matyi* nak vajmi kevés köze van az állatmese műfajához. E mottó gyakorlati-politikai intelem, amely kijelöli a mű odaértett olvasóit: az urakat, akiknek okuk van tartani az alávetettektől.

Két magyar fordításban is közlöm a mottó szövegét: „Póroktul óvakodj, bármily fő polczra lépsz, / Mert könnyen áll bosszút a gyors és fogékony ész.” „Szegényektől félj, akármilyen nagy úr vagy is, / Furfangja mindig módot lelhet bosszúra.”¹⁶ A mottó megjelöli az eljövendő cselekmény fő témáját, a bosszút. Bizonyára annak is van jelentősége, hogy latin nyelvű: az urak külön nyelvén íródott, a pórok nem tudhatták elolvasni. Előrebocsátott tanulságnak is tekinthetjük. Szilágyi Márton leszögezte tanulmányában, hogy a *Lúdas Matyi* szerzője „a történet fabuláris szintjét egyértelmű diszkurzív zárlattal” nem látta el (amint például az állatmeséket szokás).¹⁷ Ez igaz; a tanulság, amely akár a történet végén is állhatna, „egyértelmű diszkurzív zárlatként”, mottóként a mű élére került. Így a mottó és a zárlat hat sora példázatos kapocsba fogja magát a művet. Egyetértek Debreczeni Attilával:

12 Frye, i. m. 144.

13 Frye, i. m. 145.

14 Eric Bentley: *A dráma élete*. Pécs, Jelenkor, 1998. 252.

15 Debreczeni Attila például így érti a mottó szerepét: i. m. 60., 61.

16 Az előbbi fordítást Mocsy Antal, az utóbbit Terényi István készítette.

17 Szilágyi, i. m. 176.

„A mottó mellett tehát a mű zárata és a zárlatot előrevetítő kiadói előszó is a példázatként való olvasás stratégiáját kínálja fel az olvasónak.”¹⁸ Noha, mint már említettem, a kiadói előjáró beszéd a komédiaként való befogadásra is felhívja a figyelmet, a példázatosságra tett utalása pedig kétértelmű.

Az újabb szakirodalom általában meglehetősen sommásan intézi el a mű korábbi osztályharcos értelmezéseit, anélkül, hogy feltenné a kérdést, mi tette őket lehetővé a *Lúdas Matyi* szövegében? A válasz részben a komédia szerkezetében rejlik. A „komédia mozgása rendszerint a társadalom egyik fajtájától egy másikba tart”, olvashatjuk Northrop Frye-nál. „A komédia végén kiemelkedő társadalom a maga kontrasztjával egyfajta erkölcsi normát, illetve gyakorlatilag szabad társadalmat képvisel.”¹⁹ Az irodalomtudós általános megállapítása Fazekas művét is megvilágítja: a zárlat hat sora másfajta társadalmi állapotot mutat fel, mint a cselekmény egésze, s e zárlat „erkölcsi normaként”, kontrasztként szolgál a cselekményben foglaltak értékelésekor. Talán úgy is fogalmazhatok, hogy a zárlat az ellentétjét mutatja fel a cselekménybe belefoglalt társadalmi állapotnak – hasonlóan ahhoz, ahogyan a mű szerzői előszava a törvénytisztelő jelen állapot ellentétjeként mutatja fel a cselekményben ábrázolt erőszakos, önkényes múltbeli állapotot. Ahogyan a mottó és a zárlat példázatos kapocsba, a szerzői előszó és a zárlat politikai keretbe foglalja a cselekményt.

A komédiának mint *müthos*znak, cselekményfajtának, háromtagú formája van – olvasuk *A kritika anatómiájában* –, bár az első fázist legtöbbször nem jelenítik meg a művek, csak a másodikat és a harmadikat. „A hős társadalma fellázad a senex (agg) társadalom ellen, és győz. Csakhogy a hős társadalma nem más, mint egy nagy szaturnália: a társadalmi formák fonákja, amely egy olyan aranykort idéz fel, amely a darab tulajdonképpeni cselekménye előtti időhöz tartozik.”²⁰ Nem illik-e ez a leírás a *Lúdas Matyi*ra is? Matyi fellázad Döbrögi társadalma ellen, s lázadása „nagy szaturnáliaként”, fordított világgként valósul meg, ahol a pór veri el az urat, s az úr jár pórul. Második verésére készülve, amikor kölcsönkéri a német doktor ruháit, hogy álruhaként magára öltse, ezt olvashatjuk a szövegben: „*Haad csapjon velek egy fársángot földesuránál.*” Matyi három verése három farsang, három „bolond nap” (hogy a *Figaro házassága* címére utaljak), amikor a feje tetejére áll a világ. S e három karneváli nap, ha megidéz valamiféle aranykort, bizonyára másfélét, mint a szerzői előszó és a zárlat politikai kerete.²¹

„A Figaro félreérthetetlenül osztálykonfliktust ábrázol”, írja Volkmar Braunbehrens Mozart-életrajzában.²² Az ilyesféle kijelentéseket a *Lúdas Matyi* újabb irodalmában általában elkerülik, holott már a mű mottója is társadalmi – persze, nem osztály –, hanem rendi – konfliktusra irányítja a figyelmet. Matyi, miután Döbrögi megcsapatta: „*Elment földetlen földig; s elvitte magával / A bosszúállás lelkének is ördögi mérgét.*” Vajon összefüggésbe hozhatjuk-e a „bosszús Matyi” történetét az utólagos (először 1817-ben megjelent, s a mű szövegébe anakronizmus árán illeszkedő) szerzői betoldással, amely szerint a cselekmény vélhetően a „keresztes ponyva hadak” idején játszódott, azaz – mint Szilágyi megállapította – 1514-ben?²³ A Dózsa-féle felkelést olykor paraszti bosszúként jelenítették meg a 19. század elején írt munkákban. Budai Ézsaiás debreceni professzor történeti művében pél-

18 Debreczeni, i. m. 60-61.

19 Frye, i. m. 139., 144.

20 Frye, i. m. 146.

21 Azt, hogy Döbrögi megverése karneváli jellegű, Borbély Szilárd is megállapította (Borbély, 2012). De meglepő módon ugyanezen cikkében azt is írta, hogy „sem a *Lúdas Matyi* szövege, sem a történet nem hordoz magában könnyed, felszabadult nevetésre, felhőtlen nyelvi humorra okot adó mozzanatot.”

22 Volkmar Braunbehrens: *Mozart. A bécsi évek*. Budapest, Osiris, 2006. 353.

23 Szilágyi, i. m. 181.

dául így: „Mikor erről tanakodtak a Rendek, ... a Királyi Kintstartó Telegdi István felette ellenezte a Bútsú Levél kihirdetetését; azt állítván, hogy annál fogva a parasztok Földes Uraikat elhagyják, és tartozó szolgálataikat nem teljesítetvén, ha azokra kénszerítődnek, a Nemesség ellen támadnak, és azon bosszújokat töltik.”²⁴ Így is történt; magát Telegdit is megölték a pórok.

Arra is lehet kortárs párhuzamot találni, hogy költői szöveg nagyméretű farsangként utal valamely véres társadalmi viszályra. Csokonai Vitéz ekként jellemezte *Az igazság diadalmában* a francia forradalmat: „Maskarásan tölti bolond esztendejét”.²⁵ A *Lúdas Matyi* karneváli jellegét főként nem is az álöltözetek, ruhacserék, a szerepjátszás – a három bolond nap voltaképpen három kis színelőadás – biztosítják, hanem az úr-pór helycsere, a verések („visszapüfölgetések”, „megagyalások”) és az uraság ismétlődő kifosztása.²⁶ Az újabb szakirodalom némely darabja helytelenítően ír Matyi veréseinek kegyetlenségéről és az uraság pénzének elvételéről, s azt feltételezi, hogy részletező leírásukkal az elbeszélő elhatárolódik hőstől, s az olvasó csak kétes alaknak tudja látni a címszereplőt.²⁷ Azt hiszem, e tanulmányok túl komoly alkotásnak néznek egy komédiát, s nem veszik eléggé figyelembe a cselekmény farsangi jellegét. Ha a némafilmben a chaplini csavargó fenékbe rugdalja nagydarab vetélytársát, tortát nyom a képébe, orrba vágja az ajtónyitással, méghozzá ismétlődően, mindezt nézőként nem brutalitásnak tekintjük, s nem pártolunk el miatta a hőstől, hanem nevetünk, mert észleltük, hogy komédiát nézünk.²⁸ Ugyanez a helyzet Matyi ismétlődő veréseivel is.

Noha a *Lúdas Matyit* a Fazekas-életmű egyedi darabjának szokás mondani,²⁹ a mesei alap, a példázat és komikum együttese, a maskarás jelleg, a furfang központi szerepe a cselekményben, a groteszk testábrázolás³⁰ némiképp a rokonává teszi *A magahitt kalmár* című művét. Most az utóbbi vonása miatt idézem föl. E mesében a megtévesztett kereskedő megkéri és megkapja a bíró szépségesnek hitt leánya kezét, s csak ezután szembesül vele, hogyan is néz ki a választottja. Íme a leány leírása: „Egy fő-formán egyik szem félig kidüüllyedve, / A másik golyó nélkül annyira süppedve, / Orr helyét egy fekete tafota pótolja, / Nyúlajak közt orcáját egy-két fog kitolja. / Amely két domb Édené teszi a szűz mejjét, / Éppen a füle tövén nőtt egy azok helyett.” Olyan komikum működik *A magahitt kalmárban*, amelynek a groteszk testleírás is része. Ugyanígy része a *Lúdas Matyi* komikumának a verések és a földesúr szenvedésének a leírása. Nem látom a szövegben az elbeszélő elhatárolódásának

24 Budai Ézsaiás: *Magyar ország históriája a mohácsi veszedelemig*. Debrecen, Csáthy György nyomdája, 1811. I. 310.

25 Csokonai Vitéz Mihály: *Összes Versei*. Budapest, Szépirodalmi, 1967. 568.

26 Karnevál és verés összefüggéséről lásd Mihail Bahtyin klasszikus, vitatott művét: *François Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája*. Budapest, Európa, 1982. 249–256., 334. stb. Aron Gurevics *A középkori népi kultúra* című könyvében bírálta Bahtyin téziseit; könyvénel sokkal élesebben fogalmazott egyik magyarul is megjelent interjújában: *Hogyan írjunk a középkor történetéről?* Budapesti Könyvszemle, 2007/1., 91–92.

27 Borbély, 2009. 184., 186.; Chikány Judit: *Tündéres széphistória és bohózat, avagy mivé lettél, Lúdas Matyi?* In: Csörsz Rumen István (szerk.): *Doromb*. Közköltészeti tanulmányok 4. Budapest, reciti, 2015. 412. A szerző itt azt állítja, hogy a *Lúdas Matyi* mesetípusába tartozó „népmesékben nem kérdőjeleződik meg a bosszúálló figurák pozíciója”, míg Fazekas művében igen.

28 Eric Bentley bohózat és erőszak, illetve komédia és lopás viszonyáról: i.m. 238–239., 244.

29 Bíró Ferenc például így fogalmazott: „A Lúdas Matyi pedig még inkább egyedül áll Fazekas Mihály szövegei között.” Lásd: *A felvilágosodás korának magyar irodalma*. Budapest, Balassi, 1995. 369.

30 Karnevál és groteszk testábrázolás összefüggéséről: Bahtyin, i.m. 390. skk.

a jeleit.³¹ Amikor a „Második levonás” végén leírja, hogy szállítják a kastélyába a megvert urat, így zárja a mondandóját: „nagy volt egyszóval a húhó!” Ez félreérthetetlenül a komédia hangja.

Figyelemre méltónak tartom, hogy nemcsak Kerekes Ferenc verses előljáró beszéde számolt be a mű vidám befogadásáról, de utalt rá az 1817-es kiadás szerzői előszava is („*rajta akárki nevethet*”). Az előszó része a műnek, s egyben határozott értelmezése is. A „négy levonás” *Lúdas Matyija* önmagában másféle mű volna, mint az előszóval is ellátott *Lúdas Matyi*. Mint már írtam róla, az előszó részben a mese politikai keretét végzi el: egykor – a cselekmény idejében – erőszakos, önkényes, zabolátlan uralom alatt élt a nép, amely ezért olykor bosszút állt az urain. Ma – a mű megjelenése idején – már elmúlt a „*vad idő*”, „*szent a törvény; s az igazság / Fennyen hordja fejét, mert van bizodalma Hazánknak / Bölcs fejedelmekben.*” Komolyan vagy ironikusan kell értenünk e kijelentéseket? Horváth János közel száz éve e sorok „*szemforgató gunyorosságát*” emlegette,³² Borbély Szilárd egy évtizede arra hajlott, hogy szerzőjük politikai álláspontját foglalják magukban. Amit Horváth „*az egész mese képmutató komikumáról*” írt, hajlamos vagyok elfogadni, az előszót illetően azonban, azt hiszem, Borbélynak lehet igaza.

A 18. század végén, 19. század elején meglehetősen sok értekező szövegben (versesben és prózaiban) találkozhatunk a (magyar) történelem menetének hasonló struktúrájú leírásával. Íme egy Fazekashoz közeli példa, Budai Ézsaiás már idézett művéből: „...a Magyarok 900 s egynehány esztendők alatt, nem tsak Ásiából kihozott nyelveket, s azzal együtt Nemzeti külömbégeket tartották meg: hanem a régi vadságot, durvaságot, bárdolatlanságot szelidséggel és tsinos erköltsel váltván fel, a pallérozódás grádsánn, melynek eleintenn tsaknem az alsó fogánn állottak, mindenkor feljebb meg feljebb mennek...”³³ Úgy látom, Fazekas előszavának imént felidézett részében a ‘vadságból csinosodásba’ elbeszélés³⁴ limitált, marcona változatával találkozunk: az ‘erőszakosságból törvényességbe’ elbeszéléssémával. 1816 táján sok írástudó politikai képzetét határozta meg ez a mintázat. Ezért vélem úgy, hogy a szerzői előszó első fele talán egyenes, és nem ironikus beszéd. Ha egyáltalán eldönthető ez a kérdés kétszáz évvel a megírás után.

Az előszó felidézett sorai az Első levonásnak azon szakaszát értelmezik újra, amelyekben először esik szó a földesúrról: „*a hatalmas / Döbrögi úr örökös jószágában, ki magáról / Azt tartotta, hogy ott neki a Felség se parancsol; / Amit akart, a’ volt a törvény, s tetszése igazság.*” Csak e passzus figyelmen kívül hagyásával juthatott a mű egyik újabb értelmezése arra a következtetésre, hogy a földesúr jogosan vette el Matyi libáit és jogosan verette meg.³⁵ A szöveg egyértelmű: Döbrögi önkényes hatalmat gyakorolt a jószágán. Az előszó okkal interpretálja a földesúri önkény és a rá válaszoló paraszti bosszú kölcsönösen erőszakos világaként a négy levonásba foglalt történetet. A komikum azonban egyenlőtlenül oszlik el az elbeszélésben a felek között. A földesúr nevetséges alakká válik (mert a hatalmas, ha elpáholják, a komédiában nevetséges), míg Matyi, noha gyarló alak, a komédia hőse. Mint Henri Bergson megjegyezte a nevetésről írott kis könyvében: a néző, „természetes ösztönét” követve, általában a furfangos pártjára áll, mert jobban szeret az átvert emberen nevetni, mint átvert emberré lenni.³⁶

A négy levonásban alig említi az elbeszélő, hogyan fogadták a pórok uruk megverését. A Második levonásban azon jelenet részeként, amikor megtalálják az először véresre vert Döbrögít, ezt olvashatjuk: „*Egyik jobbágy a másíknak kurta gubáját / Megrántá: más a mellette valóra könyökkel / Titkon bökdöse, míg urok óbégatva könyörgött*”. Innentől kezdve tudja az olvasó, hogy a jobbágyok nagyon is figyelik Matyi bosszúját, de hogy mit gondolnak róla, nem derül ki az elbeszélésből. Kerekes előljáró beszédét olvasva viszont az lehet az érzésünk, hogy Marci kanász ott felhangzó röhögése mintha a pórok hiányzó reagálását pótolná. Az előljáró beszéd leírása a mű vidám befogadásáról mintha Matyi három

bolond napját egészítené ki a történetből hiányzó nevetéssel. Megint csak Bergson könyvére hivatkoznék. A nevetés társas jellegének, csoportfüggő voltának szentelt bekezdésében írja, hogy „bármilyen közvetlennek véljük is, a nevetésben mindig ott bujkál valami egyezség, szinte azt mondhatnám: cínkosság más, valóságos vagy képzeletbeli nevetőkkel.”³⁷ Azt hiszem, ez a megállapítás Marci kanász röhögésére is igaz.

A korábbi értelmezések említett leárnnyékolódása azért is hátrányos Fazekas művére nézve, mert az újabbak (beleértve a saját munkámat is) általában többet törődnek – Balassa Péter fogalompárjával szólva – az észjárás, mint a forma kérdéseivel. Horváth János például remek mondatokat írt a szerző hexameteiről, például ezt: „Senki sem írt hexametert oly teketóriátlan egyszerűséggel, oly hihetetlenül természetes, erőltetetlen magyar nyelven, mint ő.” Mélyen egyetértek azzal is, hogy a mű erényei közül a tömörséget és a „kiváló ökonómiát” emelte ki.³⁸ Bíró Ferenc korszakmonográfiájának fejezete a narrációs lassítás és gyorsítás „mesteri érzékéről” írt,³⁹ s valóban, például a Második levonás középrészének a kihagyásos szerkesztése igazi elbeszélői mestermunka. Mit is tehetnék ehhez hozzá? Talán azt hangsúlyoznám, milyen bonyolult forma jött létre a bevezető paratextusoknak a mese elé helyezésével – a példázatos kapocs és a politikai keretelés szerkezeti megoldása jóval összetettebbé tette a *Lúdas Matyit*, mintha csak a négy levonásba foglalt meséből állna.

Úgy látom tehát, hogy a *Lúdas Matyi* tanító példázat is és komédia is. Nemcsak két főszereplő, hanem két „műfaj” küzdelme is zajlik benne. A tanító példázat igyekszik megfékezni, kordában tartani a komédiát; a komédia igyekszik kiszabadulni a példázat keretei közül, talán szerzője szándéka ellenére is. Bizonyára a mű e komoly-komikus kettősségére is utal a szerzői előszó többértelmű medvetáncoltatás-hasonlata:

„...Bátran eleresztem azért én
Döbrögi Mátyássát, mint medvét, mely vadonából
Emberi kézre került, és már gazdája dudáján
Úgy illeg-billeg, hogy rajta akárki nevethet,
Senki fiának nem lévén oka tőle szepegni.”

E ravasz megfogalmazás értelmezését könnyű elvéteni. Én mindenesetre így értem: a valóságos Matyi megjelenésétől (akárcsak egy medvéétől) sokaknak volna oka megrémülni. Az irodalmivá vált Matyi azonban olyan, mint a megszelídített, idomított medve: senkinek nem kell tőle félni. A valóságos pórok bosszúja nagyon is komoly téma. Matyi irodalmi műbe foglalt bosszúja azonban farsangi eset, mint a medvetáncoltatás, amelyen „akárki nevethet”. S így is lett: nemcsak Marci kanász nevetett rajta, hanem a földesúr gróf Dessewffy József is.

37 Uo. 38.

38 Horváth, i. m. 900.

39 Bíró, i. m. 372.

Fogarasi György

Fikció és tanulság: Wordsworth anekdotája a nem-morálisan felfogott hazugságról¹

A tanmesék „morálját” magyarul „erkölcsi tanulságnak” mondják. Amikor tehát elbeszélések morális megítélésének vagy olvasatának lehetőségéről gondolkodunk, bizonyos értelemben arról is gondolkodunk, lehet-e tanulni belőlük. Avagy arról, a tanulság feltétlenül erkölcsi tanulság kell-e hogy legyen. Hogyan viszonyul egymáshoz erkölcs és tanulság? Lehetséges-e nem erkölcsi tanulság vagy tanulság nélküli mese, referencia nélküli fikció? S hogyan gondolkodjunk minderről olyan mesék esetén, amelyek a való világból vétetnek, mégis mutatnak bizonyos hasonlóságot (frappáns tömörségük és persze csattanós, vicces, vagy mondhatjuk: tanulságos voltak miatt) a fiktív tanmesék, a fabulák hagyományával? Vagyis mi a helyzet az anekdotákkal és azok szellemességével mind az angol *wit* (elmeél, sziporkázó bölcsesség), mind a német *Witz* (vicc, poén) értelmében?

William Wordsworth apáknak írt verses anekdotája (*Anecdote for Fathers*) nemcsak azért lehet alkalmas kiindulópont ahhoz, hogy ezekről a kérdésekről gondolkodjunk, mert mint anekdota eleve részesül a fenti bonyodalmakból. Hanem még inkább azért, mert témája éppen ez: hogyan tanulunk, tanulhatunk hétköznapi esetekből, melyek mögött nincsen tanár, nincsen docens, nincs tanítási szándék, sőt olyan esetekből, melyek tanulsága éppen az, hogy fikciók, vagy ahogy maga a vers fogalmaz: „hazugságok”, s ebbéli voltukban paradox módon éppenséggel nem vethetők alá – vagy legalábbis nem egyszerűen, közvetlenül, elhamarkodottan – morális ítéletnek. Mindezt a figyelem, az észlelés, az asszociáció és a nyelv figuratív, pontosabban metonimikus működésének színrevitelével problematizálja a szöveg, miközben azt a kérdést is felveti, hogyan tanítható ez a metonimikus gyakorlat, a fikciógyártás, „a hazudás művészete” – ha tanítható egyáltalán.

Ám mielőtt közelebbről megnéznénk Wordsworth szövegét, érdemes kissé körbetekintnünk. Hiszen korántsem magától értetődő, hogy Wordsworth művéhez forduljunk példáért. Dönthetnénk másként is. Hozhatnánk olyan példákat, amelyek egészen másképp nyitják meg az elbeszélések morális megítélésének problémáját. Idézhetnénk botrányos irodalmi szövegeket, klasszikusokat vagy kevésbé ismerteket, magyar vagy más nyelvűeket, amelyek bizonyos társadalmi normákat, kulturális beidegződéseket, zsigeri reflexeket függesztenek fel vagy tesznek próbára. Olvashatnánk egy kis hazait, mármint Hazai Attilát, néhány részletet mondjuk a *Szilvia szüzessége* című 1995-ös novelláskötetéből, például a *pulóver* vagy a *Tanár úr késésben* című szövegeket, egy-egy velős passzusra koncentrálna, többnyire e szövegek vége felé. Tehetnénk mindezt azzal a magabiztossággal, hogy amit olvasunk, az nem más, mint irodalom, puszta fikció, s ahogy

¹ Ez a tanulmány az *Elbeszélés és morális ítélet* című szegedi konferencián hangzott el előadásként 2018. november 30-án.

a szerzőt nem érheti szó a narrátor vagy a szereplők szólama miatt, úgy az előadón vagy a tanáron sem lehet számon kérni, ha olyan szöveget tárgyal vagy tárgyalat, amelyben ember állattal, tanár diákkal bonyolódik botrányos kontaktusba, nehezen feldolgozható, de annál emlékezetesebb módon. Mit jelentene efféle szövegekről beszélni, efféle szövegeket vinni be órára? Egy ilyen előadói vagy tanári gesztus egyszersmind performatív aktus is volna. Arra készítené, sőt kényszerítené például a *Tanár úr késésben* közös szemináriumi megvitatásában részt vevő hallgatókat, hogy a szöveget saját tapasztalati világukra vonatkoztatva értelmezzék – s ekként, aktualizálva, óhatatlanul az adott szeminárium tanár-diák kapcsolatára is vonatkoztassák –, ezért könnyen elképzelhető, hogy a novella kínálta közös fantáziába való bevonás az aktusra való invitálás gesztusaként értelmeződne, s így a szöveg órára való bevitelének performativitása az oktató kirúgásában teljesedne ki. Akárhogy is, az egyetem intézményének – a szabad kutatás és oktatás modern laboratóriumi terének – egyfajta „stressz-tesztje” volna egy ilyen próbálkozás.

A romantika korában (egész pontosan a korai német romantikusoknál) vetődött fel az a gondolat, hogy az irodalom legyen önálló szövegtér, kísérletezésre szolgáló, hermetikusan elzárt tér, „irodalmi abszolútum” (ahogy *L’Absolu littéraire* című könyvükben Philippe Lacoue-Labarthe és Jean-Luc Nancy nevezték). Legyen intézményesen megszabadítva a közvetlen valóságvonatkozásoktól, elkülönítve, pontosabban „eloldozva” a való világtól, valahogy úgy, mint általában a művészet, avagy mint maga az egyetem, melynek modern koncepciója, az „egyetemi autonómia” gondolata szintén ekkortájt körvonalazódik. Az elkülönült irodalmi szövegtér gondolata a 19. század során rögzülni látszik, s egészen napjainkig az irodalom intézményei gyakran készpénznek is veszik saját stabil önállóságukat. Például irodalmi lapok vagy lapokon belül irodalmi rovatok formájában biztosítják e tér határvonalait, vagy irodalomórakon a szerző és a narrátor axiomatikus megkülönböztetését vasalják be a diákságon. Ám számtalan példát találni arra, hogy az úgynevezett „irodalmi” művek mégiscsak referencializálásnak vannak kitéve, és annak folyománnyaként olykor bírósági vagy erkölcsi ítékezés tárgyává válnak, méghozzá nem csak diktatúrák idején. Ezeket az eseteket túlságosan is gyorsan szokás ostoba, az irodalom lényegi létmódjáról egyszerűen megfelelő reakcióknak tekinteni, s ekként devianciának minősíteni valamifajta értő és körültekintően kritikus interpretáció nevében.

Efféle példaként, naivan referencializáló erkölcsöszként szokás megemlékezni arról az ügyésztől, aki 1857-ben Gustave Flaubert-t vonta törvényszék elé a *Bovaryn*ban (*Madame Bovary*) bemutatott „vidéki erkölcsök” szégyentelensége miatt. Flaubert regénye először folytatásokban jelent meg a *Revue de Paris* lapjain 1856 októbere és decembere között úgy, hogy a szerkesztő – Flaubert felháborodására – már jó előre kihúzott néhány kényes részletet (például a párizsi kocscikázás epizódját). Az 1857. január 31-től február 7-ig tartó perben a szerzőn és a szerkesztőn kívül a nyomdászt is „a közerkölcs, a vallási erkölcs és a jómodor súlyos megsértésének büntetvével [les délits d’outrage à la morale publique et religieuse et aux bonnes mœurs]” vádolta Ernest Pinard ügyész. A per végül – a felkészült védőügyvédnek és a felvilágosult ítélező bírónak köszönhetően – felmentéssel zárult, s így a regény 1857 áprilisában már könyvként is napvilágot láthatott. Bizonyos szempontból azonban ez a bumfordi hivatalnok (az ügyész) jobb olvasója volt Flaubert szövegének, mint a haladőbb gondolkodók közül sokan, akik a szerző védelmére keltek.² Az utóbbiak szólamaiban

2 A könyv megjelenésekor Sainte-Beuve például a mű és a műkritika szuverenitását hangoztatta: „A mű immár a művészet birodalmába tartozik, egyes-egyedül oda, csakis a kritika ítélezhet róla, a kritika pedig teljes függetlenséget élvezhet a róla való beszédben [L’ouvrage appartient désormais à l’art, seulement à l’art, il n’est justiciable que de la critique, et celle-ci peut user de toute son indépendance en parlant]” (CHARLES AUGUSTIN SAINTE-BEUVE, *Causeries du lundi: Madame Bovary par Gustave Flaubert*, Le Moniteur Universel, 1857. május 4., https://flaubert.univ-rouen.fr/etudes/madame_bovary/mb_sai).

általában az hangzott el, hogy Flaubert szentvtelen „realista” narrátora józan távolságot tart saját szenvedélyesen kicsapongó „romantikus” hősnőjétől, s hogy ennek mintájára a szerző és a narrátor közti távolság is adottnak vehető, és egyáltalán, a művészet amúgy sem vehető alá jogi megítélésnek. Az alaposabb narratológiai vizsgálat viszont pontosan arra mutat rá, hogy ez a máig gyakran emlegetett szentvtelenség (*impassibilité*) olykor bizony felfüggesztődik, s átadja helyét az együttérzésnek (*compassion*), a normaszegő karakterrel való képzeletbeli azonosulásra invitálva az olvasót. Mindezt pedig egy sajátos stílus, az ún. szabad függő beszéd (*style indirect libre*) a felelős, amelynek furmányos működését jelentős részben épp Flaubert kapcsán tárta fel a narratológia, nyelvi analízissel támasztva alá a szentvtelenség és a rokonszenv elegyes narrátori attitűdjét vagy olvasói reakcióját, ekként ismerve el a mégoly maradinak tűnő morális ítékezés alapvető relevanciáját. Az „irodalmi abszolútum”, az írók perbe foghatatlansága az egyik legizgalmasabb és legígéretesebb felvetése a romantikának, melyet azonban szigorúan ekként, pusztán felvetésként kell szemlélnünk ma is, hiszen sosem vált tökéletesen stabil, hézagmentesen záródó intézményi alakzattá.

Persze, amikor elbeszélésekről van szó, korántsem bizonyos, hogy irodalmi elbeszélésekre gondolhatunk csupán. Önmagában az „Elbeszélés és morális ítélet” témamegjelölés (a jelen tanulmány apropójául szolgáló konferencia címe) nem beszél sem fikcióról, sem verbalitásról. Legfeljebb burkoltan odaérti ezeket, mintegy evidensnek véve, hogy irodalomtudományi körökben úgymint mindenki egyből „arra” gondol majd. De pusztán a cím alapján akár valós tartalmú és/vagy nonverbális megjelenítések is szóba kerülhetnek. Például hírműsorok videobejátszásai vagy dokumentumfilmek, amelyek kapcsán sokszor merül fel a nézőben, hogy a „narráló” kamerát kézben tartani és vele felvételeket készíteni egy dolog, letenni és beavatkozni az események menetébe pedig egy másik. Valós atrocitások, erőszakos cselekmények filmezése – akár rögzítés, akár élő közvetítés céljából – mindenkor felveti a filmező felelősségét, vagyis annak kérdését, hogy jelenlétüként miért nem interveniál, miközben tudható, hogy a dokumentálás és közvetítés szándéka sokszor maga is épp annak igényéből táplálkozik, hogy beavatkozzunk, csak épp egy távlatosabb, kiterjedtebb módon tegyük ezt, a nyilvánosság biztosításával, feláldozva az adott cselekmény elszenvetőjét a társadalmi tudatosság kiszélesítésének oltárán. (Mindez történhet a legkülönbözőbb területeken: a háborús konfliktusoktól és etnikai tisztogatásoktól a családon belüli erőszakon vagy a testi fenyegetés gyakorlatain át az élőállat-szállításig.) És akkor még nem beszéltünk a kamera pusztán jelenlétének beavatkozó voltáról, arról, hogy figyelő tekintete nemcsak megakaszthatja például az erőszakot, de serkentheti is. S egyáltalán, miért is szorítkoznánk a narratívákra? Hiszen, ha már 1857 volt a példa, abban az évben Baudelaire párizsi pillanatkép-sorozatát, *A romlás virágait* (*Les Fleurs du mal*) éppúgy perbe fogták erkölcsrombolás vádjával, mint Flaubert regényét.

Nem kevésbé igényel figyelmet a másik fogalom: a morális ítéletben meghúzóódó morál. Egyrészt, ahogy az ímént már jeleztem, a kérdés úgy tehető fel: perbe fogható-e az irodalom mint fikció, vagy legalábbis alávethető-e erkölcsi megítélésnek, ha jogi szankciónak nem is? Másrészt: mi a morál jelentése sajátosan irodalmi kontextusban, az írás és olvasás szorosabb összefüggésrendszerében? A bibliai hermeneutikában megkülönböztetett négyféle figurális értelmezés egyikeként a Szentírás morális értelmezése (az allegorikus, anagogikus és analogikus értelmezés mellett) egyfajta fordítási kísérlet, mely a szakrálist

php). Lásd ehhez: YVAN LECLERC, *Flaubert et la littérature en procès au XIXe siècle* (Avec la transcription des pièces d'un dossier inédit relatif au procès de Madame Bovary), *Histoire de la justice* 23, 2013/1, 153–69, valamint GUILLAUME COUSIN, „Mon affaire est une affaire politique”: *la Revue de Paris et le procès de Madame Bovary*, CÉRÉDI (Faculté des Lettres de l'Université de Rouen, Centre d'Études et de Recherche Éditer/Interpréter), 2016, <https://flaubert.univ-rouen.fr/article.php?id=43>.

a profánra fordítva a hétköznapi döntéshozatal kézikönyveként tekint a textusra, és próbálja abból kinyerni a tanulságot, ami a mindennapokban segítségünkre lehet (és aminek hiányát Kafka elbeszélője olyannyira fájlalja *A hasonlatokról* [Von den Gleichnissen] szülő rövid írásában). A tanmesék – s mindenekelőtt az állatmesék – sokrétű hagyományán belül ez az erkölcsi tanulság, amit egyes nyelveken egyszerűen csak „morálnak” neveznek, általában a mese végén kap helyet (Aiszóposztól La Fontaine-en át James Thurberig). De arra is akad példa (mondjuk a *Pancsatantrában*), hogy az egyes meséket követő általános igazság nem az épp elhangzott mese tanulságául szolgál, hanem a következő mese felvezetése, csábító előzetese gyanánt, vagyis annak megelőlegezett leckéjeként jelenik meg, melyet az illető mese mintegy utólagosan lesz hivatott illusztrálni, ezzel készítetve továbbhaladásra a mesefolyam olvasóját. S persze számtalan mese van, melynek „leckéje” teljességgel burkolt marad, így a mesélés althusseri értelemben vett „ideológiai apparátusa” tudattalan mechanizmusként működik közre a nevelés munkájában, a szubjektumok egy következő generációjának előállításában. Hangsúlyosan efféle burkoltság jellemzi William Wordsworthnek a *Lírai balladák* 1798-as első kiadásában megjelent, majd később többször is (1800, 1802, 1845) átdolgozott elbeszélő költeményét, az *Anekdota apáknak* (*Anecdote for Fathers*) című verset.³ A vers a *Heten vagyunk* (*We Are Seven*) mellett egyike annak a két párbeszédese darabnak, melyben a költő alteregója vidéki környezetben egy kisgyermekkel bocsátkozik mindennapi társalgásba. E verseket stiláris és tematikus egyszerűségük miatt több parodista vagy karikaturista (Lewis Carroll, Max Beerbohm, Karinthy Frigyes) tette céltáblává, akik ebben az egyszerűségben már csupán együgyűséget, ostoba felnőtt gügyögést láttak. Mindez különösen amiatt érdekes, mivel a balladák Wordsworth utólagos előszava szerint kifejezetten kritikai indítatásból születtek, s a kritikai gesztust az említett két darab a szereplőként és elbeszélőként is megjelenő felnőtt férfialak ironikus ábrázolásával éri el.

A cím határozott műfajmegjelölést ad az olvasónak. Az anekdota műfaji kódjai alapján csattanós hétköznapi történetet várhatunk, valamilyen jelentéktelennek tűnő esetet, egy „incidenst” (ahogy Wordsworth gyakran nevezi), melyet az elbeszélés és sajátos költői láttatás gesztusa hivatott kiemelni a mindennapok szűrkeségéből. Ahogy a *Lírai balladák* többi, Wordsworth által írt darabjánál, úgy itt is pontosan ez jelenti a kihívást a költészet számára: milyen eszközei vannak arra, hogy kritikai távlatot képezve észrevétesse az olvasóval az észrevétlent, jelentőséget kölcsönözzön valaminek, ami épp megszokott mindennapisága, túlzott közelsége miatt marad látókörön kívül vagy tűnik figyelemre érdemtelennek? A kérdés számára az, milyen lehetősége van elidegeníteni, eltávolítani, s ezzel kritikai reflektálás tárgyává tenni a túlon túl ismerőset.

„A legfőbb cél, amelyet ezekben a versekben magam elé tűztem, az volt, hogy a mindennapi életből vegyem az eseményeket [incidents] és szituációkat, s ezeket mindenütt, amennyire csak lehetséges, az emberek által valóban használt nyelven írjam le és meséljem el; hogy a képzelet sugallta színek segítségével a hétköznapi dolgokat szokatlan fényben állítsam a tudat elé; s mindezekon túl és mindenek fölött, hogy ezen eseményeknek és szituációknak azzal adjak jelentőséget, hogy híven,

3 A verset alapvetően az 1798-as változat szerint idézem majd, az alábbi kiadásból: WILLIAM WORDSWORTH és SAMUEL TAYLOR COLERIDGE, *Lyrical Ballads*, szerk. L. R. BRETT – A. R. JONES, Routledge, London – New York, 2005, 65–67. (A központozást kissé módosítottam.) Az 1800-as és 1802-es változatot ugyanebből a kiadásból veszem a szerkesztői jegyzetek alapján. Az 1845-ös változatot az eredeti kiadásból idézem: *The Poems of William Wordsworth*, Edward Moxon, London, 1845, 60.

de erőltettség nélkül megmutatom bennük természetünk elsődleges törvényeit, legfőképpen azt, hogyan társítjuk az ideákat felindult állapotban."⁴

A wordsworthi költészet feladata – Baudelaire „rongyszedő” poétikáját előrevetítve – az, hogy újrahasznosítsa az értéktelenné váltát, „visszaforgassa” azt, ami hétköznapi megszokottságánál fogva elveszítette hatóerejét és jelentőségét. Wordsworth olvasásakor is relevánsnak tűnik Walter Benjamin meglátása, aki többek közt épp Baudelaire olvasójaként jutott arra a megállapításra, hogy az anekdota a múltat lépteti be a jelenbe, s ezzel lázad a helyreállítás vagy feltárás elvét követő történelmi korszakkonstrukciók uralma ellen.⁵ Wordsworth esetében ez a forradalmi gesztus abban a törekvésben érhető tetten, ahogy az elmondott történetet valamely jelenbeli érdeklődésből fakadóan egy elmélkedési folyamatba illeszti, és egész konkrétan az asszociáció működésének demonstrációjaként, afféle allegorikus elméleti fabulaként találja, anélkül persze, hogy magát a felmutatni kívánt összefüggést, az asszociáció törvényét nyíltan megfogalmazná.

A vers címe emellett a címzettekről is informál. Az elbeszélés apáknak szól, s amint a nyitósorok sejtetik, elbeszélője maga is apa, aki így saját fajtájának címzi szórakozásul, egyszersmind okulásul személyes történetét. Amennyiben a cél a szemléletformálás vagy érzékenyítés, akkor a narratíva – az elbeszélővel való azonosulás lehetőségét felkínálva – a hagyományos apaszerep kritikai átalakítására tesz kísérletet. S teszi mindezt az aposztrófé, a tényleges olvasótól való elfordulás gesztusával, hiszen a címbeli címzés önmagában nem garantálhatja azt, hogy a tényleges olvasók feltétlenül apák volnának.

A nyitókép egy eszményinek tűnő jelenetet vetít elénk: apa és ötéves fia szeretetteljes hangulatban róják megszokott sétájukat egy napsütéses reggelen új otthonuk, a békés Liswyn tanya körül. Ehhez igazodva, a vers könnyed ritmussal és dallamossággal segíti az idilli hangulat megteremtését. Ezt szolgálja a keresztrímelésű balladastrófa itt használt változata, melyben három jambikus tetrameterben íródott sort egy jambikus trimeter követ.

*I have a boy of five years old,
His face is fair and fresh to see;
His limbs are cast in beauty's mould,
And dearly he loves me.*

*One morn we stroll'd on our dry walk,
Our quiet house all full in view,
And held such intermitted talk
As we are wont to do.*

4 WILLIAM WORDSWORTH, *Előszó a Lírai balladák 1802-es kiadásához*, ford. PÉTER ÁGNES – *Angol romantika. Esszék, naplók, levelek*, szerk. PÉTER ÁGNES, Kijárat, Budapest, 2003, 149; vö. *Lyrical Ballads*, 236. Az Előszó első, 1800-as változata még tömörebben fogalmaz: „A legfőbb cél, amelyet ezekben a versekben magam elé tűztem, az volt, hogy érdekessé tegyem a mindennapi életből vett eseményeket oly módon, hogy híven, de erőltettség nélkül megmutatom bennük természetünk elsődleges törvényeit, legfőképpen azt, hogyan társítjuk az ideákat felindult állapotban”, *Lyrical Ballads*, 235–36.

5 „Az anekdoták lázadása. [...] A történelem konstrukciói instrukciókhoz hasonlíthatók, melyek kommandírozzák és bekaszányázzák az igazi életet. Ez ellen lázad az anekdota utcai felkelése. Az anekdota térben elénk tolja a dolgokat, belépteti őket az életünkbe. [...] A dolgok jelenvalóvá tételének igazi módja az, ha őket a saját terünkben (nem pedig magunkat az övékben) jelentjük meg. Erre csak az anekdota képes. Az ekként megjelenített dolgok nem tűnnek semmilyen közvetítő konstrukciót »nagy összefüggésekből«. [...] Nem mi helyezkedünk beléjük: ők lépnek a mi életünkbe” (I^o, 2), lásd: WALTER BENJAMIN, *Das Passagen-Werk*, Suhrkamp, Stuttgart, 1983, 2: 1014–1015.

*My thoughts on former pleasures ran;
I thought of Kilve's delightful shore,
My pleasant home, when spring began,
A long, long year before.*

*A day it was when I could bear
To think, and think, and think again;
With so much happiness to spare,
I could not feel a pain.*

*My boy was by my side, so slim
And graceful in his rustic dress!
And oftentimes I talked to him,
In very idleness.*

*The young lambs ran a pretty race;
The morning sun shone bright and warm;
"Kilve," said I, "was a pleasant place,
And so is Liswyn farm."⁶*

(1–24. sor)

Ugyanakkor, reggeli napsütés ide, hancúrozó bárányok oda, a felhőtlen boldogságnak ebben az idilli képében kezdettől van némi derengés. Rögtön az első versszakban az elbeszélő apa szépnek és üdének látja ugyan fiát, ám a leírásba apró erőszakmozzanat vegyül, ha a szépséget valamiféle „öntőforma” (*mould*) kölcsönzi a gyermeki testnek. Az ötödik strofában ezt a formaadó szerepet a fiúnak gráciát biztosító „falusi öltözet” (*rustic dress*) veszi át. Ezzel párhuzamosan a kölcsönös szeretet és tetszés leírása is aszimmetrikusan megbillen, hiszen az apa fia iránti csodálata egy apját hón szerető fiút csodál, mintha a fiú az apai önszeretet és öntetszelgés puszta kelléke vagy szükséges médiuma volna, foncsorozott üveglap, melyen keresztül a férfi önelégülten magát szemlélheti. Az apa-fiú viszony alapformája a vers legelejétől fogva egyébként is a birtoklás (*I have a boy...*), így a későbbi strofanyitó „gondolataim” (*My thoughts*) és „fiam” (*My boy*) grammatikai hasonlósága többletjelentésre tesz szert, és féltő, hogy apuci fokozódó gondolati elmélyülésével a kissrác puszta eszmévé testetlenedik. Az apa „oldalán” (*by my side*) lévő fiú szinte már az apa tartozéka: még véletlenül sem szaladgál a bárányokhoz hasonlóan, hanem meditáló apjával folytat hol meginduló, hol megszakadó párbeszédet (*intermitted talk*). Azazhogy folytatna, ám ebben sem lehetünk igazán biztosak, hiszen néhány sorral később az elbeszélő azt is kikottyantja, hogy inkább ő beszélt a fiúhoz (*I talked to him*), semmint az őhozzá. Az első pillantásra meghittnek tűnő együttlét így inkább két meglehetősen eltérő érzelmi és gondolati pályán mozgó egyén puszta egymásmellettsége, nem kevés hatalmi összetevővel és látens feszültséggel.

6 „Van egy fiam, öt éves, / arca bájos, üde látvány, / tagjait a szépség formáiba öntötték, / és odaadóan szeret engem. // Egy reggel száraz sétánkat róttuk épp, / csendes házunk ott volt előttünk, / és szakadozott beszélgetést folytattunk, / ahogy szoktuk. // Gondolataim korábbi örömök körül cikáztak; / Kilve gyönyörű partjára gondoltam, / örömteli otthonomra, amikor a tavasz kezdődött, / egy hosszú, hosszú évvel előbb. // Oly nap volt, hogy képes voltam / egyre csak gondolni, és gondolni, és újra gondolni; / annyi örömet találva ebben, / hogy nem éreztem semmi fájdalmat. // Mellettem volt fiam, oly karcsú / és szép a falusi ruhájában! / S gyakorta beszéltem hozzá / teljes téltelenségben. // A barikák csinos versenyt futottak; / a reggeli nap fényesen és melegen sütött; / »Kilve«, mondtam, »kellemes hely volt, / és Liswyn tanya is az.“

Ez a kezdettől derengő széttartás válik fokozatosan érzékelhetővé, amikor az apa „tétlensége” (*idleness*) merengéssé, gondolati elmélyedéssé, a lakhelyek kérdésének már-már katatón, megszállott mérlegelésévé válik (*To think, and think, and think again*). Az előző tanyához fűződő múltbeli örömök (*former pleasures*) felidézése keserédes emlékezeti aktus, amit Wordsworth a vers 1845-ös változatában ambivalens kifejezésekkel nyomatékosít (*fond regrets [...] each trace / Of inward sadness had its charm*). Az apa merengése végül egy eldöntendő kérdésre fut ki: melyik a jobb hely, a korábbi tanya vagy a mostani? Ezt a kérdést pedig a fiúnak kellene megnyugtató módon megválaszolnia. Hogy pontosan mi is volna a megnyugtató válasz, arról nem informál bennünket a gondosan balanszírozott leírás, mely mindkét tanyához nagyjából egyenlő mértékben társítja a pozitív képzeteket. Legfeljebb az a formális feltételezésünk maradhat, hogy amennyiben családfőként az apa meghatározó szerepet játszhatott abban, hogy a család a korábbi helyről (Kilve) a mostanira (Liswyn) költözzön,⁷ akkor pozitív visszajelzésnek nyilván az a válasz minősülne, amelyik a költözést jó döntésnek találná, vagyis amelyik az új hely mellett voksolna. A gondolataiba mélyedt, sőt gondterhelt apa számára tehát mégsem teljesen tét nélküli a kérdés. Talán ebből is fakad, hogy nyomban kétszer is felteszi.

*“My little boy, which like you more,
I said and took him by the arm,
“Our home by Kilve’s delightful shore,
Or here at Liswyn farm?”*

*And tell me, had you rather be,
I said and held him by the arm,
“At Kilve’s smooth shore by the green sea,
Or here at Liswyn farm?”*

*In careless mood he looked at me,
While still I held him by the arm,
And said, “At Kilve I’d rather be
Than here at Liswyn farm.”⁸*

(25–36. sor)

Az új lakhely mellett döntő apa most fiát hozza döntéshelyzetbe, sőt döntéskényszerbe. A kérdés nem kevés testi szigorral is párosul. Az apa megfogja fiát, aki eddig is mellette volt ugyan, de élvezhetett némi szabad mozgást. Most apai pórázra kerül. A szülő hangsúlyosan nem kézen fogja a gyereket, hanem karjánál fogja meg, a viszontfogás és kölcsönösség minden lehetősége nélkül. A fogásnak ez az egyoldalúsága testi dimenziót ad a beszélgetésben kezdettől jelentkező aszimmetriának. A megragadás és fogva tartás fokozódó agressziójára utaló kifejezések (*took him by the arm, held him by the arm, still I held*

7 Wordsworth 1843-as jegyzete szerint a vers Angliában, a Somersset megyei Alfoxdenben született. Kilve egy közeli kislalu neve, Liswyn pedig a Wye folyó egyik éles kanyarulatánál fekvő walesi falura, Llyswenre utal, ahol Wordsworth barátja, John Thelwall alakított ki menedékkül szolgáló lakhelyet akkoriban (BRETT – JONES, *Notes to the Poems = Lyrical Ballads*, 274).

8 „»Kisfiam, melyiket kedveled jobban,« / szoltam és megfogtam a karjánál, / »Kilve gyönyörű partjánál lévő otthonunkat, / vagy az ittenit Liswyn tanyán? // S mondd, hol lennél inkább«, / szoltam és tartottam karjánál fogva, / „Kilve sima fővenyénél a zöld tenger partján, / vagy itt Liswyn tanyán?« // Gondtalanul rám nézett, / miközben tovább tartottam karjánál fogva, / és azt mondta: »Kilve-nél inkább volnék, / mint itt Liswyn tanyán.«

him by the arm) a *Goody Blake és Harry Gill* című ballada konfliktusára is emlékeztethetik az anekdota olvasóját. Ott a portáját féltő Harry Gill támadt a nincstelen Goody Blake-re, aki az ágakból font kerítésből lopott volna magának gyújtósra valót. A ballada kívülálló elbeszélője ott ugyanezekkel a kifejezésekkel írta le azt, ahogy a vagyonos és erős fizikumú férfi üvöltve ráront az alutáplált, elerőtlenedett asszonyra, karon ragadja és meg is ráncigálja. Az apa és fia sétáját bemutató anekdotában nem történik efféle durvaság (üvöltözés vagy rángatás), az apa testi és verbális megnyilvánulásain mégis nyomot hagy az erőszak, így a vers 1845-ös későbbi változatában szereplő ártatlan „kérdeztem” (*I questioned him*) kifejezés sem mentesül attól, hogy erősebb zöngét kapjon, és a kikérdezés vagy vallatás felé tolja el az apa állhatatos faggatózását.

Az apa gondterheltségét a fiú hangsúlyos gondtalansága (*careless mood*) ellenpontozza. Ez az önfeledt állapot a bárányok viselkedésébe vetül ki. Céltalan futkározásuk fikciós játékként jelenik meg, mint valami sport, azaz esztétikumként felfogott verseny (*pretty race*), melyet a későbbi változat a napfény és árnyék közti véletlenszerű oda-vissza mozgásként ír le (*From shade to sunshine [...]* *From sunshine back to shade*). A fiú, akit tehát szintén efféle szertelenségben, a kérdés esetleges mélységeire nem különösebben odafigyelő ábrándos állapotban ábrázol a szöveg, és aki amúgy is csak egy ötéves kölyök, a feltett kérdésre az apa számára enyhén sokkoló választ ad. A két lakhely közül az előző (Kilve) mellett dönt, feltételezhetően romba döntve ezzel az elköltözés utólagos támogatása iránti apai reményeket. Márpedig az apának alighanem nagy szüksége lehet a külső megerősítésre, hiszen – ahogy láthattuk – merengése valamiféle veszteségtapasztalat (talán épp a korábbi tanya elhagyásával kapcsolatos hiányérzet) köré szerveződik.

Nem csoda, hogy a gyerek újabb verbális kényszerbe kerül: apja ezúttal azt kéri tőle, indokolja meg korábbi válaszát. A fiúnak magyarázatképpen most tehát egy kifejtendő kérdésre kell választ produkálnia, ez pedig már korántsem olyan könnyen letudható feladat, mint választani két felkínált opció közül. Először meg is próbál kitérni a válaszadás elől.

*"Now, little Edward, say why so;
My little Edward, tell me why;"
"I cannot tell, I do not know,"
"Why this is strange," said I.*

*„For, here are woods and green-hills warm;
There surely must some reason be
Why you would change sweet Liswyn farm
For Kilve by the green sea.”*

*At this, my boy, so fair and slim,
Hung down his head, nor made reply;
And five times did I say to him,
"Why? Edward, tell me why?"*

*His head he raised, there was in sight –
It caught his eye, he saw it plain –
Upon the house-top, glittering bright,
A broad and gilded vane.*

*Then did the boy his tongue unlock,
And thus to me he made reply;*

*“At Kilve there was no weather-cock,
And that’s the reason why.”⁹*

(37–56. sor)

A kérdésből egyre inkább követelésbe átszűrődő kérdezős szószakadatlan ismétlődése a szövegben. Leszámítva az egyetlen előfordulást, ahol a *why* inkább „hát” vagy „nos” értelemben szerepel (*Why this is strange*), az első változat szerint az apa összesen nem kevesebb mint tizenháromszor szegezi a kérdést a fiának. Wordsworth talán irreálisan magasnak érezte ezt a számot, ezért változtatta meg később a „Miért? Edward, mondd, miért?” (*“Why? Edward, tell me why?”*) sor ötszöri ismétlésére tett utalást háromszorira, összességében kilencre csökkentve így a „miért”-ek számát – ami nem eget rengető különbség, de a törekvés azért észlelhető.

A fokozódó szülői nyomás megteszi hatását, a gyermek magába roskad, lehorgasztja fejét. Ezzel elérkeztünk a kezdeti, látszólag zavartalan idill ellenpontjára. A szöveg 1800-as variánsa a fiú testi elváltozását e ponton a belső morális önmeghasonlítás tüneteként mutatja fel (az apa elbeszélői nézőpontjából legalábbis), amikor arról beszél, hogy a fiú „szégyenében elpirult” (*blushed with shame*). Bár a szégyen pontos okát nem tudjuk meg, saját elégedetlenkedése kínálkozik kézenfekvő magyarázatul. Ekkor, a csüggedtség tetőpontján a szabályos benuulásba sodort fiú hirtelen feltekint, megpillantja a napfényben ragyogó szélkakast, és a nyelvi dermedtségből kiszabadulva, a szájjárat megnyitva (*unlock*) előrukkol a várva várt indoklással. Ha „mindenképp kell hogy legyen valami ok” (*There surely must some reason be*), ahogy az apa korábban követelte, akkor íme, itt van, itt a válasz a miétre (*reason why*): a korábbi tanyán nem volt szélkakas. Csakhogy, miközben az ok feloldást kellene hogy adjon a kérdés keltette feszültségre – észszerű indoklással látva el a korábbi választ, egyszersmind eszes, „okos” (*reasoning*) lényként állítva elének a válaszadót –, a magyarázat a maga szikár kifejtettségében inkább enigmaként áll előttünk, és maga is további magyarázatra szorul. Ilyesmit azonban nem kapunk. A vers egyetlen hátralévő strofája – ahelyett, hogy bármiféle kísérletet tenne a gyermek válaszának értelmezésére és kibontására – nem fejt ki, nem oldja fel a poént, hanem a vicceselés szabályai szerint pusztán sokat sejtetően sugalmazza, hogy nagyon is van min mulatni vagy elgondolkodni. Vagy még inkább azt, hogy van mit tanulni az elmondottakból. Elvégre a lírai balladák líraisága éppen abból fakad, hogy csupán sugalmaznak egy érzelmi-gondolati összefüggést, anélkül, hogy kimondanák. Az *Anekdota apáknak* mintaszerűen hívja fel olvasóit egy efféle burkolt összefüggés kihámozására, valamifajta tanulság leszűrésére. Nem csoda, hogy a tanulás lesz a fő témája a vers zárlatának.

A zárlat újabb aposztrófét hoz, mely a címbe fordulóhoz képest is továbbfordulva, mondhatni, egy aposztrófén belüli aposztróféként jelenik meg. Az elbeszélő elfordul eddigi címzettjeitől, a címben megszólított apáktól (akikhez az aktuális olvasóktól elfordulva címezte szavait), és utolsó mondatával a gyermekhez szól:

*Oh dearest, dearest boy! my heart
For better lore would seldom yearn,*

9 „»Kis Edward, mondd már, miért; / Ki Edwardom, árul el, miért«; / »Nem tudom megmondani, fogalmam sincs«, / »Hát, ez elég furá«, mondtam. // »Hiszen annyi erdő van itt és zöld domb, meleg; / kell hogy legyen valami oka, / miért cserélnéd édes Liswyn tanyát / Kilve-re a zöld tenger partján.« // Erre fiam, oly szép és karcsú, / lehorgasztotta fejét, nem is válaszolt; / és ötször mondtam neki, / »Miért? Edward, mondd, miért?« // Felemelte fejét, látható volt a közelben – / elkapta tekintetét, tisztán látta – / a háztetőn, fényesen ragyogva, / egy széles, aranyozott szélkakas. // Akkor a fiú megnyitotta nyelvét, / és ekként felelt nekem; / »Kilve-nél nem volt szélkakas, / hát ez az ok, hogy miért.«”

Could I but teach the hundredth part
Of what from thee I learn.¹⁰

(57–60. sor)

Az elbeszélő szerint bőven van mit okulni, van mit tanulni az előadott esetből, ám hogy konkrétan mi is volna a tanulság (*lore*), az kifejtetlen marad. Így az olvasóra hárul annak feladata, hogy számba vegye a szóba jöhető lehetőségeket, és különféle literális vagy figurális értelmezésekkel próbálkozzon a szélkakas vonatkozásában. Egy kezdeti, szó szerinti értelmezésben a szélkakas vakító ragyogása kínálkozik magyarázatként, amelyhez szélrohamok idején talán fülsiketítő csikorgás is járul, bár erről e szélcsöndes, napsütéses reggelen érthető okból nem tesz említést a szöveg. A szélkakas zavaróan harsány érzé-
kisége kínálkozik egyetlen lehetséges okként a szöveg literális olvasatában. Több lehetőség merül fel viszont figurális szinten. A szélkakas a gyermeki képzeletben először is a nyomasztó apai jelenlét fallikus jelképévé válhat, mely uralja környezetét, kiemelkedve ágaskodik minden felett, és ellentmondást nem tűrően ad iránymutatást.¹¹ Másodsorban jelképezheti magát a gyermeket is, az apai akaratnak való kiszolgáltatottságában, hiszen ahogy a szélkakas sem dönthet arról, mikor merre irányul vagy fordul, úgy a gyermek mozgása, költözése, életútja is számára beláthatatlan erők vagy döntések eredőjeként adódik, s mint ilyen, szeszélyes szülői akaratnak kitett önkéntelen mozgásként jelenik meg előttünk. Áttételesen így – immár harmadik lehetőségként – a szélkakas általában a kiszámíthatatlanság, az esetlegesség, a sodródás megtestesítője is lehet, melytől a gyermek nyilvánvalóan mentesülni szeretne. Mindezen esetekben – akár az apai önkény, akár a gyermeki szorongatottság, akár az általános esetlegesség figurális megjelenítéseként tekintünk rá – a szélkakas metaforikus hasonlóság által tesz szert jelképi funkcióra, s felemlítése a válaszbán abszolút motiváltnak mondható, amennyiben a fiú – még ha tudattalanul is – a hasonlóság alapján hozza fel végső indokként. Közelebbről szemügyre véve a szöveget azonban úgy tűnik, a válasz pillanatában hangsúlyosan nem a fiú az ágens, hanem a megpillantott tárgy. A szélkakas mintegy rákényszerítette magát a fiúra: „megragadta tekintetét” (*it caught his eye*). Ahhoz persze, hogy ezt a szélkakas megtehesse, először is be kell kerülnie a látómezőbe, *in sight* (itt a korábbi *in view* köszön vissza), ehhez viszont a fiúnak fel kell emelnie a fejét, s vele a tekintetét, melyet azután a napsütésben megvillanó, látványból kiugró szélkakas megragadhat. A szélkakasnak is van tehát egyfajta kezdeti tehetetlensége vagy kiszolgáltatottsága, hiszen abban nem lehet ágens, hogy egyáltalán bekerüljön a látványba. Csak azután léphet akcióba, hogy a fiú látóterébe került. Viszont a fiú fejmozdulata sem irányulhat szándékosan arra, hogy megpillantsa a szélkakast. Így az, hogy a szélkakas a tekintet felemelése nyomán a látómezőbe kerül, szándékolatlan következményként adódik. Mihelyt adott ez a feltétel, a szélkakas átveszi az irányítást. Nem a fiú pillantja meg, hanem az kapja el őt. A fiú válasza tehát már maga is abban a kiszolgáltatottságban születik meg, amelyről az apai akarat kapcsán fentebb szó esett. Így viszont nem tekinthetjük belsőleg motiváltnak, hanem arra kell következtetnünk, hogy a szélkakas megemlézése maga is esetleges, véletlenszerű. A szélkakas mint kép ezért teljességgel üres, nem hordozhat semmilyen metaforikus, lényegi megfelelésen alapuló jelentőséget. Nem metafora, hanem véletlen térbeli érintkezésem alapuló metonímia, még akkor

¹⁰ „Ó, drága, drága fiú! szívem / sosem áhítana jobb leckét, / bárcsak a századát is taníthatnám annak, / amit tőled tanulok.”

¹¹ Ebből az értelmezésből indul ki Don Bialostosky pszichoanalitikus olvasata: DON H. BIALOSTOSKY, *Narrative Irony and the Pleasure Principle in „Anecdote for Fathers” and „We Are Seven”*, *The Journal of English and Germanic Philology* 81.2, 1982/április, 233.

is, ha a metonímiák belső mozgásában – ahogy itt is – a véletlen kapcsolatok előszeretettel alakulnak át ok-okozati viszonyvá. A szélkakas azonban, még mielőtt indokká vált volna, egyszerűen épp ott volt, így kapóra jött, amikor a kutyaszoritóba került fiú megpróbálta kivágni magát nehéz helyzetéből. A fiú, mondhatni, kapva kap az őt elkapón. Ha a lírai balladák megalkotásával Wordsworth szándéka „természetünk elsődleges törvényeinek” bemutatása volt, s leginkább is annak demonstrálása, „hogyan társítjuk az ideákat felindult állapotban”, akkor úgy tűnik, a szöveg ezt a feladatot sajátosan nyelvi aspektusból teljesíti, midőn az asszociáció törvényeit a metonímia retorikájaként jeleníti meg.

A szélkakas merő ürügy, pusztá alibi, s ennyiben radikális fikció.¹² Fikció helyett akár „hazugságról” is beszélhetnénk, hiszen a vers alcíme szerint – merthogy nemcsak címe, de alcíme is van az anekdotának – a történet azt hivatott „megmutatni, miként tanítható a hazudás művészeté” (*showing how the art of lying may be taught*). Egy olyan hazugságról van szó azonban, melynek egy korábbi, másik hazugságot kellene ellepleznie, hiszen a gyermek szertelenségét és a szülői kérdések iránti teljes érdektelenségét figyelembe véve joggal feltételezhetjük, hogy már az első, eldöntendő kérdésre adott felelet sem volt komolyan vehető. A gyermek egyszerűen csak rávágta a választ egy számára lényegtelen vagy eldönthetetlen kérdésre, csak hogy békén hagyják. Könnyen lehet, hogy az első hazugságból – és nem, ahogy esetleg korábban gondoltuk, saját elégedetlenkedéséből – fakadhat a későbbi változat szerinti szégyenérzete.¹³ A második válasz pedig csak újabb hazugsággal tetézi a korábbi hazugságot, és a hazudozás végtelen kapitalizációját nyitja meg, egy olyan adóssághalmozást, mely csak valamifajta apai adósságelengedéssel nullázható – például annak belátása nyomán, hogy épp ő kényszerítette a fiút hazudozásra. Miközben a vers ebbe az irányba tereli az olvasót, ugyanez a belátás teljességgel hiányzik abból a levélből, melyben Wordsworth a versbeli fiúalak alapjául szolgáló valós Edwardról (Basil Montagu fiáról) ír, akinek nevelése pár évig Wordsworthék gondjaira volt bízva. Az illető levélben Wordsworth a gyerek folytonos hazudozása fölött aggodalmaskodik, kifejezve, hogy a fiú „fizikálisan” rendben van, ám „erkölcs szempontjából bőven van ok aggodalomra [*quite well quant au physique, mais pour le moral il-y-a bien à craindre*]”, ugyanis „hazudik, mint egy kis ördög [*lies like a little devil*]”.¹⁴

Az alcím nem egyszerűen hazugságról, hanem a hazudás „művészetéről” (*art*) beszél. A szót Wordsworth később, a vers 1800-as újraközlésekor „gyakorlatra” (*practice*) cserélte. Ha művészetéről van szó tehát, akkor első sorban művészi gyakorlatról, produkciós eljárásról vagy technikáról lehet szó, egyfajta hazugságyárról, a latin *ars*, vagy az annak

12 Wordsworth műve ennyiben Rousseau *Vallomásainak* Marion-epizódját, az ifjú Jean-Jacques alkalmi hazugságát (a cselédlány elleni hamis vádját) idézi. Az epizód és a későbbi önmentő kommentár sokrétű elemzését, a hazugság pillanatnyi fikcióként s ennyiben teljességgel ártatlan kijelentésként való értelmezését lásd: PAUL DE MAN, *Mentegetőzések (Vallomások) = Az olvasás allegóriái. Figurális nyelv Rousseau, Nietzsche, Rilke és Proust műveiben*, ford. Fogarasi György, Magvető, Budapest, 2006, 323–349.

13 Itt vitában állok Bialostoskyval, aki szerint a fiú még nem hazudhatott ezen a ponton, ezért nem lehet oka szégyenkezni (BIALOSTOSKY, *i. m.*, 232).

14 Idézi: BRETT – JONES, *i. m.*, 273. Lásd ehhez még: RODERICK MCGILLIS, „*He Lies Like a Little Devil.*” *Wordsworth's „Anecdote for Fathers,” 1798 to 1845*, *English Studies in Canada* 10.1, 1984/március, 50–61. Ettől alapvetően eltérő, politikai kontextust sejt Wordsworth figurális beszéd iránti érdeklődése mögött John Bugg, aki a felségárulás vagy lázadás megelőzése érdekében a gyülekezést és nyilvános politikai véleménynyilvánítást korlátozó 1795-ös törvények (Treason Act, Seditious Meetings Act) felől magyarázza a jelenetet, és azon keresztül azt, hogy miért foglalkoztatta Wordsworthöt ekkoriban „a megkerülő beszéd »művészetének« felszabadító ereje”, lásd: JOHN BUGG, *Five Long Winters. The Trial of British Romanticism*, Stanford University Press, Stanford, 2014, 160.

fogalmi hátterét képező görög *techné* értelmében. Nem az esztétikum, a modern művészet-eszményben kultivált szépség áll előtérben itt, hanem az az invenciózus, egyszersmind mechanisztikus, s ennyiben technikai alkotófolyamat, amelynek során a fikció előáll. A fikció előállításába a hazugsággal felfogott költészet előállítását is beleérthetjük, de nem úgy, ahogyan Platón vádolta meg hazugsággal a költőket, és nem is úgy, ahogyan Sidney védekezett e támadással szemben. Wordsworth mikronarratívája nagyon is elismeri a költői hazugságot, viszont más értéket tulajdonít neki. A hazugság keletkezési folyamatát a korabeli asszociációelméletek irányából mutatja be, a hazugság – Nietzschét megelőlegező – átértékelésével, egy radikális feloldozással vagy adósságelengedéssel, a nem-morális értelemben felfogott hazugság színrevitelével.

A szöveg 1845-ös átdolgozásakor az alcím helyére mottó kerül, egy idézet Kaiszareiai Euszébiosztól: *Retine vim istam, falsa enim dicam, si coges* („Fogd vissza erőd, mert ha kényszerítesz, hazudok”).¹⁵ A kényszer alatt tett tanúvallomás ambivalenciája, a vallomás igazságának/hamisságának eldönthetlensége nemcsak a többféle motiváció, hanem a teljes motiválatlanság lehetőségét is magában hordozza, de legalábbis egy meta-motivációt, a vallatás kínjától való mihamarabbi megszabadulás elemi indítékát.¹⁶ Érdeemes utalni rá, hogy Wordsworth kritikája burkoltan feltehetőleg Thomas Wedgwood és William Godwin ekkortájt körvonalazott közös pedagógiai tervzetét is érinti, mely a gyermeki asszociációk gondos irányításával és programozásával, előre eltervezett nevelői kérdéseken keresztül próbálta volna biztosítani a gyermeki elme helyes erkölcsi fejlődését.¹⁷ Wordsworthnek komoly fenntartásai voltak e tervzettel szemben, melynek szisztematizálási törekvése az ő nézete szerint végső soron nem kevesebbet, mint a véletlen teljes kiiktatását célozta. Önéletrajzi költeményében, a *Prelude* 1805-ös változatának 5. könyvében (közvetlenül a winanderi fiút megéneklő híres sorok előtt) élcelődik azokon a fennkölt pedagógiai eszményeket hajszoló, mindent előre kiszámítani akaró bölcseken, akik meg akarják szelídíteni „a jövő szertelen káoszát” (*the froward chaos of futurity*), és nagy előrelátásukban „minden véletlent” (*All accidents*) uralni szeretnének:

*These mighty workmen of our later age
Who with a broad highway have overbridged
The froward chaos of futurity,
Tamed to their bidding – they who have the art
To manage books, and things, and make them work
Gently on infant minds as does the sun
Upon a flower – the tutors of our youth,
The guides, the wardens of our faculties
And stewards of our labour, watchful men
And skilful in the usury of time,
Sages, who in their prescience would controul
All accidents, and to the very road
Which they have fashioned would confine us down
Like engines – when will they be taught,*

15 KAISZAREIAI EUSZÉBIOSZ, *Praeparatio Evangelica*, VI, 5, idézi: Brett – Jones, *i. m.*, 273.

16 Ezzel egybehangzik Cynthia Chase értelmezése: „A jelenet azt viszi színre, hogyan válik az igazság utáni kérdés [...] gyakorlatilag hazugságra vagy fikcióra kényszerítéssé.” Lásd: CYNTHIA CHASE, „Anecdote for Fathers”. *The Scene of Interpretation in Freud and Wordsworth = Textual Analysis. Some Readers Reading*, szerk. MARY ANN CAWS, MLA, New York, 1986, 184.

17 CHASE, *i. m.*, 183.

*That in the unreasoning progress of the world
A wiser spirit is at work for us,
A better eye than theirs, most prodigal
Of blessings, and most studious of our good,
Even in what seem our most unfruitful hours?*¹⁸
(Prelude, 1805, 5:370–388. sor)

„Az idő kiszípolozásában” (*the usury of time*) oly ügyes nevelők Wordsworth szerint afféle fegyőrökként saját pedagógiai „gépeikbe”, sőt „kínpadjukra” (*engines*) kényszerítik a fiatalságot, nem vesznek tudomást „a világ okoskodásmentes haladásáról” (*the unreasoning progress of the world*), vagyis arról, hogy az önfeledtségben töltött „terméketlen óráknak” (*unfruitful hours*) nagyon is lehet rejtett hozadékuk. Ugyanakkor míg a *Prelude* iménti passzusa a tanítás feladatát végül egy emberfeletti autoritás, valamifajta „bölcsebb szellem” (*wiser spirit*) gondjaira bízta, addig az anekdotában semmilyen végső biztosíték nem jelenik meg. A jövő kalkulálhatatlansága nem oldódik fel egy transzcendens gondviselő előrelátó kalkulációjában, így a tanulás folyamata radikálisan kiszolgáltatott marad a metonimikus érintkezések esetlegességének.

Egy jóval későbbi, 1826-os levél szerint Wordsworth az anekdotikus verssel arra próbált „rámutatni, milyen káros hatásai vannak, ha meggondolatlan kérdéseket szegezünk gyerekeknek, és arra kényszerítjük őket, hogy állást foglaljanak olyan kérdésekben, melyek vagy érdektelenek számukra, vagy nincs kialakult véleményük róluk”.¹⁹ Amit itt Wordsworth „káros hatásnak” nevez, nem más, mint amire a vers alcíme a hazudás művészetének „megtanításaként” utal. Hogyan is állunk hát a tanítással? A szöveg utolsó versszakka két szinten beszél tanításról, amikor az apa apák felé irányuló tanításának forrásaként a fiúnak apja felé irányuló tanítását említi, amely tanítás önkéntelen aktus az apa szándékolt tanításához képest, és ennyiben inkább tanulás (az apa részéről), semmint tanítás (a fiú részéről). E tanítás tárgya pedig csak egy újabb tanítási jelenet, a hazugság művészi gyakorlatának apai „megtanítása” a gyerek számára, ahol a tanítás pedig inkább erőszakos kikényszerítés, semmint ártalmatlan rávezetés, beláttatás vagy okítás. Amit tehát az apa-narrátor az anekdotán keresztül tanítani szándékozik más apáknak, az nem más, mint amit maga a fiától tanult, ami pedig az, ahogyan ő maga „megtanította” fiát hazudni.²⁰ A tanítás-tanulás eme egymásra rétegződő szintjei a két szereplő szégyenének egymásra rétegződésével is összefüggnek. Amiként a fiú szégyenkezik a kezdeti hazugság miatt, minden bizonnyal úgy szégyelli el magát az apa, amiért fiát hazugságba sodorta. Ez a szégyen pedig átragadhat nemcsak a címbe említett apákra, hanem Wordsworth versének tényleges olvasóira is, akár apák (szülők, férfiak, felnőttek stb.), akár nem. Ahogyan a vers – kettős aposztrófával – előbb tényleges olvasóitól fordul el a címbeli apák felé, majd

18 *The Prelude: 1799, 1805, 1850*, szerk. JONATHAN WORDSWORTH, M. H. ABRAMS és STEPHEN GILL, Norton, New York – London, 1979, 170., 172. („későbbi korunk e hatalmas munkásai, / kik széles országúttal hidalták át / a jövő szertelen káoszát, / parancsukhoz szelídítve; / akiknek megvan a technikájuk / a könyvek és dolgok irányítására, arra, hogyan hassanak velük / finoman a gyermeki elmére, ahogy a nap / a virágra; / fiatalságunk tanítóit, / készségeink vezetőit, / őreit, / munkálkodásunk követőit, / éber férfiak, / az idő kiszípolozásában jártasak, / bölcsék, kik nagy előrelátásukban urálnának / minden véletlent, és az általuk elképzelt / úthoz kötnének le minket, / mint a kínpadok – mikor tanítják már meg nekik, / hogy a világ okoskodástól mentes haladásában / egy bölcsebb szellem munkálkodik értünk, / egy jobb szem, mint az övék, ránk tékozolva / áldásait, és azt figyelve, mi jó nekünk, / még legterméketlenebbnek tűnő óráinkban is?”)

19 Wordsworth levelezését idézi: BRETT – JONES, *i. m.*, 273.

20 Chase megfogalmazásában: „amit a gyerek tanít az apának, az az, hogy az apa hazudni tanít”, CHASE, *i. m.*, 185.

a zárlatban tőlük is továbbfordul a történetbeli fiúhoz, ugyanúgy mozog és vált szintet – csak épp ellentétes irányban: az apától a fiúig, majd vissza, a fiútól az apáig, aztán rajta keresztül az apáig, illetve olvasóig – a tanulás jelenete. Amennyiben pedig a tanulás itt szégyenkezés formáját ölti, annyiban Wordsworth olvasása mindemellett azt is tanítja nekünk, hogy a tanulás óhatatlanul „morálként”, erkölcsi tanulásgként fejt ki hatását a tanulóban, még akkor is, ha ez a tanulás épp a nem-morálisra (például a nem-morálisan felfogott hazugságra) vonatkozik. Wordsworth anekdotája egyszerre demonstrálja az elsietett morális ítélkezés megtévedtségét a fikcióval vagy figurális nyelvvel szemközt, és figyelmeztet arra, hogy e megtévedtség belátása maga is erkölcsi leckeként érkezik el hozzánk. Paradox tanulsága úgy hangzik: ne ítélj gyorsan, olvass figurálisan (is), még-hozzá ne csak „irodalmat”, és inkább az erkölcsi dogmákat szolgáltsd ki az olvasásnak, ahelyett, hogy az olvasottat sorolnád azonnal ebbe vagy abba az erkölcsi rubrikába. Mivel azonban ez a tanulás mint tanulás erkölcsi leckeként tartozik a fikcióhoz, ezért a fikció menthetetlenül visszaíródik a moralitás rendjébe. A morális ítélet ennyiben nemcsak lehetségesnek, de elkerülhetetlennek is mutatkozik, valahányszor tanulunk szövegekből, beszédekből, gesztusokból, helyzetekből, vagy lényegében bármiből, ami a tanulás számára – akár tanár, sőt felsőbb gondviselő hatalom nélkül is – tanításként kínálja magát.

Szébis Bence

Felesleges férfiak

Tóth Krisztina: Fehér farkas

Szegő János, a Magvető szerkesztője panasolta még évekkel ezelőtt egy könyvheti körkérdésben, hogy szépíróink alig írnak vidám könyveket. A legtöbb műből csak a szomorúság süt, elkeseredés áramlik szerteszét. A helyzet azóta se jobb, mintha csak az lehetne szépirodalom, ami nyomasztó, deprimáló, és legalább egyszer úgy érzi az olvasó: minden felesleges. Ritkán üti fel a fejét a humor, pláne az irónia. Amúgy is, ki érti ma már az iróniát?

Nagyon messziről nem akarok, de onnan indítanék, hogy Tóth Krisztina előző kötete, a már címében is kínos *Párducpompa* csak ímmel-ámmal hozta azt a szintet, amit a szerző novelláitól megszokott, elvárna az olvasó. Sokatmondó, hogy csupán egyetlen kivételt tudnék felhozni az ötven (!) elbeszélésből: *A megnyalt embert*, ami a maga szarkasztikus humorával képes bemutatni egy amúgy nagyon is elkeserítő jelenséget: a keserű, szolipszista embert. A többi novella már korántsem ilyen erős és rafinált, jobb híján az elnagyolt szentimentalizmus sín-párján zakatol. Aztán eltelik két év, és megjelenik a *Fehér farkas*, amivel a szerző helyretolja a kizökcent időt.

Most, amikor a kiadók kapkodnak a nagyregények, sőt regényfolyamok után, amikor 500 oldal alatt nem áll meg az író, ha még írónak akar látszani, Tóth Krisztina egy könnyed mozdulattal odalök az asztalra tizenhat novellát röpké 130 oldalon. Mint Wittgenstein a *Tractatust*. De úgy, hogy közben ott van minden, amit épp el akar mesélni, *mégsincs túlírva, túlkombinálva*. Voltaképpen szinte az összes novellában ugyanazt a képletet alkalmazza: vesz egy furcsa, már-már szürreális alaphelyzetet, majd elkezd kibontani, lecsupasztítani, hogy meglássuk a piros cseresznyében a rothadó magot. Mindezt könnyed kézzel, és a kortárs irodalomban manapság oly ritka mesélőkedvvel teszi. Ezeknek a novelláknak ugyanis nemcsak súlyuk van, de történetük is. A *Fehér farkas* finom eleganciával, részvétellel teli humorral mutat be hétköznapi helyzeteket, szomorú, kínos pillanatokot, vagy akár egy egész életet megnyomorító tragédiát. Tóth Krisztina mesélni akar és van is mit mesélnie. Nem általánosít, nem oktat, ahogy rengeteg, mai novellista teszi. Van egy olyan érzésem, hogy a kortárs próza addig-addig közelített a líra felé (ld. még Spiró panaszát, miszerint minden lírikusunk prózát ír), míg valami szörnyű hibriddé nem vált, ami lassan már úgy könyörög, hogy öljük meg, mint az *Alien 4*. Ripley-klónja. Az epikus tartalmat nélkülöző, csupán érzelem- és nyelvalapú prózát művelő többséggel ellentétben Tóth Krisztina régi vágású novellista, ami már azért is érdekes, mert a költészet felől érkezett a prózába, mégis remekül képes különválasztani a kettőt, miközben nem esik a másik végletbe sem. A főként fiatal prózisták által művelt, minden ornamentikától megfosztott szöveg szárazsága is távol áll tőle. Az a prózanyelv ugyanis, míg formailag lázad a szépelgő mondatok ellen, ennél többet nem tud felmutatni, képtelen új perspektívákra, mert valójában nincs mondanivalója. Valószínűleg ezért oly sok manapság a családtörténet: a fiatal nemzedék

abból dolgozik, amit tapasztal, ami körülveszi. Nem mozdul ki az a való életbe, nincs „terepmunka”: nem él, hanem csak alkot. Ugyan Tóth Krisztinánál is megjelenik a család, ám ő elsősorban az életből, jelenünkből merít. Számára fontos a „mit, hogyan és miért mesélek el” szentháromsága.

A *Fehér farkas* központi témája a férfi. A szerető, a férj, az apa, a nagypapa, vagy éppen mindezek hiánya. És persze a nő, aki elsősorban elszenvetője az eseményeknek. Egy síró nővel indul a kötet, akit nem tudjuk, milyen bántódás ért, az elbeszélő is csak találgat. Aztán a *többi novellában is jócskán akad bántódás*: a férfiak csak kihasználják, elnyomják, megerőszakolják a nőket, legrosszabb esetben a kislányokat. Még a *Túlpart* című novella elsőre szimpatikus szomszédjáról is kiderül *végül*, hogy minimum háborús bűnös. A múltba beleroppant anyák féltik gyerekeiket a pedofil nagypától, napszámos kislány esik teherbe az erőszaktevő gazdától. Hol van mégis az az ironia, amiről korábban beszéltem? Valójában nem is a történetek tartalmában, hanem azok stílusában kell keresni. A legkiválóbb példa rá a *Baloldali szék*, melynek elbeszélője kemoterápiás élményeiről mesél, de úgy, mintha nem is kezelésre, hanem egy klubba járna el minden alkalommal. A felütés is ezt sugallja: „Tegnap késve érkeztem, és az ablak melletti fekvőszék már foglalt volt. Azt hittem, van valamiféle hallgatólagos megegyezés a helyeket illetően, én se szoktam máshová ülni, ha korábban ideérek.”

Van azonban ennek a kötetnek egy rejtett rétege is, legalábbis számomra a kötet szerkezet egészen más üzenet, mint a novellák külön-külön. Az első történet, a *Lift* címe egy út megtételeként is értelmezhető, ahogy az utolsó, *A tükör* a szembesítés metaforája is lehet. Mi több, mivel a tükörben mindent fordítva látunk, azt is üzenheti, hogy minden, amit eddig gondoltál, kedves Olvasó, épp ellenkezőleg igaz. Roald Dahl meghökkentő meséi közt van egy, a maga egyszerűségében is rafinált elbeszélés, a *Galoppos Foxley*. Elnézést azoktól, akik nem ismerik, de kénytelen vagyok elárulni a történet csattanóját, hogy rajta keresztül világítsak rá a *Fehér farkas* kompozíciójának ravaszágára. A novella elbeszélője minden reggel ugyanazzal a vonattal megy munkába, már fejből tudja, kik szállnak fel vele együtt, mígnem egy nap új arcot fedez fel az utasok közt, aki valahogy mégis ismerős. Addig-addig tőri a fejét, hol is látta ezt a kellemetlenkedő férfit, míg bevillan neki: ő a kollégiumi felügyelő, a szadista és cezaromániás Bruce Foxley, aki csak pár évvel volt idősebb náluk, de beosztása révén folyton vegzálta, megalázta őket. Az elbeszélő ki is eszel egy tervet, most ő fogja megalázni Foxley-t, mindenki előtt. Megszólítja, és elkezd jó hangosan – hogy az utastársak is hallják – mesélni, miket művelt ez a fiú felügyelőként. A kissé tétova elhatározást határozott tett követi: elbeszélőnk bemutatkozik, mire a férfi is... és kiderül, hogy egészen másként hívják, és máshová járt iskolába.

Valami hasonló történik a *Fehér farkasban* is, ha az ember sorrendben olvassa a novellákat. Az első novellában egy nő keservesen zokog a liftben, az elbeszélővel együtt találgatjuk, hogy vajon mi történt, ki bántotta, míg végül az utolsó jelenetben az elbeszélő nő és egy férfi méregetik egymást a lépcsőházban, feltehetőleg azért, mert a férfi azt hiszi, a nő zokogott korábban a liftben, a nő pedig azt, hogy a férfi bántotta meg a zokogó nőt. Ez a találgatás kicsit hajaz is a *Galoppos Foxley*-ra. Aztán az ezt követő tizennégy novella középpontjában – ahogy korábban már szó esett erről – férfiak által megbántott, bántalmazott nők állnak. Egészen az utolsó, *A tükör* című írásig. Ez az alcíme szerint „Jan Kupetzky A művész és családja című képhez” íródott. Ezen a festményen a cseh származású magyar-szlovák barokk festő, Kupeczky János és felesége, valamint kisgyermekük látható. Jobbra a festő ecsetekkel és táblával a kezében, középen a gyermek, balra pedig a feleség, kinek fél mellét nem takarja a ruha. Tóth Krisztina novellájában az egymástól elhidegült házaspár számára a végső szakító ok ez a festmény, ugyanis a nő azzal vádolja a festőt, hogy a szeretőjének a testét festette az ő feje alá. Pakol és viszi a gyereket is. A festő végül magányában lekasztja a frissen vásárolt velencei tükröt és helyébe ezt a festményt akasztja.

De mit mutat a tükör helyett a kép? A nő szerint a vágyakat, a festő szerint azt, ami boldoggá teszi őt, a családját. Ahogy felesége pikírt megjegyzéseire reflektál a tükör előtt: „Mondhattam volna erre, hogy nélkülkük én semmit se látok abban a tükörben”. Ez a novella egy elhagyott férfiről szól, aki érezhetően szereti a családját. Ha a *Lifitől A tükörig* nézzük a kötet ívét, eljutunk az előfeltevésektől azok cáfolatáig, akár a *Galoppo Foxley*-ben, egyetlen novella alatt. Ha összefüggő egységként kezeltem a *Fehér farkast*, akkor az első novella találgatásai a többi novellában kerülnek kibontásra, itt olvashatunk a férfiak bűneiről, míg az utolsó történetben egy valószínűleg ártatlanul magára hagyott férj és apa kerül középpontba. Lehet, hogy ez a kötet nem is a férfiak gonoszságáról, hanem előítéletekről, gyanakvó és túlkombináló nőkről szól. Arról, hogy nem minden férfi elvetemült és rosszindulatú.

A *Fehér farkas* tehát ilyenformán a *Pixel* is rokonságot mutat: a történetek bár önmagukban is működnek, de a nagy egészet a kötet rajzolja ki. Tóth Krisztina életművében pedig mindenképpen kitüntetett helye van, nem csak mondanivalója, de a kortárs novellisztikában betöltött szerepe miatt is.

(*Magvető*, 2019)

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

print 2000

NYOMDA K E T K E C S K E M É T

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8.

Tel.: +36 76 501 240; Fax: +36 76 501 249

E-mail: info@print2000.hu

www.print2000.hu

Folyóiratunk megjelenetését az Emberi Erőforrások Minisztériuma és

a Nemzeti Kulturális Alap támogatja.

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

Nemzeti Kulturális Alap

Ára: 500,- Ft
(előfizetőknek 400,- Ft)

2021 JANUÁR

forrás

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

nka

Nemzeti Kulturális Alap

ISSN 013-3056X

9 770133 056007

2 1001